

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

महसूल व वन विभाग

२

(वने)

*

शासकीय मुद्रणालय, नागपूर
२०२६.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

महसूल व वन विभाग

२

(वने)

महसूल व वन विभागाने तयार केलेल्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकांची यादी

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचा क्रमांक	कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे नाव
१	महसूल व पुनर्वसन विभाग
२	वने
३	नोंदणी व मुद्रांक विभाग
४	भूमि अभिलेख विभाग

अनुक्रमणिका

(वने)

	पृष्ठे
प्रास्ताविक	(१)
समग्र कार्यक्रम	(२) - (५)
कर्मचारीविषयक गोषवारा	(६) - (२२)
कार्यक्रम—	
एकूण अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२६-२७ (विवरणपत्र-अ)	१ - ४
१. संचालन व प्रशासन	५ - ९
२. वन संशोधन	११ - १३
३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण	१५ - २१
४. वन संधारण आणि विकास	२३ - ४८
५. वनरोपण योजना	४९ - ५०
६. सामाजिक वनीकरण	५१ - ७६
७. वनोत्पादन	७७ - १३७
८. दळणवळण व इमारती	१३९ - १४४
९. निसर्ग संवर्धन व वन्य पशु संरक्षण	१४५ - १५५
१०. उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम	१५९ - १६७
११. वन विकास महामंडळ, महाराष्ट्र मर्यादित	१६९ - १७१
१२. PART-1-FOREST (English)	१७३ - १८४

(वने)

प्रास्ताविक :

वनाकरिता शेतीच्या खालोखाल जमिनीचा मोठा भाग संपूर्णतः वापरला जातो. राज्याच्या एकूण जमिनीपैकी सुमारे २०.१३ टक्के जमीन वनाखाली तर सुमारे ५९.०५ टक्के जमीन शेतीखाली येते. वनशास्त्र आणि कृषी या दोहोंच्याही संबंधात जमीन, पाणी व वनस्पतीही महत्त्वाची नैसर्गिक साधनसंपत्ती आहे. वनातील पिके ही दीर्घ कालावधीची असतात तर या उलट शेतीची पिके हंगामी असतात, त्यामुळे वनासाठी दीर्घ नियोजन करण्यास महत्त्व प्राप्त झाले आहे. याखेरीज वनांना शेतीच्या कार्यक्रमांत व त्याचप्रमाणे औद्योगिक विकासात महत्त्वाचे स्थान आहे व त्यामुळे राज्य कोषाला बराच मोठा महसूल मिळतो.

२. वनामुळे अत्यावश्यक असे इमारती लाकूड, जळण व वैरण आणि त्याचप्रमाणे इतर वन उत्पादनही उपलब्ध होतेच. परंतु, त्यामुळे सूक्ष्म हवामान, मृद-संधारण व आर्द्रता संधारण आणि प्रदेशातील जलस्थिती यांच्यावर मोठ्या प्रमाणावर चांगला परिणाम होतो आणि त्यामुळे शेतीच्या जमिनीचा प्रतिकूल स्वाभाविक घटक व हवामानाविरुद्ध परिणामकारक संरक्षण मिळते. वन हे केवळ वनस्पतीचे नव्हे तर महत्त्वाचे प्राण्यांचे वास्तव्य स्थान आहे. त्यामुळे जीव समुहात इष्ट तो प्राणीजीवन-विज्ञानविषयक समतोल साधला जातो. अशाप्रकारे वनाची भूमिका विविध प्रकारची आहे व त्याचा उपयोग विविध प्रकारचा आहे. ते एकाच वेळी संरक्षण, उत्पादन व सामाजिक (जीवविषयक, सौंदर्य, शास्त्रीयविषयक) अशी तीन मूलभूत कामे पार पाडते आणि ही कामे वन व अन्न, धन व लाकूड आणि वन व लोक यातील महत्त्वाच्या जीवशास्त्रविषयक दुव्यांशी निकटता साधलेली आहे.

३. वनाचे आणखी एक महत्त्वाचे विशेष म्हणजे वनातील कामे मूलतः श्रमाभिमुख आहेत आणि त्यामुळे वनांतील प्रदेशातील विकासविषयक कार्यक्रमांमुळे विशेषतः त्या प्रदेशातील रोजगार क्षमतेत मोठी वाढ होते आणि त्यायोगे आदिवासी आणि वन प्रदेशात राहणारे लोक यांच्या कल्याणात मोठी मदत होते. या खेरीज वारंवार टंचाई निर्माण होणाऱ्या प्रदेशातील धनाची स्थिती सुधारण्याविषयक वन संरक्षण कार्य अति महत्त्वाचे आहे व त्याचे महत्त्व आणखी विषद करण्याची आवश्यकता नाही.

४. वन विभागाकडून पार पाडण्यात आलेल्या कार्याच्या विश्लेषणाच्या आधारे पुढील दहा कार्यक्रम हिशेबाच्या सुधारित वर्गवारीवरून ठरविण्यात आले आहेत.—

१. संचालन व प्रशासन.
२. संशोधन.
३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण.
४. वन संधारण आणि विकास.
५. वनरोपण योजना.
६. वनोत्पादन.
७. दळणवळण व इमारती.
८. निसर्ग संवर्धन व वन्यपशु संरक्षण.
९. वने, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम.
१०. फॉरेस्ट डेव्हलपमेंट कार्पोरेशन ऑफ महाराष्ट्र लिमिटेड, नागपूर.

५. वर नमूद केलेल्या कार्यक्रमासाठी शासनाने वनांवरील महसूल व भांडवली खर्च म्हणून रकमा मंजूर केल्या आहेत. त्याशिवाय खाली नमूद केलेले कार्यक्रम शासनाच्या संबंधित विभागांनी वन विभागास उपलब्ध करून दिलेल्या अनुदानातून कार्यान्वित केले आहेत :—

१. रोजगार हमी योजना.
२. अवर्षण प्रवण क्षेत्र कार्यक्रम.
३. एकात्मिकृत पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम.
४. एकात्मिकृत ग्रामीण विकास कार्यक्रम.
५. जनजाती विकास उपयोजना.

६. वरील कार्यक्रमात या विभागाने केलेल्या कामगिरीचा भाग त्या-त्या विभागाच्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकात समाविष्ट करण्यात आला आहे.

(२)

समग्र कार्यक्रम

(१)

(योजनेतर)

वनांचे व्यवस्थापन, संवर्धन, संरक्षण व विकास करण्यासाठी प्रत्येक वन विभागासाठी शासनाकडून कार्य आयोजना मंजूर झालेली आहे. कार्य आयोजनेनुसार जी पुनर्निर्मिती, रोपवन, विरळणी इत्यादी वन संवर्धनीय कामे, 'कुपांची तोड' इमारती लाकूड, आगाराचे व्यवस्थापन, वनांचे संरक्षण, सीमांकन इत्यादी सर्व कामे व त्याला लागणारे अधिकारी व कर्मचारी यांचा खर्च योजनेतर तरतुदीतूनच होत असतो. या सर्व कामाचे वर्गीकरण वेगवेगळ्या कार्यक्रमात केले आहे. त्याचा तपशील पुढीलप्रमाणे आहे. :-

१. संचालन व प्रशासन

वन विभागांतर्गत जी योजनेतर वा योजनांतर्गत कामे होतात त्याचे पूर्ण नियंत्रण, निर्देशन व प्रशासन प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, (वन बल प्रमुख) म. रा., नागपूर हे त्यांच्या अधिपत्याखाली असणाऱ्या प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षकाद्वारे आणि वन संशोधन, शिक्षण, मूल्यांकन व राष्ट्रीयीकरण व वन्यजीव, कार्य आयोजना इत्यादी विशिष्ट कामासाठी नेमलेल्या अधिकारी वर्गाच्या सहाय्याने करित असतात. योजनांतर्गत तरतुदीशिवाय प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, म. रा., नागपूर, प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षक तसेच वनसांख्यिकी, महाराष्ट्र राज्य, यांचे कार्यालयांचा पूर्ण खर्च याच शीर्षाखाली होतो. याबाबत कार्यक्रम-१ मधील प्रस्तावना पहावी.

२. संशोधन

अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, संशोधन, शिक्षण व प्रशिक्षण, पुणे यांच्या मार्गदर्शनाखाली वन संशोधनाचे काम योजनेतर खर्चातून चालू असते. निरनिराळ्या संशोधन केंद्रांचे व्यवस्थापन, नवीन प्रजातीची क्षेत्रीय चाचणी, पुनर्निर्मिती व वनीकरणाच्या तंत्रात सुधारणा, इत्यादी कार्यक्रम या सदरात मोडतात. याबाबत कार्यक्रम-२ मधील प्रस्तावना पहावी.

३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण

वन व्यवस्थापनेसाठी व वेगवेगळ्या विकास कार्यक्रमासाठी प्रशिक्षण अधिकारी व कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता आहे. चंद्रपूर, चिखलदरा, जालना, पाल व शहापूर शाळेचे व्यवस्थापन, वनपाल-वनरक्षकांचे प्रशिक्षण तसेच उजळणी प्रशिक्षणांचे काम या कार्यक्रमांतर्गत योजनेतर खर्चातून होत असते. याबाबत कार्यक्रम-३ मधील प्रस्तावना पहावी. तसेच कुंडल वन प्रशिक्षण केंद्राचे वन अकाडमी मध्ये रुपांतर करण्यात आले.

४. वन संधारण आणि विकास

प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षकांच्या निर्देशनाखाली विभागीय पातळीवर उप-वनसंरक्षक कार्यरत आहेत. त्यांचे मार्गदर्शनाखाली क्षेत्रीय वन संवर्धन, वनसंरक्षण व विकासाची कामे चालू असतात. यात प्रशासन व वनसंरक्षण, वनाचे सर्वेक्षण व जमाबंदी, पुनर्निर्मिती, कार्य आयोजना तयार करणे व सुधारणे, मृद-संधारणार्थ वनीकरण, वनविकास कर निधीमधून घ्यावयाच्या योजना इत्यादी कार्यक्रम वर्गीकृत केले आहेत. यातील महत्त्वाच्या वनसंरक्षण कार्यक्रमांची माहिती पुढीलप्रमाणे—शासकीय वनातील अवैध वृक्षतोड व अवैध तोडीच्या मालाची बेकायदेशीर वाहतूक, वनसंरक्षणाचे संबंधातील एक जटील समस्या बनलेली आहे. विशेषतः ठाणे, कोल्हापूर, यवतमाळ, नागपूर, नाशिक, पुणे, अमरावती व धुळे या भागातील परिस्थिती चिंताजनक आहे. अवैध तोडीच्या वनोपजाची ज्या मार्गावर चोरून वाहतूक होण्याची संभावना आहे त्या मार्गावर व मुख्य नाक्यावरील तपासणी कडक करणे आवश्यक आहे. ही बाब विचारात घेऊन १९८५-८६ मध्ये २४ तास वाहनांची तपासणी व्हावी या दृष्टीने प्रत्येक तपासणी नाक्यावरील ३ वनरक्षकांच्या पदासह २२ तपासणी नाक्यांच्या स्थापनेस शासनाने मंजुरी दिली.

४.१. (१) एकूण ४३३ तपासणी नाक्यांपैकी २४ तास कार्यरत असणाऱ्या तपासणी नाक्यांची संख्या आता ३९ आहे. असेही निदर्शनास आले की, आंतरराज्य सीमेवर समाज विघातक प्रवृत्ती व संघटित टोळ्या या अवैध वृक्ष तोडीमध्ये गुंतल्या आहेत. या वन गुन्हेगारांच्या बेकायदेशीर हालचालींवर लक्ष ठेवून वन गुन्हासंबंधी बातमी त्वरेने वन अधिकाऱ्यास कळविणे शक्य व्हावे म्हणून अवैध वृक्ष तोडीचे दृष्टीने संवेदनाक्षम असलेल्या भागातील १९ परिक्षेत्र कार्यालयांना यापूर्वी शासनाने दूरध्वनी यंत्रे मंजूर केलेली आहेत. सन २००८-०९ मध्ये क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना १२०९ भ्रमणध्वनी देण्यात आले आहेत.

४.१. (२) दूरध्वनीच्या व भ्रमण ध्वनीच्या या सुविधेमुळे वन व पोलीस अधिकाऱ्यांस संशयीत वाहन अवैध वनोपज तसेच वन गुन्हेगार यांना ऐन मोक्यांचे वेळी पकडणे सुकर होणार आहे.

४.२. वन गुन्हेगार व संघटित टोळ्यांच्या बेकायदेशीर कारवायांना आळा घालण्याचे दृष्टीने २४ तास गस्त आवश्यक आहे. असे आढळून आले की, वन गुन्हेगार व संघटित टोळ्या या अवैध वृक्ष तोडीसाठी तसेच वनोपजाच्या वाहतुकीसाठी जलद वेगाने धावणाऱ्या वाहनांचा उपयोग करतात. ह्यावर उपाय म्हणून वन विभागातील सर्व वनक्षेत्रपालांना जीप पुरवठा करण्याचे योजिले आहे.

४.३. (१) आरा गिरण्या हा देखील वन संरक्षणाच्या दृष्टीने एक महत्त्वाचा घटक आहे. मुंबई वन नियम, १९४२ यामध्ये सुधारणा करून आरा गिरण्यांवर निर्बंध कडक केले आहेत. या सुधारणांनुसार आरा गिरणी मालकांना विहित नमुन्यात तीन नोंदवह्या ठेवाव्या लागतात. सखोल व नियमित तपासणी व्हावी यादृष्टीने खास २६ वनपाल पदांची निर्मिती केली.

४.३. (२) आरा गिरण्यांच्या नियमित तपासणीमुळे वन गुन्हांचा शोध लावण्यास मदत होणार आहे. वनसंरक्षणार्थ योजण्यात येणाऱ्या विविध उपायांचा वरील नवीन उपाययोजनांमुळे प्रभाव वाढेल अशी खात्री आहे.

वन विकास कर वसुलीतून वित्त व्यवस्था केलेल्या योजना :

४.४. महाराष्ट्र वन विकास कर अधिनियम, १९८३ च्या कलम ६ नुसार कर म्हणून झालेले उत्पन्न प्रथम राज्याच्या एकात्मिक निधीत जमा करावयाचे असून नंतर अशा उत्पन्नातून वनावरील कर वसूल करण्यावर शासन ठरवेल ती रक्कम वजा करून उरलेली रक्कम यासाठी आवश्यक नियमानुसार वनखात्याकडे शासन जादा अर्थसंकल्पीय बाब म्हणून उपलब्ध करून देईल. वनखात्यास उपलब्ध करून घ्यावयाची रक्कम वन रोपवन किंवा वन विकास कार्यक्रमात सहाय्यभूत प्रयोजनासाठी तसेच वनात राहणाऱ्या लोकांच्या आणि वन उत्पन्नावर उपजीवीकेसाठी अवलंबून असणाऱ्या लोकांपैकी दुर्बल घटकांच्या विकासासाठी खर्च करण्यात यावी, हा योजनेचा उद्देश आहे.

५. वनरोपण योजना

११ व्या पंचवार्षिक योजनेपूर्वी योजनांतर्गत घेतलेल्या सर्व योजनांची देखभाल व त्यासाठी मंजूर कर्मचारी तरतूद, आता या कार्यक्रमांतर्गत योजनेत खर्चातून होत असते. त्यामुळे वृक्षरोपण या सदरात घेण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमासाठी योजना व योजनेत खर्चात तरतूद दर्शविली जाते. याबाबत कार्यक्रम-५ मधील प्रस्तावना पहावी.

६. वनोत्पादन

कार्य आयोजनानुसार वनक्षेत्रामधील इमारती लाकूड, जळारू लाकूड इत्यादींचे समुपयोजन करून त्याची विक्री होईपर्यंतचा संपूर्ण कार्यक्रम या सदराखाली येतो. समुपयोजनाचे काम एक तर शासनाद्वारे किंवा जंगल कामगार सहकारी संस्थामार्फतच होत असते. अशा जंगल कामगार संस्था स्थापन करण्याचा अग्रमान नाशिक जिल्ह्याला आहे. याबाबत कार्यक्रम-६ मधील प्रस्तावना पहावी.

७. दळणवळण व इमारती

वनविभागांतर्गत वन व्यवस्थापनेच्यादृष्टीने लागणारे रस्ते व इमारतीचे नविन बांधकाम वन विभागातर्फे घेतले जाते. सर्व रस्ते व इमारतींचे परिरक्षण करणे व नविन कामे घेणे हे या कार्यक्रमाचे प्रमुख अंग आहे. त्यासाठी वनविभागात स्वतंत्र अभियांत्रिकी विभाग निर्माण केला गेला आहे. कार्यक्रम-७ चे प्रस्तावनेमध्ये सविस्तर माहिती दिली आहे.

८. निसर्ग संवर्धन व वन्यपशु संरक्षण

मानव जातीच्या दिर्घ कालावधीच्या हिताचेदृष्टीने जीवशास्त्रीयदृष्ट्या दुर्मिळ वन्यप्राण्यांच्या प्रजातींचे काटेकोरपणे संरक्षण करण्याची नितांत आवश्यकता आहे, हे सार्वत्रिकरित्या पटलेले आहे. त्यामुळे विविध राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये यांची निर्मिती व त्यांचा वन्यजीव शास्त्रीय व्यवस्थापनानुसार विकास करणे अपरिहार्य आहे. वन्यजीव हे राष्ट्रीय संपत्तीचाच एक अनमोल ठेवा असल्यामुळे या ठेव्याचे जतन करण्यासाठी वन्यजीव आश्रयस्थळांचा विकास, त्यांचे संगोपन, संवर्धन व संरक्षण इत्यादी बाबींवर, सदर कार्यक्रमांमध्ये भर दिला जातो.

९. वने, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम

११ व्या पंचवार्षिक योजनेकालात पर्यटकांसाठी स्थापन केलेल्या वन उद्यानाची व त्यात स्थापन केलेल्या पर्यटन सुविधांची देखभाल योजनेत खर्चातून होत असते. या उद्यानाचे व त्यातील सुविधांचे परिरक्षण करणे हे या योजनेत कार्यक्रमांचे प्रमुख अंग आहे. या कामासाठी लागणाऱ्या कर्मचारी वर्गाची तरतूद यात समाविष्ट आहे. कार्यक्रम-९ ची प्रस्तावना पहावी.

१. संशोधन

वन संशोधन.—चंद्रपूर जिल्ह्यातील लोहारा व गडचिरोली जिल्ह्यांतील हेमलकसा आणि ठाणे जिल्ह्यातील कमारे येथे पूर्वी स्थापन केलेल्या केंद्राच्या विकासासाठी व चंद्रपूर जिल्ह्यातील चिचपल्ली येथे बांबू संशोधन व प्रशिक्षण केंद्र स्थापन करणे याकरिता सन २०२३-२४ या वर्षात रुपये १७६९.९१ लाख खर्च झाला. सन २०२४-२५ सालाकरिता रुपये २०००.०० लाखाची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आलेली आहे.

२. प्रसिद्धी विस्तार, शिक्षण व प्रशिक्षण

अधिकारी/कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण.—वन व्यवस्थापन व वन विकासाचे विविध कार्यक्रम राबविण्यासाठी प्रशिक्षित अधिकारी, वनक्षेत्रपाल व इतर क्षेत्रीय कर्मचारी आवश्यक असतात त्यांच्या प्रशिक्षणासाठी आणि जालना वसतीगृहाचे बांधकाम व कुंडल येथील वन प्रशिक्षण महाविद्यालयांचे बांधकाम व कर्मचारी वृंद या करिता सन २०२४-२५ मध्ये रुपये ३९२.५५ लाखाचा खर्च झाला. सन २०२५-२६ सालाकरिता रुपये १०१०.९१ लाखाची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आलेली आहे.

३. वन संधारण आणि विकास

वनक्षेत्राचे सर्वेक्षण, सिमांकन व जमावंदी.—वनक्षेत्रांच्या हद्दीचे सिमांकन ही अत्यंत आवश्यक व महत्वाची बाब आहे. जेणेकरून क्षेत्रीय वनकर्मचाऱ्यांसहित प्रत्येकास राज्यातील वनसरहद्दीबाबत माहिती होईल. दिवसेंदिवस वाढत जाणारी लोकसंख्या व जमिनीची वाढत जाणारी मागणी, यामुळे वनजमिनीवर अतिक्रमण करण्याची प्रवृत्ती लोकांमध्ये वाढलेली आहे, विशेषतः ज्या ठिकाणी वनक्षेत्रांचे सिमांकन व्यवस्थित झालेले नाही अशा ठिकाणी अतिक्रमणाचे प्रमाण जास्त असल्याचे दिसून येते. राखीव वनक्षेत्रांचे सिमांकन जरी चांगल्या तऱ्हेने असले तरी संरक्षित व अवर्गीकृत वनक्षेत्र व संपादित केलेले खाजगी वनक्षेत्र यांचे सिमांकन अद्यापही चांगल्या तऱ्हेने झालेले नाही. मुंबई, ठाणे आणि पुणे या महानगराचे समीपच्या जमिनीच्या मागणीत व किंमतीत मोठ्या प्रमाणात वाढ झाल्याने, त्या वनक्षेत्रात अतिक्रमण आणि अनधिकृत बांधकाम निदर्शनास आलेले आहे. वन जमिनीवर अतिक्रमणे, अनधिकृत बांधकाम, खाणकाम व खरेदी-विक्रीचे अनेक प्रकरण निदर्शनास आल्याने संबंधित प्रकरणात, विभिन्न न्यायालयात दावे दाखल करण्यात आले आहे. हे दावे चालविण्यासाठी

शासनाला मोठ्या प्रमाणात वेळ आणि पैसा खर्च करणे भाग पडत आहे. सध्या या वनजमिनीची आणि त्यावर उभे असलेल्या झाडांची किंमत अब्जो रुपयांची आहे. शासनाच्या अशा मूल्यवान संपत्तीच्या सुरक्षितेसाठी आणि संवर्धनासाठी वनहद्दीचे सर्वेक्षण, जमाबंदी व सिमांकन याचा कालबद्ध कार्यक्रम राबविला जात आहे. वनक्षेत्राच्या हद्दीचे सिमांकन परिपूर्ण झाल्यास वनक्षेत्रावर अतिक्रमण होण्यास मोठा आळा बसेल. सन २०२४-२५ मध्ये या योजनेसाठी रुपये १३८०९.०० लक्ष प्रस्तावित आहे.

३.१. (२) मृद-संधारणार्थ क्षेत्राचे वनिकरण व वनतळी बांधणे.—ही योजना राज्यातील प्रमुख नद्यांच्या पाणलोट क्षेत्रातील धूपप्रवण क्षेत्रात राबविली जाते. सन २०२३-२४ मध्ये राज्याची रुपये ०.०० लक्ष खर्च झाला. सन २०२४-२५ मध्ये रुपये ११००.०० लाखाची सर्वसाधारण राज्य उपयोजनेत तरतूद प्रस्तावित केली आहे.

३.२. राज्य व जिल्हा योजने अंतर्गत वैरण संपत्तीचा विकास.—सदर योजना सन २०१०-११ पासून जिल्हा योजनेमधून वगळण्यात आलेली आहे.

३.३. वनाचे संरक्षण राज्य योजनेअंतर्गत.—जंगलाची होत असलेली अवैध कटाई, जंगल उत्पन्नाची चोरी, वाहतूक, आगीपासून संरक्षण यासाठी खबरदारीचे उपाय म्हणून योजलेली फिरती पथके, आग प्रतिबंधक सामुग्री ही अजून तितकी पुरेशी पडत नाही. त्याच क्षेत्रीय कार्यालयात दूरध्वनी बसविणे, तपासणी नाके उभारणे, जीपगाड्या पुरविणे, दक्षता कक्ष निर्माण करणे, दक्षता कक्षास जीप गाड्या पुरविणे, इत्यादींचा समावेश आहे. शासनास जीप गाड्या पुरविण्यासाठी सन २०२४-२५ ला रुपये ८२.४० लक्ष खर्च झाला. सन २०२५-२६ साठी रुपये १०००.०० लक्ष प्रस्तावित आहे.

४. वनरोपण योजना (राज्य)

४.०. मध्यवर्ती रोपवाटिकेची स्थापना.—कोणत्याही लागवडीचा कार्यक्रम होण्यासाठी योग्य वाढ झालेल्या रोपांची आत्यंतिक आवश्यकता असते. सध्या अस्तित्वात रोपवाटिकांमधून लागवडीसाठी लागणारी आवश्यक रोपे पुरविली जाणार नाहीत. सदर उपयोजनेखाली सन २०१७-१८ सालात अस्तित्वात असलेल्या रोपवाटिकांच्या देखभालीसाठी रुपये ४१७०.०० लाखाची तरतूद आहे. सन २०२१-२२ करिता रुपये ३५९२.६८ लाख तरतूद प्रस्तावित करण्यात येत आहे.

४.१. निकृष्ट वनांचे पुनर्वनीकरण.—गरीब व बेकार लोकांना उत्पादनाच्या कार्यात समाविष्ट करणेचे दृष्टीने सन १९८१-८२ मध्ये ही योजना शासनाने मंजूर केली आहे. स्वखुषीने भूमिहीन व बेकार स्थानिक लोकांची निवड लाभार्थी म्हणूनच या योजनेसाठी केली जाते. तरीपण प्रत्यक्षात सदर योजनेस लोकांकडून उत्साहजनक प्रतिसाद न मिळाल्यामुळे सन १९८४-८५ पासून नवीन लाभार्थीची निवड बंद केली आहे.

४.२. औद्योगिक व व्यापारी उपयोगासाठी लागणाऱ्या वन झाडांच्या जातीच्या लागवडीची योजना.—सदर योजना सन २०१०-२०११ पासून जिल्हा योजनेतून वगळण्यात आलेली आहे.

४.३. भरीव वनीकरण कार्यक्रम व इतर वनीकरण योजना.—पर्यावरणाचे महत्त्व लक्षात घेता जास्तीत जास्त क्षेत्र वनीकरणाखाली आणण्यासाठी वनीकरणाचा भरगच्च कार्यक्रम व इतर वनीकरणाच्या योजना या योजनेअंतर्गत सन २०२४-२५ मध्ये रुपये ५७३७१.१२ लाखाचा खर्च झाला. सन २०२५-२६ वर्षात रुपये ६०५६०.०० लाखाची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आली आहे.

५. वनोत्पादन

५.१. जळाऊ व इमारती लाकूड विक्रीसाठी आगाराची स्थापना.—ग्रामीण व शहरी भागातील वर्गासाठी व वनातून जे लोक जळाऊ लाकडाच्या मोळ्या आणून जंगलाची नासधूस करतात त्यास प्रतिबंध करण्यासाठी लहान आगारे निवडक ठिकाणी उघडण्याची ही योजना आहे.

५.२. किरकोळ वन उत्पादनाचा विकास.—सदर योजना सन २०१०-२०११ पासून जिल्हा योजनेतून वगळण्यात आली आहे.

६. वनातील इमारती (राज्य)

६.१. निवासी कार्यालयीन इमारतीचे बांधकाम.—वन कर्मचाऱ्यांनी वनांमध्ये अगर आसपास संरक्षणाच्यादृष्टीने राहणे आवश्यक आहे. तसेच काही कार्यालये भाड्याच्या इमारतीत ठेवली जातात अशा जागांचा प्रश्न सोडविण्यासाठी या कार्यक्रमाखाली वनविभागामार्फत निवासी व कार्यालयीन इमारतीचे बांधकाम हाती घेतले जाते. सन २०२४-२५ करिता रुपये ८१४७.३१ लाखाचा खर्च झाला व २०२५-२६ मध्ये २५०००.०० लक्ष प्रस्तावित केली आहे.

७. निसर्ग संवर्धन व वन्यपशु संरक्षण

योजनेअंतर्गत व्याघ्र प्रकल्प व इतर राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्यात वनप्राणी व्यवस्थेच्यादृष्टीने निरनिराळ्या विकासाची कामे घेतली जातात, त्यासाठी राज्य योजनेअंतर्गत २०२०-२१ मध्ये रुपये १०२८०.५४ लाखाची तरतूद होती. सन २०२१-२२ करिता राज्य योजनेअंतर्गत अंदाजित रुपये २०००.०० लक्ष प्रस्तावित आहे.

८. वने, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम व इतर योजना

वनउद्याने व पर्यटकांसाठी सुविधा.—सन २०२१-२२ मध्ये या योजनेखाली रुपये ३१३३.२० लाखाची तरतूद असून त्यात वेगवेगळ्या वन उद्यानात पर्यटकांसाठी सुखसोयी निर्माण करावयाच्या आहेत. वनपर्यटनासाठी तसेच संरक्षित क्षेत्राबाहेरील सुखसोयीसाठी वर्ष २०२२-२३ मध्ये रुपये ३८११.५५ लाखाची तरतूद प्रस्तावित आहे. नागपूर जवळील गोरेवाडा व आरे जवळील गोरेगाव येथे दोन ठिकाणी आंतरराष्ट्रीय स्तराचे प्राणीसंग्रहालय विकसीत करण्याचे प्रस्तावित आहे.

९. फॉरेस्ट डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन ऑफ महाराष्ट्र लिमिटेड, नागपूर

९. निकृष्ट प्रतीचा झाडोरा असलेली परंतु, उत्पादनक्षम जंगलाचे आर्थिकदृष्ट्या फायदेशीर करणाऱ्या जंगलात रुपांतर करण्याच्यादृष्टीने वन विकास महामंडळाची एक कंपनी म्हणून १९७४ मध्ये स्थापना करण्यात आली. महामंडळाचे अधिकृत भाग रुपये ३५ कोटी होते. महामंडळाच्या कार्यक्रमांसाठी शासनाने ४,५२९.५९ चौ. कि. मी. चे वनक्षेत्र सुपूर्द केले. महामंडळाच्या कार्यक्रमानुसार दरवर्षी साग तोड करून सुमारे १०,००० हेक्टरवर सागाचे वनरोपन करण्याचा प्रकल्प नाबार्डने कर्जासाठी मंजूर केला होता. त्यानुसार कार्यक्रम १९८६-८७ च्या पावसाळ्यापर्यंत चालला. परंतु, नंतर शासनाने साग तोडीवर निर्बंध घातल्याने हा प्रकल्प खुंटला. आता महामंडळ शासनाच्या भरीव वनीकरणाच्या कार्यक्रमात सहभागी होऊन दरवर्षी भाग घेतात. त्यासाठी वित्तीय संस्थांकडून कर्ज मिळविण्याची प्रक्रिया सुरु असून त्या कर्जासाठी शासनाचा सहभाग म्हणून अनुदानाची सोय करावी लागणार आहे. या इक्वीटरी शेअरपोटी सन २०२४-२५ मध्ये एकूण रुपये ०.०१ लाख रुपयांची तरतूद होती. सन २०२५-२६ मध्ये रुपये ०.०१ लक्षाची तरतूद प्रस्तावित केली आहे.

टीप : महाराष्ट्र शासन नियोजन विभाग यांचेकडील शासन निर्णय क्र. जिवायो-१००७/प्र.क्र. ३९/का. १४४४, दिनांक १६-२-२००८ अन्वये सर्वसाधारण जिल्हा वार्षिक योजना निधी अर्थसंकल्पित करणे/वितरीत करणे व या निधीतील कामांना प्रशासकीय मान्यता देण्याबाबतची सुधारित कार्यपद्धती अंमलात आली आहे. (सर्वसाधारण जिल्हा योजनाशी संबंधीत जिल्हाधिकाऱ्याकडे नियतव्यय अर्थसंकल्पित करणे/निधी वितरीत करणे/मान्यता प्रदान करणे यांचे अधिकार देण्यात आलेले आहेत). त्यामुळे या पुस्तिकेत जिल्हा योजनांचा समावेश करण्यात आलेला नाही.

(६)

कार्यक्रम व त्यातील कर्मचाऱ्यांसाठी संख्या दर्शविणारे विवरणपत्र
कर्मचारीविषयक गोषवारा

तक्ता-१

PERSONNEL SUMMARY**TABLE-I**

कार्यक्रम क्रमांक व नाव Performance No. and Name (1)	कर्मचारी संख्या	
	२०२५-२०२६	२०२६-२०२७
	No. of Employees	No. of Employees
	2025-2026 (2)	2026-2027 (3)
१. संचालन व प्रशासन		
1. Direction and Administration	2652	2652
२. संशोधन		
2. Research	232	173
३. शिक्षण व प्रशिक्षण		
3. Education and Training	54	54
४. वनसंधारण विकास आणि पुननिर्मिती		
4. Forest Conservation Development and Regeneration ..	17279	17218
५. वनरोपण योजना		
5. Plantation Programme	8	8
६. वनोत्पादन		
6. Forest Produce	1782	1768
७. दळणवळण व इमारती		
7. Communication and Building	59	60
८. निसर्ग संरक्षण व वन्यपशु संरक्षण		
8. Nature Conservation and Wildlife Preservation	891	891
९. वन, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम		
9. Forest, Park and Welfare Activities	241	241
१०. सामाजिक क्षेत्र व वनिकरण		
10. Social and Farm Forestry	378	378
	एकूण ..	
	Total ..	
	23576	23502

टीप.—शासन निर्णय, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबईचे पत्र क्रमांक एमएफएस-२०१७-प्र. क्र. ७७-फ-८, दिनांक २१ सप्टेंबर २०२१ अन्वये सूचनेनुसार सर्व कार्यक्रमांतील चार कर्मचारीविषयक गोषवारा तक्ते-III एकत्रित केले. तसेच, सन २०२५-२६ मध्ये कर्मचारी संस्था रकाना क्र. ३ मध्ये सुधारित आकृतीबंध पुनर्गठण प्रस्तावा नुसार योजना योजनेतर निहाय पदांचे आकडेवारी घेण्यात आली आहे. तसेच, खालील तक्ता-II मध्ये कर्मचाऱ्यांचे पदनाम व वेतनमान दिले आहे.

सर्व कार्यक्रमातील कर्मचारी वर्गाचे पदनाम, वेतनमान दर्शविणारे विवरणपत्र

कर्मचारीविषयक गोषवारा

तक्ता-२

PERSONNEL SUMMARY

TABLE-II

अ. क्र. Serial No.	संवर्ग	वेतनश्रेणी Scale	पदसंख्या		Designation
			2025-2026	2026-2027	
(1)	(2)	(3)	जून २०२२ च्या त्रैमासिक अहवाल नुसार (4)	मार्च २०२२-२३ च्या त्रैमासिक अहवाल नुसार (5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ (गट-अ)	Rs.			Gazetted—
१	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख)	level-17 225000	1	1	Principal Chief Conser- vator of Forests. (Head of Forest Force)
२	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव)	level-16 205400-224400	1	1	Principal Chief Conser- vator of Forests (Wildlife).
३	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सा.वनी.) पुणे	level-16 205400-224400	1	1	Principal Chief Conser- vator of Forests. S.F.D. Pune
४	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (कार्मिक)	level-15 182200-224100	1	1	Principal Chief Conser- vator of Forests (Personnel)
५	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व्यवस्थापन)	level-15 182200-224100	1	1	Principal Chief Conser- vator of Forests Budget, Planning and Development
६	सदस्य सचिव, जैवविविधता मंडळ, नागपूर	level-16 205400-224400	1	1	Member Secretary Biodiversity Board Nagpur
७	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, तथा मुख्य कार्यकारी अधिकारी (महा-कॅम्पा)	level-16 205400-224400	1	1	PCCF (Maha Campa)
८	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (प्रशासन दुय्यम संवर्ग)	level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Administration Sub-Ordinate Cadre)
९	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (उत्पादन व व्यवस्थापन)	level-16 205400-224400	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Production & Management)
१०	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संधारण)	level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Conservation)
११	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अकाष्ठ वनोपज नागपूर)	level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (NTFP,)
१२	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (माहिती तंत्रज्ञान व धोरण.)	level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (ITP)
१३	व्यवस्थापकीय संचालक बांबू विकास मंडळ, नागपूर.	level-15 182200-224100	1	1	M.D. Bamboo Board Nagpur

(८)

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ (गट-अ) – चालू	Rs.			Gazetted—
१४	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संरक्षण)	Level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Protection).
१५	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव-पूर्व) नागपूर.	Level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Wildlife-east).
१६	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (मुख्यालय) साववी, पुणे.	Level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Head Office) SFD Pune.
१७	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा (केंद्रस्थ अधिकारी).	Level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Nodal-Officer).
१८	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (कांदळवन) मुंबई.	Level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Mangroves Cell) Mumbai.
१९	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव-पश्चिम) मुंबई.	Level-15 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Wildlife-West).
२०	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संशोधन, शिक्षण व प्रशिक्षण) तथा संचालक, चंद्रपूर वन प्रशासन विकास व व्यवस्थापन प्रबोधिनी, चंद्रपूर.	Level-15 182200-224100	1	1	APCCF & Director, Chandrapur Forest Administration Development & Management Chandrapur.
२१	मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक)	Level-14 144200-218200	7	8	Chief Conservator of Forests (Terr.).
२२	मुख्य वनसंरक्षक (शिक्षण व प्रशिक्षण) पुणे.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests (Research Edu. & Tra.) Pune.
२३	मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests & Field Director, Tiger Project Melghat, Amravati.
२४	मुख्य वनसंरक्षक (अकाष्ट वनोपज)	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests (NFT).
२५	मुख्य वनसंरक्षक (भूमी अभिलेख)	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests (Land Record).
२६	मुख्य वनसंरक्षक (वन विनियमन)	Level-14 144200-218200	0	1	Chief Conservator of Forests (Forest Regulation).
२७	मुख्य वनसंरक्षक (वन संवर्धन)	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests (Forest Conservation).

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ (गट-अ) – चालू	Rs.			<i>Gazetted—</i>
२८	मुख्य वनसंरक्षक (मूल्यांकन) नागपूर.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests (Evaluation) Nagpur.
२९	मुख्य वनसंरक्षक (कार्य आयोजना) पूर्व नागपूर.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests (Working Plan) East Nagpur.
३०	व्यवस्थापकीय संचालक, निसर्ग पर्यटन विकास मंडळ, नागपूर.	Level-14 144200-218200	1	1	M. D. Maharashtra State Eco Turisum Development Board, Nagpur.
३१	वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, पेंच व्याघ्र राखीव, नागपूर.	Level-14 144200-218200	0	1	Chief Conservator of Forests & Field Director, Pench Tiger Reserve, Nagpur.
३२	वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, ताडोबा अंधारी व्याघ्र राखीव, चंद्रपूर.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests & Field Director, Tadoba Andhari Tiger Reserve, Chandrapur.
३३	मुख्य वनसंरक्षक तथा संचालक, संजय गांधी राष्ट्रीय अभयारण्य, बोरीवली.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests & Director, Sanjay Ghandhi National Park, Borivali.
३४	मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, सह्याद्री व्याघ्र राखीव, कोल्हापूर.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator of Forests & Field Director, Sahyadri Tiger Reserve, Kolhapur.
३५	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य प्राणी संग्रहालय प्राधिकरण, नागपूर.	Level-14 144200-218200	1	1	Member Secretary, State Zoo Authority, Nagpur Board, Nagpur.
३६	मुख्य वनसंरक्षक, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	Level-14 144200-218200	1	1	Chief Conservator, Revenue & Forest Department, Mantralaya, Mumbai.
३७	वनसंरक्षक/सहसचिव	Level-13A 131100-216600	18	14	Conservator of Forests
		(1) Level-13 123100-251900			
		(2) Level-12 78800-209200			
३८	उप-वनसंरक्षक	(3) Level-11 67700-208700	74	71	Dy. Conservator of Forests
		(4) Level-10 56100-177500			
३९	वरिष्ठ स्वीय सहा.	S-23 67,700-2,08,700	3	3	Sr. Personal Assistant
४०	मुख्य वनसांख्यिकी	S-23 67,700-2,08,700	1	1	Chief Forest Statistician

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ (गट-अ) – चालू	Rs.			<i>Gazetted—</i>
४१	वन अभियंता	S-23 67,700-2,08,700	1	1	Forest Engineer
४२	प्रशासकीय अधिकारी	S-23 67,700-2,08,700	20	20	Administrative Officer
४३	विभागीय वन अधिकारी	S-23 67,700-2,08,700	109	109	Divisional Forest Officer
४४	उपआयुक्त, पशुसंवर्धन (वन्यजीव)	S-23 67,700-2,08,700	1	1	Dy. Commissioner, Animal Husbandry (Wildlife).
४५	सहाय्यक संचालक	S-23 67,700-2,08,700	1	1	Assistant Director
४६	सहाय्यक आयुक्त पशुसंवर्धन (वन्यजीव)	S-22 60000-190800	3	3	Assistant Commissioner, Animal Husbandry (Wildlife).
४७	वन सांख्यिकी	S-20 56100-177500	6	6	Forest Statistician
४८	उप वन अभियंता	S-20 56100-177500	13	13	Dy. Forest Engineer
४९	वैद्यकीय अधिकारी (प्रतिनियुक्ती) (मृत संवर्ग) आलापल्ली	S-20 56100-177500	0	0	Medical Officer, Allapalli
५०	स्वीय सहायक	S-16 44900-142400	9	9	Personal Assistant
५१	सहायक वनसंरक्षक	S-18 49100-155800	289	289	Asstt. Conservator of Forests.
५२	पशुवैद्यकीय अधिकारी	S-15 41800-132300	8	8	Veterinary Officer
५३	वन जमाबंदी अधिकारी (प्रतिनियुक्ती)	S-20 56100-177500	6	6	Forest Settlement Officer
५४	उपसंचालक, महसूल व वनविभाग	S-20 56100-177500	0	1	Deputy Director
	गट-ब राजपत्रित	Rs.			<i>Gazetted—</i>
१	पर्यवेक्षक	S-17 47600-151100	1	1	Foremen, BRTC
२	कार्यालय अधीक्षक	S-15 41800-132300	73	73	Office Superintendent.
३	सहाय्यक वन सांख्यिकी	S-15 41800-132300	14	14	Assistant Forest Statistician
४	तालुका निरीक्षक, भूमी अभिलेख (प्रतिनियुक्ती)	S-15 41800-132300	3	3	Dy. Superintendent, Land Records
५	सहाय्यक अभियंता	S-15 41800-132300	3	3	Assistant Engineer

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट-ब राजपत्रित—चालू	Rs.			Gazetted—
६	वन परिक्षेत्र अधिकारी	S-15 41800-132300	991	991	Range Forest Officer
७	शाखा अभियंता	S-15 41800-132300	17	17	Sectional Engineer
८	हस्तशिल्प निदेशक	S-15 41800-132300	2	2	Craft Instructor, BRTC
९	सहाय्यक वैद्यकीय अधिकारी (प्रतिनियुक्ती) (मृत संवर्ग)	S-15 (for MBBS) 41800-132300 S-14 (for other) 38600-122800	1	1	Asstt. Medical Officer
१०	सहाय्यक रासायनिक विश्लेषक	S-15 41800-132300	1	1	Assistant Chemical Analyst
	गट ब अराजपत्रित—				Non-Gazetted (Class-B)—
१	लघुलेखक उच्च श्रेणी	S-15 41800-132300	35	35	Stenographer (H. G.)
२	लघुलेखक निम्नश्रेणी	S-14 38600-122800	45	45	Stenographer (L. G.)
३	क्षेत्र भूमापक	S-14 38600-122800	56	56	Range Surveyor
४	कनिष्ठ अभियंता	S-14 38600-122800	10	10	Jr. Engineer
	गट क —	Rs.			Non-Gazetted (Class-B)—
१	वाणिज्य लेखापाल	S-14 38600-122800	1	1	Commercial Accountant
२	वरिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	S-14 38600-122800	20	20	Senior Statistical Assistant
३	शारीरिक शिक्षण डील शिक्षक	S-13 35400-112400	2	2	Physical Training Drill Master
४	पोलीस बिनतारी संदेश दुय्यम निरीक्षक (प्रतिनियुक्ती)	S-14 38600-122800	3	3	Police Wireless Sub-Inspector
५	मुख्य लेखापाल	S-13 35400-112400	168	168	Chief Accountant
६	उप लेखापाल (प्रतिनियुक्ती)	S-13 35400-112400	1	1	Deputy Accountant

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट-क—चालू	Rs.			Non-Gazetted (Class C)—
७	उप मुख्य लेखापाल (प्रतिनियुक्ती)	S-13 35400-112400	1	1	Deputy Chief Accountant
		(1) S-10 29200-92300			
८	आरेखक (मृत संवर्ग)	(2) S-14 38600-122800	0	0	Draftsman
		After 4 years of Qualifying Service			
९	कलाकार/चित्रकार (मृत संवर्ग)	S-10 29200-92300	1	1	Kalakar/Arist
१०	अवल कारकून (प्रतिनियुक्ती)	S-10 29200-92300	6	6	Awal Karkun
११	मिश्रक/कंपाऊंडर (प्रतिनियुक्ती) (मृत संवर्ग)	S-10 29200-92300	2	2	Compounder
१२	लेखापाल	S-10 29200-92300	874	874	Accountant
१३	गृह प्रमुख	S-10 29200-92300	2	2	House Master/Gruhpramukh
१४	निमतानदार (प्रतिनियुक्ती)	S-13 35400-112400	4	4	Nimtandar
१५	भांडारपाल (मृत संवर्ग)	S-8 25500-81100	3	3	Store Keeper
१६	लघु टंकलेखक (मृत संवर्ग)	S-8 25500-81100	1	1	Steno-Typist
१७	कनिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	S-8 25500-81100	20	20	Jr. Statistical Assistant
१८	वनपाल	S-9 26400-83600	3025	3025	Forester
१९	सर्वेक्षक	S-8 25500-81100	204	204	Surveyor
२०	विजतंत्री (मृत संवर्ग)	S-8 25500-81100	4	4	Electrician
२१	बिनतारी संदेश चालक (वायरलेस ऑपरेटर)	S-8 25500-81100	2	2	Wireless Operator
२२	वायरलेस टेक्नीशियन/बिनतारी तंत्रज्ञ	S-8 25,500-81100	1	1	Wireless Technician
२३	लेथमॅन (मृत संवर्ग)	S-8 25,500-81100	2	2	Latheman

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट-क—चालू	Rs.			Non-Gazetted (Class C)—
२४	बिनतारी संदेशक	S-8 25,500-81100	1	1	Wireless Messenger
२५	महसूल अधिकारी/मंडल निरीक्षक (प्रतिनियुक्ती)	S-8 25,500-81100	6	6	Revenue Officers/Circle Inspector
२६	कवायत शिक्षक	S-7 21700-69100	1	1	Drill Teacher
२७	लॉच चालक	S-7 21700-69100	4	4	Launch Driver
२८	तारतंत्री (मृत संवर्ग)	S-7 21700-69100	1	1	Wireman
		(1) S-7 21700-69100			
२९	अनुरेखक (मृत संवर्ग)	(2) S-8 25500-81100 After 7 years of Qualifying Service	9	8	Tracer
३०	प्रक्षेपित चालक (मृत संवर्ग)	S-7 21700-69100	0	0	Project Operator
३१	यांत्रिकी (मृत संवर्ग)	S-8 25500-81100	11	10	Mechanic
३२	प्रमुख पोलीस शिपाई (प्रतिनियुक्ती)	S-8 25500-81100	2	2	Head Constable
३३	स्वयं चल विजतंत्री (मृत संवर्ग)	S-7 21700-69100	2	2	Auto Electrician
३४	लिपिक	S-6 19900-63200	1648	1648	Clerk
३५	सहाय्यक यांत्रिकी (मृत संवर्ग)	S-6 29900-63200	2	2	Assistant Mechanic
३६	प्रयोगशाळा परिचर (मृत संवर्ग)	S-7 21700-69100	2	2	Laboratory Attendant
३७	प्रसविका (प्रतिनियुक्ती) (मृत संवर्ग)	S-6 29900-63200	2	2	Midwife
३८	ट्रक चालक	S-6 29900-63200	500	500	Driver
३९	लोहार (मृत संवर्ग)	S-6 29900-63200	1	1	Black Smith
४०	जोडारी वरिष्ठ/जोडारी (मृत संवर्ग)	S-6 29900-63200	5	5	Fitar/Senior Fitar

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट-क—चालू	Rs.			<i>Non-Gazetted (Class C)—</i>
४१	सांधाता/वेल्डर (मृत संवर्ग)	S-6 19900-63200	3	3	Welder/Sandhata
४२	हत्यारी पोलिस (प्रतिनियुक्ती)	S-6 29900-63200	150	150	Armed Constable
४३	सहाय्यक सांधाता (मृत संवर्ग)	S-6 29900-63200	1	1	Asstt. Welder
४४	पोलीस (प्रतिनियुक्ती)	S-6 29900-63200	15	15	Police
४५	एसआरपी वाहन चालक (मृत संवर्ग)	S-6 29900-63200	1	1	SRP Driver
४६	माहुत	S-6 29900-63200	15	15	Mahut
४७	वनरक्षक	S-7 21700-69100	9785	9785	Forest Guard
४८	वन निरीक्षक	S-5 18000-56900	0	0	Forest Watcher
४९	पशु परिचर	S-3 16600-52400	3	3	Animal Keeper
५०	ग्रंथालय परिचर	S-1 15000-47600	2	2	Library Attendant
	गट-ड	Rs.			<i>Non-Gazetted (Class D)—</i>
१	नाईक	S-3 16600-52400	90	90	Naik
२	केबीन अटेडॅन्ट (मृत संवर्ग)	S-3 16600-52400	1	1	Cabin Attendant
३	चौकीदार -नि- खानसामा (मृत संवर्ग)	S-3 16600-52400	3	3	Khansama-Cum-Chaukidar
४	नाकेदार (मृत संवर्ग)	S-3 16600-52400	2	2	Nakedar
५	चाराकापणारा	S-3 16600-52400	15	15	Chara-Cutter
६	संदेशवाहक (मृत संवर्ग)	S-3 16600-52400	1	1	Messenger
७	पहारेकरी	S-1 15000-47600	188	188	Watchman

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट-ड—चालू	Rs.			Non-Gazetted (Class D)—
८	अंधारखोली सहाय्यक (मृत संवर्ग)	S-3 16600-52400	0	0	Dark room Asstt.
९	ग्राऊंडमन (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	1	1	Ground man
१०	द्वारपाल/गेटकिपर (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	1	1	Gate keeper
११	पाणीवाला (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	6	6	Waterman
१२	गॅंग मन (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	2	2	Gangman
१३	बॉक्स बॉय (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	1	1	Box Boy
१४	किमन/चाबीवाला (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	1	1	Keymen
१५	शिपाई	S-1 15000-47600	367	367	Peon
१६	माली (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	67	65	Mali
१७	टपालवाहक (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	8	8	Dak-Runner
१८	सफाई कामगार (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	22	21	Sweeper/
१९	वार्डबॉय (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	2	2	Ward boy
२०	धोबी (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	2	1	Dhobi
२१	खलाशी	S-1 15000-47600	9	9	Khalashi
२२	तांडेल	S-6 29900-63200	1	1	Tandel
२३	मास्ट लष्कर	S-1 15000-47600	1	1	Mast-Lashkar
२४	लॉच/नौका तांडेल	S-6 29900-63200	1	1	Launch Tandel

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट-ड—चालू	Rs.			Non-Gazetted (Class D)—
२५	सहाय्यक स्वयंपाकी	S-1 15000-47600	29	29	Asstt. Cook
२६	मोटार स्वच्छक/स्वच्छक (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	71	69	Motor Cleaner
२७	मदतनीस (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	3	3	Helper
२८	वर्ग परिचर (मृत संवर्ग)	S-1 15000-47600	0	0	Classroom Attendant
२९	देखभाल सेवक	S-3 16600-52400	4	4	Dekhbhal Sewak
३०	चेनमॅन	S-1 15000-47600	9	9	Chainman
	गट-ड (अधि. वन मजूर)				
	अधिसंख्य वन मजूर	S-1 15000-47600	4800	4195	Supernumerary Forest Labour
	एकूण (अ.ब.क.ड.) . .		19286	19270	
	अधिसंख्य वन मजूर . .		4800	4195	
	एकूण . .		24086	23465	

वनविभागात एकूण ११ प्रादेशिक वृत्ते व ९ कार्यात्मक वृत्ते आहेत. ११ वनवृत्ताकरीता मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) हे प्रमुख असून ते भारतीय वनसेवेतील असतात. त्यांना सहाय्यक म्हणून वृत्तांतर्गत प्रत्येकी सर्वसाधारणपणे ४ ते ५ राजपत्रित अधिकारी व सर्वसाधारणपणे १५ ते २५ पर्यंत अराजपत्रित कार्यालयीन कर्मचारी असतात. त्यांच्या मदतीने ते वर नमूद केलेल्या त्यांच्या प्रादेशिक वृत्ताच्या कक्षेतील कामावर नियंत्रण ठेवणे, देखरेख करणे, इत्यादी कामे करतात.

कार्यात्मक असलेल्या प्रत्येक वृत्ताचे प्रमुख अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक असून ते पण भारतीय वनसेवेतील असतात. ते विशेष कामासंबंधी म्हणजे व्याघ्र प्रकल्प, कार्य आयोजन, मुल्यांकन, संशोधन, शिक्षण तसेच वन्यजीव व्यवस्थापन इत्यादी कर्तव्य पार पाडतात.

There are in all 11 territorial circles and 9 functional circles. The 11 territorial circles are headed by the Chief Conservator of Forests (Territorial) who are in I.F.S. cadre and are assisted by an average 4 to 5 Gazetted Officers and 15 to 25 Non-Gazetted staff, with the help of this staff he controls, supervise the functions concerning the territorial circles as mentioned above so far as their respective charges are concerned.

As far as functional circles are concerned they are headed by the Addl. Principal Chief Conservator of Forests, who are also I.F.S. cadre. They control and supervise the special functions attached to them e.g. Working Plan, Tiger Project, Evaluation, Education, Research and Wildlife Management etc.

विभागीय स्तर :-प्रत्येक वृत्ताच्या कारभाराच्या सोयीसाठी सर्वसाधारणपणे ४ ते ६ विभागात विभागणी केली आहे. विभागीय पातळीवर उपवनसंरक्षक यांचेमार्फत विभागातील कामाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी केली जाते. उपवनसंरक्षकांची सहाय्यक म्हणून सर्वसाधारणपणे ८ ते १२ राजपत्रित अधिकारी (वनक्षेत्रपालासह) आणि कार्यालयीन अराजपत्रित कर्मचारी तसेच वनपाल व वनरक्षक, मोजणीदार इत्यादी कार्यकारी कर्मचारी सुद्धा असतात.

Divisional Level :-Each circle is further divided into 4 to 6 Divisions to suit the administration. At Divisional level the works are implemented by the Deputy Conservator of Forests who are assisted by 8 to 12 Gazetted Officers and Non-Gazetted staff (Ministerial and other executive staff viz. Rangers, Foresters, Guard, Surveyor) etc.

सामाजिक वनीकरण

कर्मचारी विषयक गोषवारा-मध्यवर्ती रोपमळे

पदनाम (१)	वेतनश्रेणी (२)	पदसंख्या	
		२०२५-२६ (३)	२०२६-२७ (४)
(अ) अराजपत्रित			
(ब) अराजपत्रित (वर्ग-३)			
१. वनपाल	२६४००-८३६००	२९	२९
२. वनरक्षक	२१७००-६९१००	२९	२९
	एकूण . .	५८	५८
अराजपत्रित (वर्ग-४)			
१. माळी	१५५००-४७६००	१२	१२
	एकूण . .	१२	१२
	एकूण (वर्ग-३) + (वर्ग-४)	७०	७०

कर्मचारी विषयक गोषवारा-पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम : (योजनेत्तर)

पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
(अ) अराजपत्रित			
(ब) अराजपत्रित (वर्ग-३)			
१. वनरक्षक	२१७००-६९१००	२१	२१
	एकूण (वर्ग-३)	२१	२१

कर्मचारी विषयक गोषवारा-सामाजिक वर्गीकरण अंतर्गत नियमित आस्थापनेवर काम करणारा कर्मचारी वर्ग (मजूर)

पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
अराजपत्रित (वर्ग-४)			
१. मजूर	१५५००-४७०००	७२१	५९९
	एकूण . .	७२१	५९९

कर्मचारी विषयक गोषवारा-चालू

(१) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व उपमहासंचालक

(२) सामाजिक वनीकरण विभाग (३) लेखापरीक्षण पथक

अ. क्र.	पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
			२०२५-२६	२०२६-२७
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	प्रधान मुख्यवनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण	७ वा वेतन आयोग	१	१
२	अपर प्रधान मुख्यवनसंरक्षक (मुख्यालय)	७ वा वेतन आयोग	१	१
३	वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण	१३११००-२१६६००	६	६
४	विवअ सामाजिक वनीकरण	६७७००-२०८७००	३६	३६
५	सहाय्यक वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण	५५१००-१७५१००	४९	४९
६	सहाय्यक जनसंपर्क अधिकारी	४१८००-१३२३००	२	२
७	प्रसिद्धी अधिकारी	४१८००-१३२३००	१	१
८	कार्यालय अधीक्षक	४१८००-१३२३००	७	७
९	वनक्षेत्रपाल	४१८००-१३२३००	२९७	२९६
१०	स्वीय सहाय्यक	४१८००-१४२४००	१	१
११	लेखापरीक्षा अधिकारी	४१८००-१३२३००	१	१
१२	सहाय्यक वनसांख्यिकी	४१८००-१३२३००	०	०
१३	वनक्षेत्र सर्वेक्षक	४१८००-१३२३००	७	७
१४	वरिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	३८६००-१२२८००	१	१
एकूण (१)			४१०	४०९

(२) अराजपत्रित (वर्ग-३)

१	वनपाल	२५५००-८११००	५३९	५३९
२	कनिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	२५५००-८११००	१	१
३	मुख्यलेखापाल	३५४००-११२४००	३९	३९
४	सर्वेक्षक	४१८००-१३२३००	४१	४१
५	लघुलेखक (उच्चश्रेणी)	४१८००-१३२३००	५	५
६	लेखापाल	२९२००-९२३००	६४	४१
७	लघुटंकलेखक	२५५००-८११००	०२	०२
८	लिपिक-टंकलेखक	१९९००-६३२००	३३८	३३६
९	कलाकार	२९२००-९२३००	१	०
१०	वाहनचालक	१९९००-६३२००	७३	७२
११	प्रक्षेपी यंत्रचालक	२१७००-६९१००	०	१
१२	वनरक्षक/अधिसंख्य पदासह	१६६००-५२४००	६३४	६३३
एकूण (२)			१७३७	१७०९

कर्मचारी विषयक गोषवारा

अ. क्र.	पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
			२०२५-२६	२०२६-२७
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	स्वच्छक	१५५००-४७६००	२१	२१
२	शिपाई	१५५००-४७६००	७४	७३
३	पहारेकरी	१५५००-४७६००	१४	८
४	माळी	१५५००-४७६००	१२	६
५	नाईक	१५५००-४७६००	१	०
६	अंधार खोली सहाय्यक	१५५००-४७६००	१	०
७	मजूर	१५५००-४७६००	५३६	३९९
८	दिनांक १०-५-२०१८ च्या निर्णयान्वये निर्माण करण्यात आलेली अधिसंख्य मजूर पदे		०	१०
एकूण बेरीज . .			५९७	५१७
एकूण एकंदर			२७४४	२६३५
राजपत्रित (वर्ग-१ व २)			४१०	४०९
अराजपत्रित (वर्ग-३)			१७३७	१७०९
अराजपत्रित (वर्ग-४)			५९७	५१७
एकूण . .			२७४४	२६३५

विवरणपत्र “अ”
STATEMENT “A”

महसूल व वन विभाग/REVENUE AND FOREST DEPARTMENT

कार्यक्रम-एकूण अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२७/Programme-Total Budget Estimates 2026-27

(रुपये हजाराल)

विवरणपत्र 'अ' /STATEMENT 'A'

(Rs. in thousands)

कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-2025	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
(1) संचालन व प्रशासन-२४०६ Direction and Administration-- योजनेत्तर Non-Plan योजनांतर्गत Plan	भारीत Charged दत्तमत Voted	0 660832	50 2631562	4 906144 1112370
एकूण Total	4	4
(2) संशोधन-- Research-- योजनेत्तर (२४१५ ००१६) Non-Plan (4415 0011) योजनांतर्गत Plan	भारीत Charged दत्तमत Voted	157223 14491	219600 100000	179570 86000 220500 100000
एकूण Total
(3) प्रसिद्धी विस्तार शिक्षण व प्रशिक्षण-- Education and Training-- योजनेत्तर (२४१५०४८२) Non-Plan (44150154) योजनांतर्गत Plan (44150192) (24068589) (24151068) (24151077)	भारीत Charged दत्तमत Voted	171714 288819 39356	319600 180720 101091	265570 143770 72000 157560 313500
एकूण Total
एकूण Total	1067782	1100720	892030	1363800

वनसंधारण आणि विकास—(2406 0096)

(4) Forest Conservation and Development—

भारीत
योजनेत्तर

भारीत
Charged

दत्तमत

Voted

योजनांतर्गत

Plan

8024626	9678150	9121600	9663660
..
..	0

एकूण

Total

8024626

9678150

9121600

9663660

वनरोपण योजना—

(5) Plantation Scheme—

भारीत

Charged

दत्तमत

Voted

योजनेत्तर

Non-Plan

योजनांतर्गत

Plan

..
..
..
..

एकूण

Total

..

..

..

..

२३

वनोत्पादन—(2406461)

(6) Forest Produce— 481

भारीत

Charged

दत्तमत

Voted

योजनेत्तर

Non-Plan

योजनांतर्गत

Plan

0	1	1	1
0	100000
..
..

एकूण

Total

0

100001

1

1

दळणवळण व इमारती— (2406 0078)

(7) Communication and Buildings—

योजनेत्तर

Non-Plan

योजनांतर्गत

Plan

..
39448	64844	49000	67000
..

एकूण

Total

39448

64844

49000

67000

विवरणपत्र 'अ' - चालू
STATEMENT 'A' - contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(8) निसर्ग संवर्धन व वन्य पशुचे संरक्षण— Nature Conservation and Wild Life Preservation— योजनेत्तर Non-Plan (2406-0775) योजनांतर्गत Plan	.. 590000 1000000 780000 2050000
एकूण . . Total . .	590000	1000000	780000	2050000
(9) वन, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रमां- Forest, Parks and Welfare Activities— योजनेत्तर Non-Plan (2406-659+677) योजनांतर्गत Plan	.. 147497 4285	.. 225100 6100	.. 180520 4900	.. 229049 6120
भारतीय Voted एकूण Total	.. 151034	.. 231200	.. 185420	.. 235169
(10) वन विकास महामंडळ— Forest Development Corporation— योजनेत्तर Non-Plan (2406 0668) योजनांतर्गत Plan 1 1 1 ..
एकूण Total	.. 1	.. 1	.. 1	.. 1
भारतीय Charged दत्तमत Voted
योजनेत्तर Non-Plan योजनांतर्गत Plan
भारतीय Charged दत्तमत Voted
एकूण Total

१. संचालन व प्रशासन

(एक) प्रास्ताविक :

पर्यावरणाचे संतुलन अबाधित राहण्याच्या दृष्टीने वने ही फार महत्वपूर्ण भूमिका बजावित असल्यामुळे सर्व वनक्षेत्रांचे शास्त्रीय पद्धतीने व्यवस्थापन होणे अत्यावश्यक आहे. वनक्षेत्राचे शास्त्रीय व्यवस्थापन वन विभागाच्या माध्यमामार्फत केले जाते. हे व्यवस्थापन करतांना वने ही नैसर्गिक साधनसंपत्ती अबाधित राहिल या प्रमुख दृष्टिकोनातून वनांचे व्यवस्थापन केले जाते. हे व्यवस्थापन करतांना वनात वाढणाऱ्या वनस्पती, वनात आश्रय घेणारे वन्यजीव, यांचे संधारण शास्त्रीय पद्धतीने होण्याकडे वन विभागास विशेष लक्ष द्यावे लागते. याशिवाय वन विभागास वनोत्पादन व वनसंरक्षण विषयक कर्तव्ये सुद्धा पार पाडावी लागतात. महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण वनक्षेत्राची व्याप्ती सुमारे ६१८५१.७६ चौ. कि. मी. इतकी असल्यामुळे एवढ्या विस्तीर्ण वनक्षेत्राचे शास्त्रीयदृष्ट्या व्यवस्थापन करण्यासाठी जी वनविभागाची प्रशासकीय संघटना आहे, त्याबाबतची माहिती आस्थापना तक्त्यात दिलेली आहे.

महाराष्ट्र राज्यामध्ये या वन प्रशासन संघटनेचे प्रमुख म्हणून प्रधान मुख्य वन संरक्षक (वन बल प्रमुख) हे असून त्यांना वनोत्पादन व वन्यजीव या विषयांसाठी प्र. मु. व. सं. दर्जाचे अधिकारी मदतीस आहेत. वनसंधारण या वन व्यवस्थापनेच्या प्रमुख पैलूबाबत धोरण आखण्यासाठी, साहाय्य करण्यासाठी त्यांचे कार्यालयात अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे १२ विषय प्रमुख अधिकारी आहेत. प्रादेशिक स्तरावर एकूण ११ प्रादेशिक वनवृत्ते असून या प्रादेशिक वृत्तांचे प्रमुख मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी आहेत. या प्रादेशिक वनाधिकार्यांच्या अधिकाराकक्षेत ४ ते ६ प्रादेशिक विभाग असून त्या प्रादेशिक विभागाचा कार्यभार उपवनसंरक्षक या दर्जाच्या अधिकार्यांमार्फत चालविला जातो. याशिवाय या वनविभागीय स्तरावर कार्यरत असलेल्या अधिकार्यांच्या अधिपत्याखालील प्रत्यक्ष वनक्षेत्रात कार्य करणारे वनक्षेत्रपाल, वनपाल व वनरक्षक हे कर्मचारी असतात. त्याशिवाय उपवनसंरक्षक यांना कार्यालयीन कामकाज तसेच क्षेत्रिय कामकाज सुलभतेने हाताळता यावे म्हणून त्यांच्या हाताखाली प्रत्येकी तीन ते चार सहाय्यक वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी असतात.

वनविभागाचा एकूण कार्यव्याप लक्षात घेता वनविषयक प्रयोगाची माहिती विविध स्तरावरून, कारभार सुव्यवस्थितपणे चालविण्यासाठी संकलीत करावी लागते. ही माहिती संकलीत करण्यासाठी व त्या माहितीच्या आधारे योग्य ते निष्कर्ष काढून त्या निष्कर्षाच्या आधारे/वनव्यवस्थापनेमध्ये काही बदल करणे शक्य आहे किंवा कसे याचा आढावा घेण्यासाठी मुख्य वनसांख्यिक यांचे अधिपत्याखाली वनसांख्यिकी कक्ष कार्यरत आहे. या कक्षातर्फे वन साधनसंपत्ती पाहणी, निरीक्षण, तुलनात्मक अभ्यास, सांख्यिकी प्रयोगाची आखणी, प्रयोगाचे निष्कर्ष व त्याचे विश्लेषण इत्यादी कामे पार पाडली जातात.

वनविभागीय प्रशासकीय कामकाज अधिक सक्षमतेने पार पाडणेसाठी दिनांक २६-९-२०११ चे शासन निर्णयान्वये अस्तित्वात असलेल्या लिपिकवर्गीय संवर्गातील पदांची पुनर्रचना करून प्र. मु. व. सं. (वनबल प्रमुख) प्र. मु. व. सं. (वन्यजीव) प्रादेशिक वनवृत्त, वन्यजीव वनवृत्त इत्यादी कार्यालयाला २० प्रशासकीय अधिकारी व ६४ कार्यालय अधीक्षकांची पदे निर्माण करण्यात आली आहे.

राज्यातील एकूण वनक्षेत्रापैकी पुष्कळसे वनक्षेत्र हे अतिरिक्त वनचराई, अवैध वृक्षतोड, यामुळे आच्छादन विरहित झालेले आहे. सहाय्यक अशा ओसाड आच्छादन विरहित वनक्षेत्रावर व्यापक प्रमाणात वनीकरणाचा धडक कार्यक्रम वन विभागाने कार्यान्वित केलेला असून विविध योजनांतर्गत राज्यामध्ये वनीकरणाची कामे वन विभागातर्फे हाती घेतली जातात. या वनीकरणाच्या योजनांचे यथार्थ मूल्यमापन होण्यासाठी मुख्य वनसंरक्षक (मूल्यनिर्धारण) यांच्या अधिपत्याखाली मूल्यनिर्धारणेचे कार्य पार पाडले जाते. या मुख्य वनसंरक्षक (मूल्यनिर्धारण) यांना मूल्यनिर्धारणाच्या कार्यामध्ये मदत करण्यासाठी उपवनसंरक्षक या दर्जाचे एकूण ६ अधिकारी आहेत.

वनांचे शास्त्रीय पद्धतीने व्यवस्थापन करण्यासाठी प्रत्येक वनविभागासाठी कार्य आयोजना तयार करावी लागते, या कार्यआयोजनामध्ये त्या विभागातील वनांची सद्यःस्थिती विचारात घेऊन त्याप्रमाणे ग्रामीण जनतेच्या गरजा ध्यानात घेऊन वनांचे व्यवस्थापन कोणत्या वन शास्त्रीय पद्धतीने करणे व संवर्धनाच्या दृष्टीने अधिक पोषक असेल व त्यासाठी कोणती कामे करावी लागतील याचे विवेचन कालबद्धरित्या सदर कार्य आयोजनेत केलेले असते. सदर कार्य आयोजन निश्चित करावयाचे काम मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी करतात. या अधिकार्यांच्या कार्यावर संनियंत्रण ठेवण्यासाठी व त्यांना उचित मार्गदर्शन करण्यासाठी अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक कार्य आयोजना हे अधिकारी असतात.

पर्यावरणाचे संतुलन राखण्यासाठी वने व वन्यजीव अस्तित्वात असणे आवश्यक आहे. वन्यजीवांचे व्यवस्थापन शास्त्रीय पद्धतीने करण्यासाठी व दुर्मिळ होत चाललेल्या वन्य/वन्यजीव प्रजातींची संख्या परत वाढीस दृष्टीने योग्य ते पोषक वातावरण निर्माण करण्यासाठी राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्ये निर्माण केली जातात. महाराष्ट्र राज्यात याप्रमाणे एकूण ५ राष्ट्रीय उद्याने व ३५ अभयारण्ये-नि-वन्यजीव राखीव भाग आहेत. या सर्व राष्ट्रीय उद्यानांचे व अभयारण्यांचे व्यवस्थापन शास्त्रीयदृष्टीने परिपूर्ण होण्यासाठी खास वन्यजीव शाखा असून त्या शाखेचे प्रमुख अधिकारी हे प्रधान मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी आहेत. त्यांना त्यांच्या कार्यात मदत व्हावी म्हणून या शाखेकडे खास उपवनसंरक्षक व सहाय्यक वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी पण दिलेले आहेत. तसेच वन्यजीव शाखेचे ४ प्रभाग असून त्यापैकी ३ चे प्रमुख अप्रमुखसं (वन्यजीव) व मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे प्रमुख मुवसं. दर्जाचे अधिकारी आहेत.

वनांपासून शासनास महसूल, इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण यांच्या विक्रीपासून जरी प्रामुख्याने मिळत असला तरी, काही गौण वनोपजांच्या विक्रीतून सुद्धा शासनास महसूल प्राप्त होत असतो. या गौण वनोपजांपैकी तेंदूपत्ता हा एक वनोपज असा आहे की, ज्याच्या विक्रीपासून शासनास विशेष महसूल प्राप्त होतो. महाराष्ट्र वनोपज (विक्री नियमन) अधिनियम, १९६९ अंतर्गत संपूर्ण राज्यामध्ये तेंदूपत्ताची विक्री फक्त शासनामार्फतच होत असते. राज्यामध्ये तेंदूपत्त्याचे उत्पादन साधारणतः ७ ते ८ लाख प्रमाणित गोणी इतक्या मोठ्या प्रमाणात होत असल्यामुळे या गौण वनोपजाच्या विक्रीचे नियमन अधिक जबाबदारीने करण्यासाठी एका विशेष अधिकार्याची नियुक्ती केलेली असून सदर अधिकारी हे अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे आहेत.

राष्ट्रीय व राज्याच्या प्राथमिकतेनुसार राज्य वन धोरण तयार करणे, धोरण व नियोजन यामध्ये समन्वय करणे, तसेच वन धोरण व आर्थिक बाबींचे योग्य विश्लेषण करून विविध वानिकी प्रकल्प तयार करणे बदलत्या गरजानुसार राहतील. सामाजिक संस्था, अशासकीय संस्था, सहकारी संस्था व खाजगी उपक्रम यांचेबरोबर संवाद स्थापन करणे, विस्तार, प्रसिद्धी, प्रशिक्षणासंबंधी उपक्रमाबाबत मार्गदर्शन करणे व राज्यात प्रस्तावित राज्य वानिकी सल्लागार समितीचे सदस्य सचिव म्हणून आवश्यक कामे करणे, वन खात्याकरिता धोरणात्मक नियोजन व संगणकीकरण करणे, वनसंहितेची सुधारणा करणे, व्यवस्थापकीय माहिती प्रणाली विकसीत करणे, वनसांख्यिकी विषयक कामे इत्यादी बाबींकरिता विभागात अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (माहिती तंत्रज्ञान व धोरण) हे पद कार्यरत आहे.

तक्ता—एक
TABLE—1

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirements :

संचालन व प्रशासन- (अ) कार्यवार वर्गीकरण- (A) Activity Classification—	कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme (1)		प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-2025	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारीत अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)	एकूण Total (6)	
भारित Charged दत्तमत Voted
मुख्य वनसंरक्षक (2406 0031) Chief Conservator of Forests (2406 0022)	180654	292900	230501	294000	1	1
वनसंरक्षक (प्रादेशिक) (2406 031) भारित Territorial Conservator of Forests दत्तमत Voted	0	1
वन सांख्यिकी (2406 0042) Forest Statistics (2406 0051)	427763	630430	495000	633771
दत्तमत Voted	52416	86000	66000	86040
एकूण (अ)-स्थूल Total—A—Gross	660833	1009330	791502	1013812
एकूण (अ)-स्थूल Total—A—Gross	660833	1009330	791502	1013812
(4) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व (24068506) मुख्य वनसंरक्षक सामाजिक वनीकरण विभाग दत्तमत दत्तमत	37610	54600	45600	54190
एकूण Total—A	37610	54600	45600	54190
(ब)-चिह्णवार वर्गीकरण- (B) Objectwise Classification—						
मुख्य वनसंरक्षक (2406 0013) (भारित)
Chief Conservator of Forest— (2406 0022) दत्तमत Voted	171440	280000	220000	280000
वेतन Salaries	9214	12900	10501	14000
वेतनत्तर Non-Salaries	180654	292900	230501	294000
भारित Charged
दत्तमत Voted
एकूण (ब)-स्थूल Total—B—Gross

वनसंरक्षक, प्रादेशिक

(2) Conservator of Forest, Territorial
(2406 0031)

भारित
Charged
दत्तमत
Voted

.. 1 1 .. 1

वेतन

(i) Salaries

वेतनत्तर

(ii) Non-Salaries

405207 600000 470000 600000
22556 30430 25000 33771

भारित
Charged
दत्तमत
Voted

427763 630430 495000 633771
..

वन सांख्यिकी

(3) Forests Statistician (2406 0051)

वेतन

(i) Salaries

वेतनत्तर

(ii) Non-Salaries

52006 85000 65200 85000
410 1000 800 1040

एकूण (३)

Total—(3)

52416 86000 66000 86040

एकूण "ब"

Total "B"

सामाजिक वनीकरण (2406 0238)

Voted
Charged

..
97130 137540 119000 137740
..

(क) वित्तव्यवस्थेची साधने—

(c) Source of Finance

मागणी क्र. सी-७

२४०६-वनीकरण व वन्यजीवन

भारित
Charged
दत्तमत
Voted

..
..

Demand No. C-7

2406—Forestry and Wildlife

वन विभाग सामाजिक वनीकरण

एकूण "क" स्थूल

Total "C" Gross

भारित
Charged
दत्तमत
Voted

..
..

एकूण "सी"

Voted

..

तक्ता - एक-चालू
TABLE- I —Contd.

अ. क्र.	लेखाशीर्ष/योजनेचे नाव	प्रत्यक्ष खर्च २०२४-२५ Actual Exp. 2024-25 एकूण Total	अर्थसंकल्पिय अंदाज २०२५-२६ Budget Estimate 2025-26 एकूण Total	सुधारित अंदाज २०२५-२६ Revised Estimate 2025-26 एकूण Total	अर्थसंकल्पिय अंदाज २०२६-२७ Budget Estimate 2026-27 एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
१	(०१)(०६) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व मुख्य वनसंरक्षक (२४०६ ८५०६) Director of Social Forests and Chief Conservator of Forests वेतन Salaries वेतनेत्तर (Non-Salaries)	34745 2865	50820 3780	42550 3050	50000 4190
	एकूण	37610	54600	45600	54190
३	(०१) (०७) उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण व मुख्य वनसंरक्षक (२४०६ ८५१५) Dy. Director of Social Forests and Chief Conservator of Forests वेतन Salaries वेतनेत्तर (Non-Salaries)	66682 7552	110000 10120	80000 8640	110000 10800
	एकूण	74234	120120	88640	120800
३	(०१) (०८) उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण (२४०६ ८५२४) Dy. Director of Social Forests and Chief Conservator of Forests वेतन Salaries वेतनेत्तर (Non-Salaries)	1368300 68861	1920000 113820	1600000 89001	1920000 115620
	एकूण	1437161	2033820	1689001	2035620

(०१) (०९) लेखापरिक्षण (२४०६
८५३३) Audit wing of
Social Forest
वेतन Salaries
वेतनेत्तर (Non-Salaries)

३७०३	३७०३	४९५०	४७००	५१५०	४८३०	५४१०
३७०३	३७०३	२००	१३०	५१५०	४८३०	५४१०
३७०३	३७०३	५१५०	४८३०	५१५०	४८३०	५४१०

(०१) (०६) महासंचालक, सामाजिक
वनीकरण व मुख्य वनसंरक्षक
(२४०६, ८५४२) Director of
Social Forest and
Chief Conservator of
Forests

५ वेतन Salaries
वेतनेत्तर (Non-Salaries)

०	०	०	०	०	०	०
०	०	१०	७	१०	७	१०
०	०	१०	७	१०	७	१०
०	०	०	०	०	०	०

एकूण (१ - ५)

१५५२७०८

३८३२६२

२७३८५७९

३३६७५८१

२. वन संशोधन

(क) प्रास्ताविक :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण राज्याच्या भौगोलिक क्षेत्रापैकी सुमारे २१ टक्के भौगोलिक क्षेत्र हे वनांनी व्यापलेले आहे. तथापि, हे क्षेत्र संलग्न एकरूप पद्धतीचे नसल्यामुळे राज्याच्या निरनिराळ्या महसूल विभागातील वन क्षेत्राच्या उत्पादनक्षमतेत फरक आहे. एकूण राज्यामधील क्षेत्रापैकी फक्त सुमारे ६० टक्के वनक्षेत्र कमी अधिक प्रमाणात उत्पादनक्षम आहे. ही वनांची उत्पादनक्षमता वाढविण्यासाठी शक्य ते उपाय व मार्ग शोधून काढणे व नैसर्गिक वने व मानवनिर्मित वने यापासून इष्टतम उत्पादन प्राप्त करणे हे त्यामुळे अत्यंत आवश्यक झालेले आहे. यासाठीच कोणत्या क्षेत्रामध्ये कोणत्या प्रकारच्या वनप्रजातीची लागवड करणे अधिक किफायतशीर ठरेल, लागवड क्षेत्रावरील रोपामध्ये प्रजातीनुसार इष्टतम अंतर काय असावे, विविध वनस्पती प्रजातीची लागवडीसाठी रोपे तयार करताना कोणती विशिष्ट काळजी घ्यावी, रोप वाटीकेमध्ये विविध प्रजातींची रोपे तयार करताना प्रत्येक प्रजातीच्या रोपांची विविध कालावधीकरिता पाण्याची गरज काय प्रमाणात असते, लागवड क्षेत्रात लावलेली रोपे अधिक जोमाने वाढविण्यासाठी कोणते उपाय योजावे इत्यादी विविध प्रश्नांची उकल करण्यासाठी वनसंशोधनाची विशेष निकड आहे. ही निकड ओळखून राज्यामधील वन विभागांतर्गत एक संशोधन विभाग निर्माण करण्यात आला असून या विभागाचे प्रमुख अधिकारी हे अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक दर्जाचे अधिकारी आहेत. या विभागामार्फत वन संशोधनाचे प्रयोग व चाचण्या हाती घेतल्या जातात व या प्रयोगाचे निष्कर्ष विविध वन अधिकाऱ्यांना कळविले जातात. या विभागातर्फे वनामुळे जमिनीची धूप कायम प्रमाणात रोखली जाते. वनामुळे भूगर्भातील जलपातळीवर काय इष्ट परिणाम होतो, वन क्षेत्रामधील वनस्पतींवर कोणत्या प्रकारची कीड येते व त्यापासून काय प्रमाणात हानी होते, इत्यादी बिकट संशोधनात्मक बाबींवर सखोल व दीर्घकाल संशोधन केले जाते. या संशोधन विभागातर्फे राज्यातील कृषि विद्यापीठे, डेहराडून येथील केंद्रीय वन संशोधन संस्थांशी, तसेच इतर राज्यामधील वन संशोधन संस्था यांच्याशी सातत्याने संपर्क ठेवला जाऊन प्रयोगांती काढलेल्या निष्कर्षांशी या वन संशोधन संस्थांशी देवघेव केली जाते. राज्यामध्ये एकूण ४७ संशोधन केंद्रे असून त्यामार्फत हे वनसंशोधनाचे कार्य पार पाडले जाते. सदर संशोधन वन विभागाने कोणत्या विशिष्ट बाबींवर संशोधनाचे कार्य हाती घ्यावे याबाबत उच्च वन अधिकाऱ्याची एक खास समिती असून, त्या समितीतर्फे संशोधन विभागाने वर्षासाठी हाती घ्यावयाच्या कार्यक्रमाची रुपरेषा ठरविली जाते.

तबला-१
TABLE-1

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousand)

कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-2025	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
(1)	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वन संशोधन-				
(अ) कार्यवार वर्गीकरण-				
(A) Activity Classification—				
संशोधन केंद्र-प्रायोगिक व क्षेत्रीय चाचण्या (4415 0011)	14491	100000	86000	100000
(i) Research Station Experimental Trials and Field Trials	157223	219600	179570	220500
(4415 0011 & 2415 0016)				
एकूण (अ)-स्थूल Total "A" Gross	171714	319600	265570	320500
(ब)-उद्दिष्टवार वर्गीकरण-				
(B) Objectwise Classification—				
(१) संशोधन केंद्रे प्रायोगिक चाचण्या व क्षेत्रविकास चाचण्या.—(44150011)	14491	100000	86000	100000
(२) संशोधन केंद्रे प्रायोगिक चाचण्या.—(2415 0016)
(i) Research Station Experimental Trials
वेतन	150103	207500	170000	207500
(ii) Salaries				
वेतनोत्तर (मजुरी वगळून)	7120	12100	9570	13000
(iii) Non Salaries (Except Wages)				
एकूण (ब)-स्थूल Total "B" Net	171714	319600	265570	320500
(क)-वित्त व्यवस्थेची साधने-				
(C) Sources of Finance—				
मागणी क्र. सी-७ Demand No. C-7				
२४१५-कृषी संशोधन व शिक्षण	157223	219600	179570	220500
2415—Agriculture Research & Education	14491	100000	86000	100000
4415—Capital outlay on Agriculture Research and Education				
एकूण (क) निव्वळ	164594	319600	265570	320500

कार्यक्रम-२, तक्ता क्रमांक २

(सन २०२६-२०२७)

(तीन) कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतेचे स्पष्टीकरण
खालील तक्त्यात वनसंशोधनांतर्गत केलेल्या बाबीवर माहिती दिली आहे.

वन संशोधन

अ.क्र.	तपशीलवार बाबी	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५		अपेक्षित २०२५-२०२६		प्रस्तावित २०२६-२०२७	
		वर्तमान संख्या	नविन निर्माण अथवा प्रस्तावित केलेले	वर्तमान संख्या	नविन निर्माण अथवा प्रस्तावित केलेले	वर्तमान संख्या	नविन निर्माण अथवा प्रस्तावित केलेले
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१	संशोधन केंद्र	४७	०	४७	०	४३	०
२	संशोधन उद्याने	०	०	०	०	०	०
३	नमुना भूखंड	६१	०	६१	०	६१	०
४	वीज उत्पादन भूखंड	३६ (२०८ हे)	०	३६ (२०८ हे)	०	३६ (२०८ हे)	०
५	जतन भूखंड	६०.२२	०	६०.२२	०	६०.२२	०
६	तयार केलेले संशोधन निबंध	०	०	०	०	०	०
७	साग बीजोत्पादन	३५	०	३५	०	३५	०
८	बीजापासून बीजोउद्याने	०	०	०	०	०	०
९	साग बीजोत्पादन (हे.)	५५२.३२ हे.	०	५५२.३२ हे.	०	५५२.३२ हे.	०

३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण

(१) प्रास्ताविक :

वन शिक्षण व प्रशिक्षण हे या विभागाचे महत्त्वाचे कार्य आहे. वन प्रशिक्षणाची जबाबदारी पार पाडण्यासाठी पुणे येथे स्वतंत्र शाखा (वन शिक्षण वृत्त) असून त्याचे प्रमुख मुख्य वनसंरक्षक दर्जाचे अधिकारी आहेत. विविध पदांवर नेमणुका करण्यासाठी विभागाला राजपत्रित व अराजपत्रित अशा दोन्ही प्रकारच्या तांत्रिक कर्मचारीवर्गाची आवश्यकता आहे. वनरक्षकांना शहापूर, जालना व पाल येथील प्रशिक्षण विद्यालयात तसेच वनपालांना चिखलदरा व चंद्रपूर येथे प्रशिक्षण देण्यात येते. वनक्षेत्रपालांना डेहराडून, कोईमतूर, चिखलदरा व चंद्रपूर येथील वनक्षेत्रपाल महाविद्यालयात प्रशिक्षण देण्यात येते. तसेच राजपत्रित वन अधिकारी जे भारतीय वन सेवेत असतील त्यांना इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वन अकादमी, डेहराडून या ठिकाणी तर राज्य वन सेवेत असतील त्यांना आसाम मधील बर्निहाट, कोईमतूर या ठिकाणी महाविद्यालयीन प्रशिक्षण देण्यात येते. डेहराडून येथे वन्य पशू व्यवस्थापनेचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण देण्यात येते. वन विभागातील लिपिकांनासुद्धा चंद्रपूर येथे प्रशिक्षण देण्यात येते.

तसेच वन अधिकाऱ्यांना परदेशात विविध सहाय्यक कार्यक्रमांखाली विशेषकृत प्रशिक्षण घेण्याची संधी देण्यात येते. तसेच वन अधिकाऱ्यांना विविध पद्धतीच्या उजळणी पाठ्यक्रमांसाठी डेहराडून येथे पाठविण्यात येते व मृद सर्वेक्षणासाठी अखिल भारतीय मृद व भूमि उपयोजना सर्वेक्षण, नागपूर या संस्थेत पाठविण्यात येते.

राज्यातील वन क्षेत्र हे एकूण भौगोलिक वन क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के एवढेच असल्यामुळे सहाजिकच इमारती व जळावू लाकडाची दुर्मिळता राज्यात भासते. यामुळे इमारती लाकूड व जळावू सरपन यांचे भाव बाजारामध्ये प्रतिवर्षी वाढतच असतात. ही दुर्मिळता व या वनोपजास बाजारात मिळणारे चढेभाव व तसेच खुले वनक्षेत्र यामुळे अवैध वृक्षतोड होण्यास मोठा वाव आहे. जरी वन विभागाचे कर्मचारी हे ही अवैध वृक्षतोड रोखण्यासाठी सतर्क असले तरी काही गुन्हेगार प्रवृत्तीच्या व्यक्तींच्या, द्रुतगतीने चालणारी वाहने, शस्त्रास्त्रे यांचा वापर करून संघटीत वन-गुन्हेगारी वन विभागामध्ये प्रस्थापित केलेली आहे. या संघटीत वन-गुन्हेगारांचा मुकाबला करण्यासाठी वन कर्मचाऱ्यांना पोलीस प्रशिक्षण देण्याची योजना कार्यान्वित केलेली असून नाशिक येथील पोलीस महाविद्यालयामध्ये वनक्षेत्रपाल या दर्जाच्या अधिकाऱ्यांना व पुणे येथील पोलीस प्रशिक्षण विद्यालयात वनपाल व वनरक्षक या श्रेणीच्या कर्मचाऱ्यांना खास प्रशिक्षण दिले जात आहे.

कुंडल ॲकाडमी ऑफ ॲडमिनीस्ट्रेशन, डेव्हलपमेंट ॲन्ड मॅनेजमेंट

महाराष्ट्र राज्यातील वनविभागात वनक्षेत्रपालाची १९९१ पदे, वनपालाची ३०२५ व वनरक्षकाची १६७७ पदे मंजूर आहेत. सदर पदावरील अधिकारी व कर्मचारी यांना वनविभागाचे नियमित व उजळणी प्रशिक्षणाकरिता राज्यामध्ये वनखात्याची पाच प्रशिक्षण केन्द्रे अस्तिवात आहेत. या पाच प्रशिक्षण केंद्रांमध्ये ४०० ते ५०० अप्रशिक्षित वनरक्षक वनपालांना प्रतिवर्षी प्रशिक्षण देण्यात येत आहे. अद्यापही बरेच कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. तसेच सदर पाच प्रशिक्षण केन्द्रे मराठवाडा, उत्तर महाराष्ट्र व कोकण या विभागामध्ये विखुरलेली असून पश्चिम महाराष्ट्रात एकही प्रशिक्षण केन्द्र अस्तिवात नसल्याने पश्चिम महाराष्ट्रातील अधिकारी/कर्मचारी यांना दूरच्या ठिकाणी प्रशिक्षणासाठी जावे लागते. सदरच्या ५ प्रशिक्षण संस्थेमध्ये उपलब्ध असलेल्या मूलभूत सुविधा, अधिकारी /कर्मचारी यांची असलेली संख्या विचारात घेता अधिकारी व कर्मचारी यांना नियमित व उजळणी प्रशिक्षण देणे शक्य होत नाही, त्यामुळे या प्रशिक्षण केन्द्रावर जास्तीचा भार पडतो. या बाबी विचारात घेता प. महाराष्ट्रातील मौजे कुंडल, जि. सांगली येथे नवीन वानिकी प्रशिक्षण केन्द्रे उभारण्याचे काम चालू असून त्याचे रूपांतर आता राज्य वन अकादमी या शिखर प्रशिक्षण संस्थेत करण्यात आले आहे. सदर प्रशिक्षण केन्द्र आता कुंडल ॲकाडमी ऑफ ॲडमिनीस्ट्रेशन डेव्हलपमेंट ॲन्ड मॅनेजमेंट या नावाने संबोधले जाईल. सदर राज्य वन ॲकाडमी मध्ये सध्या पायाभूत सुविधा उपलब्धतेचे कार्य जोमात सुरु आहे.

तक्ता-१
TABLE-1

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(ii) Financial Requirements :

तक्ता-१

TABLE-I

(रुपये हजारत) (Rs. in thousand)

कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme (1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-2025	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
विस्तार, शिक्षण व प्रशिक्षण--				
(अ) कार्यवार वर्गीकरण-				
(A) Activitywise Classification--				
(i) (00) (02) विस्तार व प्रसिद्धी Extension & Publicity (2406 8589) वन प्रशिक्षण विद्यालयाची स्थापना (कुडल)	264000	450000	315000	450000
(ii) (24151068) (2415 1077) (4415 0192) इतर कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण (4415 0154)	415482	370000	275260	533500
(iii) Training of Other Staff (2406 0612)	60125	100000	72000	100000
(iv) वनक्षेत्रपालासहित वन अधिकाऱ्यांचे प्रशिक्षण (2415 0482)	32413	52320	43200	52446
	131595	180720	143770	180300
एकूण (अ)	903615	1153040	849230	1316246
Total (A)				
(ब)-उद्दिष्टवार वर्गीकरण-				
(B) Objectwise Classification--				
वनक्षेत्रपालासहित वन अधिकाऱ्यांचे प्रशिक्षण (2415 0482)
(i) वेतन Salaries	36504	70000	45000	70000
(ii) मजुरी Wages	764	945	850	1000
(iii) वेतनेतर (मजुरी वगळून) Non-Salaries (Except Wages)	94327	109775	97920	109300
एकूण (ब)	131595	180720	143770	180300
Total (B)				

(००) (०२) विस्तार व प्रसिद्धी
Extention and Publicity-
वेतनेतर
Non Salaries (2406 8589)

264000 450000 315000 450000

एकूण-(२)
Total—(ii)

264000 450000 315000 450000

(क) इतर कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण-
वेतन

(a) Salaries (4415 0154)

.. 0 0 0

वेतनेतर

(b) Non-Salaries

39256 100000 72000 100000

एकूण-(२)
Total—(ii)

39256 100000 72000 100000

वन प्रशिक्षण विद्यालयाची स्थापना
(कुंडल)

Establishment of training school
at (Kundal)—(2415 1068) (2415 1077)

वेतन (4415 0192)

0 0 0 0

वेतनेतर

(b) Non-Salaries

415482 370000 275260 533500

एकूण-(३)
Total—(iii)

415482 370000 275260 533500

(सी) वित्त व्यवस्थेची साधने-

(C) Source of Finance—

मागणी क्र. सी-७

Demand No. C-7

२४०६-वनिकरण व वन्यजीवन

2406—Forestry and Wild Life

मागणी क्र. सी-७

Demand No. C-7

२४१५-कृषी संशोधन व शिक्षण

2415—Agriculture Research and

Education

मागणी क्र. सी-१०

Demand No. C-10

४४१५-कृषी संशोधन व शिक्षणावरील

भांडवली खर्च

4415—Capital Outlay on Agriculture

Research and Education

..

एकूण-(क)
Total—(C)

..

मुख्य वनसंरक्षक (शिक्षण व प्रशिक्षण), पुणे
शिक्षण व प्रशिक्षण वनवृत्तातील कार्यक्रम अंदाजपत्रक २०२६-२७

अ.क्र.	संस्थेचे नाव	वर्ष	पाठ्यक्रमाचे नांव	क्षमता पाठ्यक्रमांचा कालावधी	प्रवेश देण्याची क्षमता (प्रती प्रशिक्षण)	प्रवेश दिलेल्या प्रशिक्षणार्थींची संख्या	शेरा
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
१	संचालक, वन प्रशिक्षण संस्था, शहापूर	२०२६-२७	दीर्घ मुदतीचे वनरक्षक यांचे प्रशिक्षण पदोन्नत वनपाल यांचे पायाभूत प्रशिक्षण नवनियुक्त लिपिक/लेखापाल यांचे पायाभूत प्रशिक्षण वनरक्षक यांचे उजळणी प्रशिक्षण वनहक्क कायदा व पेसा कायदा माहिती अधिकार अधिनियम, २००५ कार्यआयोजनासंबंधीचे प्रशिक्षण संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती लेखा व कार्यपद्धती कार्यालयीन कामकाज व लेखापद्धती मानव वन्यजीव संघर्ष समस्या व उपाय MFD सॉफ्टवेअर, वेज बिल मॉनेटरींग सिस्टम	६ महिने १ महिना ४५ दिवस १२ दिवस ३ दिवस ३ दिवस ३ दिवस ३ दिवस ३ दिवस ३ दिवस ३ दिवस	१२० ४० ४० ३० ३० ४० ३० ३० ३० ३० ३०	२ ५ ५ १० ३ २ ३ ३ ३ ३ ३	
२	संचालक, वन प्रशिक्षण संस्था, जालना	२०२६-२७	दीर्घ मुदतीचे वनरक्षक यांचे प्रशिक्षण वनपाल/वनरक्षक/लिपिक/लेखापाल यांचे उजळणी प्रशिक्षण यशदा अंतर्गत प्रशिक्षण	६ महिने ३ दिवस १ दिवसीय/३ दिवसीय /५ दिवसीय	८० ३० ५०	२ २० १५	
३	संचालक, वन प्रशिक्षण संस्था, चिखलदरा	२०२६-२७	संवाद कौशल्य व व्यक्तीमत्त्व विकास, ताणतणाव व्यवस्थापन संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती लेखा व कार्यपद्धती वनकायदे व वनसंरक्षणाचे मापदंड, महत्त्व व कार्यपद्धती कार्यालयीन कामकाज पद्धती व लेखापद्धती माहिती अधिकार अधिनियम, २००५ सेवा हमी कायदा, २०१५, ध्वज संहिता	३ दिवस ५ दिवस ५ दिवस ५ दिवस ३ दिवस	४० ४० ४० ४० ४०	३ ३ ३ ३ ३	एक दिवस दौरा आवश्यक एक दिवस दौरा आवश्यक एक दिवस दौरा आवश्यक

मानव वन्यजीव संघर्ष समस्या व उपाय योजना	३ दिवस	४०	५
उपचार नकाशा तयार करणे, रोपवन व रोपवाटीका तंत्रज्ञान, जी.पी.एस. चा वापर	३ दिवस	४०	५
वनगुन्हें तपास व कार्यपद्धती यांमध्ये Forensic तंत्रज्ञानाचा वापर	३ दिवस	४०	५
कोषागार बाबतची सेवार्थ प्रणाली संबंधी ऑनलाईन प्रक्रिया	३ दिवस	४०	३
वनविभागातील येणाऱ्या ऑनलाईन प्रक्रिया उदा. दीर्घ मुदतीचे वनरक्षक यांचे प्रशिक्षण	३ दिवस ६ महिने	४० १००	४ २
संवाद कौशल्य व व्यक्तीमहत्व विकास, ताणतणाव व्यवस्थापन	३ दिवस	३५	३
संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती लेखा व कार्यपद्धती वनकायदे व वनसंरक्षणाचे मापदंड, महत्व व कार्यपद्धती	५ दिवस ५ दिवस	३५ ३५	३ ३
कार्यालयीन कामकाज पद्धती व लेखापद्धती माहिती अधिकार अधिनियम, २००५ सेवा हमी कायदा, २०१५, ध्वज संहिता	५ दिवस ३ दिवस	३५ ३५	३ ३
मानव वन्यजीव संघर्ष समस्या उपचार नकाशा तयार करणे, रोपवन व रोपवाटीका तंत्रज्ञान, जी.पी.एस. चा वापर	३ दिवस ३ दिवस	३५ ३५	५ ५
वनगुन्हें तपास व कार्यपद्धती यांमध्ये Forensic तंत्रज्ञानाचा वापर	३ दिवस	३५	५
कोषागार बाबतची सेवार्थ प्रणाली संबंधी ऑनलाईन प्रक्रिया	३ दिवस	३५	३
वनविभागातील येणाऱ्या ऑनलाईन प्रक्रिया उदा. पिकनुकसान प्रकरणे, वनगुन्हें प्रकरणे Wage Bill Monitoring System Online	३ दिवस	४०	४
दीर्घ मुदतीचे वनरक्षक यांचे प्रशिक्षण	६ महिने	१२०	२

४ संचालक, वन प्रशिक्षण संस्था, २०२६-२७
पाल

४. वन संधारण आणि विकास

(एक) प्रास्ताविक :

वने ही पर्यावरणाचा संतुलन राखण्याच्या संदर्भात अत्यंत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावित असल्यामुळे या वनांचे जतन व संवर्धन करणे ही काळाची गरज आहे. या नैसर्गिक वनसंपत्तीचे संरक्षण मानव, पाळीव जनावरे व वणवे या तीन प्रमुख घटकांपासून करणे अत्यंत आवश्यक आहे. वनक्षेत्रामध्ये होत असलेल्या तीव्रतम चराईमुळे त्या क्षेत्रात नैसर्गिकरित्या कोणत्याही वनस्पती प्रजातीचे नैसर्गिक उत्पादन होऊ शकत नाही. त्याचप्रमाणे वनक्षेत्रावर सातत्याने शेतीसाठी होत असलेल्या अतिक्रमणामुळे वनक्षेत्राचा संकोच झालेला आहे. शिवाय अस्तित्वात असलेल्या वनक्षेत्रामध्ये संघटीतरित्या होणारी अवैध वृक्षतोड ही वनव्यवस्थापनेच्या दृष्टीने एक जटील समस्या बनलेली आहे. संघटीत वन गुन्हेगारीस आळा घालण्यासाठी राज्याच्या प्रत्येक वनविभागामध्ये फिरती पथके प्रस्थापित करण्यात आलेली आहेत. तथापि, वनोत्पादनांना सातत्याने बाजारात प्रचंड मागणी असल्यामुळे संघटीत वन गुन्हेगारीला ही फिरतीपथके समर्थपणे मुकाबला करू शकत नाही. यासाठी वनविभागामध्ये चोरट्या तोडीसाठी संवेदनशील असलेल्या वनक्षेत्रास बिनतारी संदेश यंत्रणा, त्याचप्रमाणे दृतगतीने जाणारी वाहने, शस्त्रास्त्रे यांचा पुरवठा करण्यात आला असून याद्वारे संघटीत वन गुन्हेगारीस आळा बसण्याची आशा आहे.

वनक्षेत्रावर शेतीसाठी जी अतिक्रमणे होतात त्याचे एक मूलभूत कारण म्हणजे वन हद्दीचे सीमांकन परिपूर्ण नसल्यामुळे होय. ही त्रुटी दूर करण्यासाठी वनहद्दीचे सर्वेक्षण, जमाबंदी व सीमांकन यांचा कालबद्ध कार्यक्रम राबविला जात आहे. वनक्षेत्राच्या हद्दीचे सीमांकन परिपूर्ण झाल्यास वनक्षेत्रावर शेतीसाठी अतिक्रमण होण्यास मोठा आळा बसेल.

वनक्षेत्राचा विकास करण्यासाठी सध्या ज्या वनक्षेत्रामध्ये वनांची घनता कमी आहे, तेथे इष्ट प्रजातींच्या रोपांची लागवड करून, वनांची घनता वाढविण्याच्या दृष्टीने योग्य ते प्रयत्न केले जातात. रोपवनामध्ये लावण्यात येणारी रोपे ही सुदृढ व जोमदार वाढीचे असल्यास ते रोपवन यशस्वी होते. याकरिता राज्यामध्ये असलेल्या रोपवाटीकांमध्ये मोठ्या प्रमाणात सागवान, बांबू इ. प्रजातींची रोपे तयार केली जातात.

वनक्षेत्रांची वन-वणव्यांपासून हानी होऊ नये यासाठी राज्यामध्ये १९८४ या वर्षापासून आधुनिक वन-वणवा प्रतिबंधक प्रकल्प कार्यान्वित असून त्या आधारे आधुनिक वन-वणवा तंत्रज्ञान व अवजारे यांचा वापर करून वन-वणव्यांपासून वनक्षेत्रांचे संरक्षण केले जाते. सध्या या प्रकल्पाची व्याप्ती चंद्रपूर जिल्ह्यापुरतीच मर्यादित आहे ; यापुढील कालावधीमध्ये सदर प्रकल्पाची कार्यक्षेत्राची व्याप्ती इतर वनवृत्तामध्ये, वनक्षेत्रामध्ये सुध्दा पोहचवण्याचा मानस आहे.

वनव्यवस्थापन शास्त्रोक्तरित्या करण्यासाठी राज्यामध्ये पुणे व नागपूर याठिकाणी दोन कार्य आयोजना वृत्त कार्यरत आहेत. या दोन वृत्तांतर्गत कार्यरत असलेले एकूण ११ कार्य आयोजना विभाग, त्यांना नेमून दिलेल्या प्रादेशिक वन विभागाची कार्य आयोजना तयार करतात. कार्य आयोजना तयार करण्याचे पारंपरिक पध्दतीमध्ये बदल करण्यात आले असून, सुदूर संवेदन शास्त्राचा वापर व सॅटेलाईट इमेज प्रोसेसचे माध्यमातून वृक्ष घनतेचे वर्गीकरण यासारख्या आधुनिक तंत्रज्ञानाचे सहाय्याने सध्या कार्य आयोजना तयार करण्याचे काम करण्यात येते. कार्य आयोजना तयार करण्याचे कामाकरिता, भारतीय वन सर्वेक्षण विभागाकडून उपलब्ध झालेले १५,००० व १,५०,०००, ४"=१ मैल व १६"=१ मैल, या विविध स्केलचे नकाशांचे आधार घरण्यात येते.

वन प्रशासन कार्य त्याचप्रमाणे मूल्य निर्धारण कार्य अधिक कार्यक्षमरित्या होण्यासाठी मूल्यनिर्धारण घटकांचे बळकटीकरण, राज्याच्या वनविभागामध्ये लेखा व लेखापरीक्षा कक्षांची स्थापना, प्रधान मुख्य वनसंरक्षक यांचे कार्यालयामध्ये गोपनीय कक्षाची स्थापना, निवृत्तीवेतन कक्षाची स्थापना इत्यादींची स्थापना करण्यात आली आहे. याशिवाय वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० अंतर्गत वन जमिनीच्या वनेत्तर प्रयोजनासाठी वापर करावयाचा झाल्यास जे प्रस्ताव केंद्र शासनाकडे मान्यतेसाठी पाठवावे लागतात त्या प्रस्तावाचा पाठपुरावा करण्यासाठी प्रधान मुख्य वनसंरक्षक यांच्या कार्यालयातील केंद्रस्थ अधिकारी यांच्या अधिपत्याखाली जी संघटना आहे, त्या संघटनेचे बळकटीकरण करून पर्यायी वनिकरणासाठी अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (कॅम्प) हे स्वतंत्र पद निर्माण करण्यात आले आहे. याशिवाय यापूर्वी, प्रस्तावित केल्याप्रमाणे वनक्षेत्रासंबंधी सर्व दस्तऐवज परिपूर्णरित्या ठेवण्यासाठी वन विभागामध्ये भूमी अभिलेख कक्ष निर्माण करण्यात आलेला आहे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(ii) Financial Requirements :

तक्ता-एक

TABLE-1

	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-25	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-26	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-26	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-27
(1)	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वनसंधारण आणि विकास				
अ-कार्यवार वर्गीकरण				
(A) Activitywise Classification—				
भारत (24061468)				
Charged				
(i) प्रशासन व संरक्षण (24060096)	8024626	9678150	9121600	9663660
Administration and Protection				
(ii) वनांचे सर्वेक्षण, जमाबंदी व सीमांकन (24060102)	112511	261860	217350	267230
Survey Settlement and				
Demarcation of Forests				
(iii) नैसर्गिक पुनर्निर्मिती (24060111)	59734	69750	62750	73500
Natural Regeneration				
(iv) कृत्रिम पुनर्निर्मिती (24060122)	1169804	1531450	1327002	1566420
Artificial Regeneration				
(v) आगीपासून वनांचे संरक्षण (24062375)	9675	85800	85800	85800
Fire and Forest Protection				
(State) (24062043)	14706	128700	128700	128700
कार्य आयोजना तयार करणे व सुधारणे (24060149)	249494	446378	332200	442000
Revision and Preparation of				
Working Plans				
(vii) वन महोत्सव (24068551)	34070	253200	202160	482800
Van Mahotsav				
(viii) वैरण संपत्तीचा विकास	1203	3000	1740	3040
Development of fodder				
Resources (24060247)
(ix) ताब्यात घेतलेल्या खाजगी जंगलांचे सर्वेक्षण व जमाबंदी	0	0	0	0
Survey Settlement of Private				
Forest (44060071)				
(x) सैन्यत्रण व मुल्यांकन आणि सामाजिक वनीकरण				

M..... & E..... &	1855	5000	3500	5000
..... (2406 8622)				
(xi) गोरवाडा येथील प्रस्तावीत	770000	1750000	1225000	1250000
44063858 प्राणी संग्रहालयाची प्राथमिक कामे				
(xii) हत्ती प्रकल्प केंद्र पुरस्कृत (24062357)	2734	33000	83000	82500
(2406A111)				
(xiii) संजय गांधी रा. उ. भोवती	862850	1580000	1106000	1000000
(44063849) संरक्षण भित बंधणे				
(xiv) वन्यप्राणी अफंगालयाची स्थापना	403299	900000	662000	1526500
(24062232)				
(xv) वनकर्मचाऱ्यांना शस्त्र देणेसाठी	0	1	1	1
तरतूद (राज्य) (24062114)				
(xvi) बिनतारी यंत्रणेचे बळकटीकरण
(24062123)				
(xvii) चेक नाक्याचे बळकटीकरण
(24062141)				
(xviii) फिरत्या पथकाचे बळकटीकरण	41614	100000	70000	200000
(24062161)				
(xix) फॉरेस्ट स्टेशनचे बांधकाम
(24062188)				
(xx) गोरगाव व आरे वसाहत मुंबई येथे	0	01	1	1
आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्राणी				
संग्रहालयाची स्थापना (24068201)				
एकूण-(अ)				
Total—(A)	11753586	16826290	14032804	16777152
भारत				
Charged	..	11753586	14032804	16777152

(ब) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—				
(B) Objectwise Classification—				
(१) प्रशासन व संरक्षण—				
भारत (24061468)				
(1) Administration and Protection—
(24060096) (दत्तमत)				
Voted
वेतन				
(i) Salaries	7929145	9500000	9000000	9500000
मजुरी				
(ii) Wages	225	297	267	350
वेतनोत्तर (मजुरी वगळून)				
(iii) Non Salaries (Except Wages)	95256	177853	121333	163310
एकूण-(१)				
Total—(1)	8024626	9678150	9121600	9663660
भारत				
Charged

तक्ता एक— चालू
TABLE 1— Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(2) वनांचे सिमांकन, सर्वेक्षण व जमाबंदी— (24060102) (Plane) (44060053)
(2) Forest Survey and Settlement— वेतन (24060102)	67026	112500	85000	110000
(i) Salaries मजुरी				
(ii) Wages वेतनेतर (मजुरी वगळून)	36707	136160	122500	143000
(iii) Non Salaries (Except Wages)	8778	13200	9850	14230
एकूण—(२) Total—(2)	112511	261860	217350	267230
(3) पुनर्निर्मिती— (3) Regeneration— नैसर्गिक पुनर्निर्मिती—(24060111)				
(i) Natural Regeneration (अ) मजुरी				
(a) Wages	59630	69750	62620	73000
(ब) वेतनेतर (मजुरी वगळून)..
(b) Non Salaries (Except Wages) पुरवठा सामग्री	104	180	130	500
एकूण—(३) Total—(3)	59734	69750	62750	73500
(४) कृत्रिम पुनर्निर्मिती (24060122) (4) Artificial Regeneration वेतन				
(a) Salaries	696527	1000000	850100	1000000

मजुरी					
(b) Wages	449880	496125	450000	530000	
वेतनेतर (मजुरी वगळून)					
(c) Non Salaries (Except Wages)	23397	35325	26902	36420	
एकूण-(४)	1169804	1531450	1327002	1566420	
(५) आधुनिक वन वनवा नियंत्रण व व्यवसाय ७५%, २५% आग व वन संरक्षण —(2406 2043)/(२४०६२३७५)					
(5) Fire and Forest Protection—					
वेतन					
(i) Salaries	
मजुरी					
(ii) Wages	15574	30	128700	128700	
वेतनेतर (मजुरी वगळून)					
(iii) Non Salaries (Except Wages)	3627	85800	85800	85800	
एकूण-(५)	19201	214500	214500	214500	
(६) कार्य आयोजना तयार करणे व सुधारणा — (6) Revision and Preparation of Working Plans— (2406 0149)					
वेतन					
(i) Salaries	236148	425000	315000	420000	
मजुरी	1278	1500	1350	1583	
(ii) Wages	12068	19878	15850	20417	
वेतनेतर (मजुरी वगळून)					
(iii) Non Salaries (Except Wages)	
एकूण-(६)	249494	446378	332200	442000	
Total—(6)					

तक्ता एक- चालू
TABLE 1—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(७) वन महोत्सव / (7) (Van Mahotsav) (2406 8551)				
वेतन				
(i) Salaries मजुरी		
(ii) Wages वेतनेतर (मजुरी वगळून)	9023	124600	112140	289700
(ii) Non Salaries (Except Wages)	..	128600	90020	193100
एकूण-(७) Total—(7)	9023	253200	202160	482800
(८) वैरण संपत्तीचा विकास—(2406 0247) (8) Development of Forest resources—				
वेतन				
(i) Salaries मजुरी	1081	2700	1500	2700
(ii) Wages वेतनेतर (मजुरी वगळून)	45	100	90	100
(ii) Non Salaries (Except Wages)	77	200	150	240
एकूण-(८) Total—(8)	1203	3000	1740	3040
(९) सनियंत्रण व मूल्यांकन आणि सामाजिक वनीकरण— (9) Monitoring & Evaluation & FD Scheme (24068622) अर्थसहाय्य Subsidies				
	..	00	3500	5000
एकूण-(९) Total—(9)	..	00	3500	5000

(१०) ताब्यात घेतलेल्या खाजगी जंगलाचे सर्वेक्षण व जमाबंदी—
(10) Survey Settlement of मजुरी Private Forests लहान बांधकामे (District) (4406 0071)

एकूण Total
------------	----	----	----	----

(११) गोरेवाडा येथील प्रस्तावित प्राणी संग्रहालयाची प्राथ. कामे
(11) Pre Works of proposed Zoo at Gorewada (4406 3858)
गोरेवाडा येथील प्रस्तावित प्राणी संग्रहालयाची प्राथ. कामे

मजुरी
सा. पु.
इतर खर्च	70000	250000	175000	62500
मोठी बांधकामे	700000	1500000	1050000	1187500

एकूण Total	770000	1750000	1225000	1250000
------------	--------	---------	---------	---------

(१२) हत्ती प्रकल्प (कॅ. पु. यो)
(12) Elephant Project (2406 2357) (2406 A111)

मजुरी	0
इतर	2734	83000	83000	82500

एकूण Total	2734	83000	83000	82500
------------	------	-------	-------	-------

(00) (१३) गोरेगाव आरे वसाहत, मुंबई येथे आंतरराष्ट्रीय स्तराच्या प्राणी संग्रहालयाची स्थापना (२४०६ ८२०१)

(00) (13) Estt. of international Zoo at Goregao Aare Colony, Mumbai
५० इतर खर्च
50 Other Exp.

एकूण Total	0	1	1	1
------------	---	---	---	---

तक्ता एक- चालू
TABLE 1— Contd.

(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
संजय गांधी रा. उ. भोवती संरक्षण भित बांधणे (2406 2203)	862850	1580000	1106000	1000000
एकूण Total (4406 3849)	862850	1580000	1106000	1100000
वन्यप्राणी अपंगालयाची स्थापना (2406 2232)	403299	900000	662000	1526500
एकूण Total	403299	900000	662000	1526500
वन कर्मचाऱ्यांना शस्त्र देणे आणि तरतूद (राज्य) (2406 2114)	0	1	1	1
एकूण Total	0	1	1	1
बिनतारी यंत्रणेचे बळकटीकरण मजुरी (2406 2123)
सा. पु. इतर
एकूण Total
चेक नाक्याचे बळकटीकरण (2406 2141)
मजुरी
परीक्षण
इतर खर्च
मोठी बांधकामे
एकूण Total

फिरत्या पथकाचे बळकटीकरण इतर खर्च

मोटार वाहने (2406 2161)

41614 .. 100000 .. 70000 .. 200000

एकूण

Total

0 100000 70000 200000

फॉरेस्ट स्टेशनचे बांधकाम (राज्य)

मजुरी (2406 2188)

लहान बांधकामे

इतर खर्च

..

एकूण

Total

..

एकूण (ब)

11726093 16876290 14628804 16777151

कार्यक्रम-४
तक्ता दोन

खालील तक्त्यात वन खात्याने प्रस्थापित केलेल्या तपासणी नाक्यापर्यंत तपासलेले वनोत्पादन व वाहतुकीस परवानगी दिलेल्या उत्पादनाबाबत माहिती दर्शविली आहे
The following table indicates the information about Check Nakas and Forests Produce checked and permitted for transport.

(1) Check Nakas :

TABLE-I

क्षेत्र	वर्ष	एकूण संरक्षित क्षेत्र नाक्यांची संख्या (चौ.कि.मी.)	स्थापन केलेल्या तपासणी नाक्यांची संख्या	सन २०२४-२०२५ मध्ये वन विभागाने अनुज्ञात केलेल्या वनोत्पादनाचे परिमाण	प्रकार	परिमाण	मूल्य	सन २०२५-२०२६ मध्ये तपासणी नाक्यावर अनुमत केलेले वनोत्पादनाचे परिमाण	प्रकार	परिमाण	मूल्य	प्रत्यक्ष अपेक्षित प्रस्तावित (रु. हजारत)	तपासणी नाक्यांचा खर्च (रु. हजारत)
Territory	Year	Total area under protection established (in Sq. Kms.)	No. of Check Nakas established so far	Quantity of forest produce permitted by the Forest Department during 2024-2025		Type	Value	Quantity of forest produce allowed by Check Nakas during 2025-2026		Type	Value	Expenditure of Check Nakas (Rs. in thousands)	
				(1)	(2)			(3)	(4)			(5)	(6)
प्रादेशिक वनवृत्ते	२०२४-२०२५	५३६४५०	१८५	इमारती लाकूड (घ. मी.)	६८०६३९	८५९६५९	९८३६९३६	इमारती लाकूड (घ. मी.)	९८३६९३६	९६२९९२६	९०२३४७	४९७९८०	३९४७६
		०	१०.३	जळाऊ लाकूड	७९८२८५	४०२०८३९	१८४६०२९	जळाऊ लाकूड	१८४६०२९	२७२०२५	०	०	०
		०	०	कोळसा	११५४९४	३२२८८९	५९७४५६	कोळसा	५९७४५६	६४३८०७	५६६७	५२४५	८५३२
		०	०	बांबू	३३०३५२९९	८४७०८१७	३०२०४०१८	बांबू	३०२०४०१८	५०४३४८४२	१८२०३	२९५०३	२३८५०५
		०	०	बल्लीज	०	०	०	बल्लीज	०	०	०	०	०
		०	०	इतर (योग्य ती नावे)	०	०	०	इतर (योग्य ती नावे)	०	०	०	०	०
		०	०	डिक (क्विंटल)	२३०८	३	८२९	डिक (क्विंटल)	८२९	५	०	०	०
		०	०	बांबू बंडल्स (नग)	७३४६८१८	८५०४७९	१११७८८९	बांबू बंडल्स (नग)	१११७८८९	२५९२२३	०	०	०
		०	०	इतर	४६४९५	३५८६०६	२९२७	इतर	२९२७	५९८२९	०	०	०
		०	०	हिरडा	९६	६८३५	०	हिरडा	०	०	०	०	०
		०	०	आवळा	०	०	०	आवळा	०	०	०	०	०
		०	०	तेंदुपाने (प्र. गो.)	२०७७२८८	१८८९३५७८	४५६८०५५	तेंदुपाने (प्र. गो.)	४५६८०५५	९९९३९९	०	०	०
		०	०	आपटा (क्विंटल)	०	०	०	आपटा (क्विंटल)	०	०	०	०	०

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)					
प्रादेशिक वनवृत्ते	२०१८-१९	..	गुरेचराई Grazing (in cm)	०	इमारती लाकूड (घ. मी.)	०	०	इमारती लाकूड (घ. मी.)	०	०
०	०	जळारु लाकूड	जळारु लाकूड
०	०	कोळसा	०	..	कोळसा
०	०	बांबू	०	०	बांबू	०	०
०	०	बल्लीज	०	०	बल्लीज	०	०
०	इतर (योग्य ती नावे)	इतर (योग्य ती नावे)
०	०	गवत (मे. टन)	०	०	गवत (मे. टन)	०	०
०	०	डिंक	डिंक
०	बांबु बंडल्स (नग)	बांबु बंडल्स (नग)
०	०	०	९९९
०	०	हिरडा	०	०	हिरडा	०	०
०	०	आवळा	०	०	आवळा	०	०
०	०	तेंदूपाने (प्र. मो.)	०	०	तेंदूपाने (प्र. मो.)	०	०
०	आपटा (क्विंटल)	आपटा (क्विंटल)
०	शिकेकाई	०	०	शिकेकाई	०	०
०	वनतुळस	वनतुळस
०	०	मोहा फुले (क्विंटल)	०	०	मोहा फुले (क्विंटल)	०	०
०	चंदन (क्विंटल)	चंदन (क्विंटल)
०	औषधी वनस्पती	औषधी वनस्पती
०	०	चिरान माल	०	०	चिरान माल	०	०
एकूण बेरीज	०	..	०	०	..	०	०

तीन-चालू

III--Contd.

	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
ईमारती लाकूड (घ. मी.)	०	०
जळाऊ लाकूड
कोळसा	०
बांबु	०	०
बल्लीज	०	०
गवत (मे. टन)	०	०
डिक
बांबु बंडल्स (नग)
१९९
	०	०
आवळा	०	०
तेंदूपाने (प्र. मो.)	०	०
आपठा (क्विटल)
शिकेकाई	०	०
वनतुळस
मोहा फुले (क्विटल)	०	०
चंदन (क्विटल)
औषधी वनस्पती
चिरान माल	०	०
..	०	०

खालील तक्त्यात फिरत्या पथकांनी शोधून
THE FOLLOWING TABLE INDICATES THE OFFENCES
 कार्यक्रम-
 तक्ता-
TABLE—

क्षेत्र	वर्ष	फिरत्या पथकांची संख्या	पथकांनी नोंदविलेल्या गुन्हांची संख्या	पथकांनी शोध लावलेल्या गुन्हांची संख्या	शोध लावल्यामुळे टळलेली तूट (जमा केलेली अगर जप्त केलेली वनोत्पादन)	परिमाण मूल्य		शासनाने प्रमाणित केलेली तूट		परिमाण मूल्य	
Territory	Year	No. of Mobile Squads	No. of offences reported by squads		No. of offences detected by squads	Loss availed due to detection (Forest produce confiscated or attached)		Loss sustained By Government			
			Type	No.		Quantity	Value	Quantity	Value	Quantity	Value
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
प्रादेशिक/वृत्त	२०२४-२५	०	अवैधवृक्ष तोड	२९४२	१६०४	ईमारती लाकूड (घ. मी.)	१४२५	५५८९७१	ईमारती लाकूड (घ. मी.)	३७१	८६०५१६
		५४	चोरी Theft	६२७	४४७	ईमारती लाकूड	१०४	३७५	चोरी	१३३	३१५
		०		८०	४९३०	जळाऊ लाकूड	६०	१६६६	जळाऊ लाकूड	१६	१
		०		०	०	बल्ली हे.	२७	३५	बल्ली ७२ हे.	०	०
		०	आग	३	३	हे.	०	०	हे.	०	०
		०	गुरेचराई	०	७	गुरेचराई	७	९०००	गुरेचराई	०	३५
		०	इतर	१	१	इतर	२५५	०	इतर	०	०
		०	अतिक्रमण	०	०	अतिक्रमण	०	०	अतिक्रमण	०	०
		०	अवैध वाहतूक	५१	५१	अवैध वाहतूक	९७३१	१८५३२१	अवैध वाहतूक	०	२६०
		०	शिकार	०	०	शिकार	०	०	शिकार	०	०
		०	अवैध चराई	०	०	अवैध चराई	०	०	अवैध चराई	०	०
		०	मालकी प्रकरण	६४	२	मालकी प्रकरण	१२०	३६४४३३	मालकी प्रकरण	०	०
		०	आरागिरणी	०	०	आरागिरणी	०	०	मालकी प्रकरण	०	०

खालील तक्त्यात अग्निरेषा व अग्निचे गुन्हे याबाबत माहिती दिलेली आहे

The following table indicates the information about the Fireline and Fire Offences

कार्यक्रम-४

तक्ता पाच

TABLE V

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	हाती घेतलेल्या अग्नीरेषांची लांबी		संरक्षित क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	लागलेल्या आगीची संख्या	आगीमुळे झालेली तूट		वनसंरक्षणाचा खर्च	दरडोई खर्च
		वनक्षेत्र (कि.मी.)	वन नसलेले क्षेत्र (चौ.कि.मी.)			परिमाण (हेक्टर)	मूल्य		
Territory	Year	Length of Fireline undertaken		Area Protected sq. Km.	No. of fire occurred	Loss due to Fire		Expenditure of fire Protection	Per Capital expenditure
		Forest Area Kms.	Non-Forest Area sq. Kms.			Quantity (Hq.)	Value		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
प्रादेशिक वृत्त									
Territory	2024-2025	99436	82901	235778	6963	16757	1858780	31338524	223949
Circles	(प्रत्यक्ष)								
	2025-2026	95520	67281	93676	3072	9393	634923	4113885	245716
	(अंदाजित)								
	2026-2027	93118	72352	75178	1792	8531	251799	41947622	268679
	(प्रस्तावित)								

खालील तक्त्यात वन जमिनीचे केलेले व करावयाचे सर्वेक्षण याबाबत माहिती दिलेली आहे

The following table indicates the Forest areas Surveyed and to be Surveyed

कार्यक्रम-४

तक्ता सहा

TABLE VI

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	सन २०२४-२०२५ च्या सुरुवातीला सर्वेक्षणाचे आवश्यक असलेले क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	सर्वेक्षण केलेले क्षेत्र २०२४-२०२५ (चौ.कि.मी.)	सन २०२५-२०२६ च्या सुरुवातीला असलेली शिल्लक (चौ.कि.मी.)	सर्वेक्षित सन २०२५-२०२६ मध्ये (चौ.कि.मी.)	सन २०२६-२०२७ सालाचे सुरुवातीची शिल्लक (चौ.कि.मी.)	सर्वेक्षण सन २०२६-२०२७ प्रस्तावित (चौ.कि.मी.)
Territory	Total Ground area required to be surveyed at the beginning of the year of 2024-2025 (Sq. Km.)	Surveyed during 2024-2025 (Sq. Km.)	Balance at the beginning of the year 2025-2026	Surveyed during 2025-2026 (Sq. Km.)	Balance at the beginning of the year 2026-2027 (Sq. Km.)	Survey during 2026-2027 (Proposed) (Sq. Km.)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
प्रादेशिक वनवृत्ते						
Territorial Circles	21461	5816	14985	10657	15248	13442

सर्वेक्षणावरील खर्च (रु. हजारात)

सर्वेक्षणावरील खर्च प्रत्येकी चौ.कि.मी. (रु. हजारात)

सन २०२२-२०२३ प्रत्यक्ष २०२३-२०२४ अंदाजित २०२४-२०२५ प्रस्तावित सन २०२३-२०२४ प्रत्यक्ष २०२३-२०२४ अंदाजित २०२४-२०२५ प्रस्तावित
Expenditure on survey (Rs. in thousands) Expenditure on survey per Sq. Km. (Rs. in thousands)

2022-2023 (Actuals)	2023-2024 (Estimated)	2024-2025 (Proposed)	2022-2023 (Actuals)	2023-2024 (Estimated)	2024-25 (Proposed)
(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
995280	4213493	3266846	55738	51394	135427

खालील तक्त्यात वन जमिनीचे सर्वेक्षण व सीमांकन याबाबतची माहिती दिलेली आहे

The following table indicates Information about the Survey and Demarcation of Forest

कार्यक्रम-४

तक्ता सात

TABLE VII

(रुपये हजारात)

(Rs. in thousands)

क्षेत्र	सन २०२४-२०२५ च्या सुरुवातीला शिल्लक असलेले सर्वेक्षणाचे काम आणि उभारण्यात येणाऱ्या वरवंड्या	प्रमाण पध्दती- प्रमाणे पूर्ण करावयाची अपेक्षित कामे २०२४-२५	सन २०२४-२०२५ मध्ये पूर्ण झालेली कामे	२०२५-२०२६ च्या सुरुवातीस असलेली शिल्लक कामे	प्रमाण पध्दती- प्रमाणे पूर्ण करावयाची अपेक्षित कामे २०२५-२६	२०२५-२०२६ मध्ये पूर्ण झालेली (अंदाजित) कामे						
Territory	Survey work in balance and cairns to be erected at the beginning of the year 2024-2025	Work expected to be completed as per norms	Work completed during the year 2024-2025	Balance at the beginning of the year 2025-2026	Work expected to be completed as per norms	Work completed during the year 2025-2026 (Estimated)						
(1)	Sq. Km. (Survey) (2) No. (cairns) (3)	Sq. Km. (Survey) (4) No. (cairns) (5)	Sq. Km. (Survey) (6) No. (cairns) (7)	Sq. Km. (Survey) (8) No. (cairns) (9)	Sq. Km. (Survey) (10) No. (cairns) (11)	Sq. Km. (Survey) (12) No. (cairns) (13)						
प्रादेशिक वनवृत्ते	90516	270571	25451	185432	12061	47845	218158	358050	41458	254162	101220	55176
सन २०२५-२०२६ च्या सुरुवातीला असलेली शिल्लक कामे (प्रस्तावित)	प्रमाण पध्दती- प्रमाणे पूर्ण करावयाची अपेक्षित कामे सन २०२६-२७	सर्वेक्षण व सिमांकनावरील खर्च (रुपये हजारात)	दरडोई खर्च प्रति चौ. कि. मी. (रुपये हजारात)	चौ. कि. मी. वरवंड्याची सर्वेक्षण (संख्या)	चौ. कि. मी. वरवंड्याची सर्वेक्षण (संख्या)	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	अंदाजित २०२५-२६	प्रस्तावित २०२६-२७	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	अंदाजित २०२५-२६	प्रस्तावित २०२६-२७	
Balance at the beginning of the year 2025-2026	Work expected to be completed as per norms											
Sq. Km. (Survey) (14)	No. (cairns) (15)	Sq. Km. (Survey) (16)	No. (cairns) (17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)			
25813	305351	51583	321053	254532	934607	1082090	14556.6	13012	36822			

खालील तक्त्यात वन जमिनीचे सर्वेक्षण व सीमांकन याबाबतची माहिती दिलेली आहे

The following table indicates Information about the Survey and Demarcation of Forest

कार्यक्रम-४

तक्ता आठ

TABLE VIII

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	पुनर्निर्मितीचे एकूण क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पुनर्निर्मितीसाठी विचारात घेतलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)					लागवडीखालील क्षेत्र				
			नैसर्गिक पुनर्निर्मिती (हेक्टरमध्ये)	कृत्रिम पुनर्निर्मिती (हेक्टरमध्ये)	इतर क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	बाब	समावेश केलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	या वर्षभरामध्ये रोपे लावावयाचे राहिलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पुनर्निर्मितीवरील खर्च	प्रत्येक हेक्टररी खर्च		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)		
	2024-25	10902.28	4538.85	7875.43	1137	(1) Teak (2) Bamboos (3) Grass (4) Misc. (5) Other	100 81 .. 2987.80 4212.11	0 0 .. 0 396	51867 51.86 .. 67474.00 89469.50	5.339 178.11 161.73785		
	2025-26	16378.08	10090.01	10136	1123.64	(1) Teak (2) Bamboos (3) Grass (4) Misc. (5) Other	1129 900.97 4212.11	0 107.38 0	70 37961.00 108249	0.105 238.011 17.199		
	2026-27	13694.00	4952	9723	1073.54	(1) Teak (2) Bamboos (3) Grass (4) Misc. (5) Other	0 1000 .. 1650 4928.33	0 1000 .. 0 0	58 228867.36 .. 5592 119074.80	0.055 0 .. 0 42.183743		

कार्य आयोजना आणि चराईच्या जमिनी यांच्या सुधारणा व अहवाल तयार करणे

Revision and preparation of Working Plans and Grassing Settlement Reports

(अ) कार्य आयोजना आणि चराईच्या जमिनी यांची सुधारणा व पूर्वतयारी करणे व केलेले कार्य याचा अहवाल

(A) The Details of Work done under Revision and Preparation of Working Plans

कार्यक्रम-४

तक्ता नऊ

TABLE IX

तपशील Particulars	२०२४-२०२५ मध्ये प्रत्यक्ष केलेली कामे			२०२५-२०२६ मधील अपेक्षित कामे	२०२६-२०२७ मधील प्रस्तावित कामे
	Actuals for 2024-2025	Anticipated for 2025-2026	Proposed for 2026-2027		
(1)	(2)	(3)	(4)		
कार्य आयोजनाची सुधारणा					
1. Revision of Working Plans	1	3	0		
विभागाच्या नकाशांची मोजणी					
2. Stock mapping of compartments	1	1	0		
परिशिष्टासाठी माहिती गोळा करणे					
3. Collection of data for Appendices	67	130	1		
कार्यालयीन काम					
4. Office Works	2	2	0		
अहवालासाठी प्राथमिक आराखडा तयार करणे					
5. Drafting of Preliminary Working Plan Reports	0	0	0		
नकाशांची कामे					
6. Map Works	200	137	192		
व्यवस्थापन नकाशा तयार करणे					
7. Preparation of Management Maps	50	178	193		
संदर्भ नकाशा तयार करणे					
8. Preparation of Reference Maps	1	12	15		
कार्य योजना अहवाल करणे					
9. Drafting of Working Plans Reports	0	0	1		
पुढील सुधारणा करण्यासाठी असलेल्या कार्य आयोजनांची एकूण संख्या					
10. Total No. of Working Plans due for Revision in future	1	2	1		
11. चराई व्यवस्था	01	1	1		
12. साठा पूर्ण केलेल्या कक्ष नकाशांची संख्या (विभागाच्या नकाशांची संख्या)	900	1373	5021		

(इ) वनरोपण व मृद संधारणेची योजना :

विशेषतः जेथे पर्जन्यमान कमी आहे असे बरेच क्षेत्र असून त्यापैकी कोणत्याही क्षेत्रात वनोन्मूलन करण्यात आलेले नाही किंवा झाडांची वाढ थांबविण्यात आलेली नाही. तसेच मृदसंधारणेची व आर्द्रतासंधारणाची उपाययोजना म्हणून वनरोपणाचे काम व त्याबरोबरच घळी भरणे, नाल्याची बांधबंदिस्ती, समोच्च चर खणणे व मजगी घालणे ही कामे घेण्यात आली आहेत. जलविभाजकाचे परिरक्षण करणे व शीघ्रतेने होणारी जमिनीची धुप, जमिनी प्रवाहाखाली जाणे या गोष्टी थांबविण्यासाठी लगतच्या कृषी जमिनीचे रक्षण करणे, सूक्ष्म हवामानविषयक परिस्थितीत सुधारणा करणे यासंबंधीची ही एक महत्त्वाची बाब आहे. पुढील तक्त्यामध्ये २०२२-२०२३ व २०२३-२०२४ यावर्षी या बाबींखाली येणारे क्षेत्र व २०२४-२०२५ मधील प्रस्तावित क्षेत्र आहे.

खालील तक्त्यात वनरोपण व मृदसंधारणांची योजना

कार्यक्रम-४

तक्ता दहा

TABLE X

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	सन २०२४-२०२५ मध्ये हाती घ्यावयाचे आवश्यक क्षेत्र (हेक्टर)	सन २०२४-२०२५ मध्ये हाती घेतलेली व पूर्ण केलेली कामे क्षेत्र	नवीन लागवडीचे क्षेत्र	गतवर्षी लावलेल्या लागवडीची देखभाल	खर्च	जमा असल्यास	निव्वळ खर्च	दरडोई खर्च प्रत्येक हेक्टरी
Territory	Year	Area required to be under taken 2024-2025	Area under taken and completed 2024-2025	New plantation Area (in He.)	Maintenance of plantation planted in the previous year (in He.)	Expen- diture	Receipt if any	Net expenditure	Per capital cost i.e. cost per hectare
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
प्रादेशिक वृत्त Territory	(प्रत्यक्ष) 2024-25	21058	18053	8530	798532	1610539	0	1572853	..
	(अंदाजित) 2025-26	7453	5431	6500	25580	1386540	0	1405007	..
	(प्रस्तावित) 2026-27	9013	200	3450	21560	520853	0	630567	..

(फ) वैरण संपत्तीचा विकास :

गवताच्या चांगल्या जातींची लागवड करून वैरण संपत्ती वाढविणेचे दृष्टीने ही योजना या राज्यात कार्यान्वित करण्यात आली आहे. सदर योजनेखाली २०२२-२०२३ व २०२३-२०२४ मध्ये लागवडीखाली घेतलेले क्षेत्र व २०२४-२०२५ मध्ये प्रस्तावित क्षेत्र खालील तक्त्यात दिले आहे :—

(f) Development of fodder resources :

The scheme has been introduced in this State with a view to improve fodder resources by introducing better varieties of Succulent and nutrition grasses. The following table indicates the area planted during 2022-2023 & 2023-2024 and the proposed during 2024-2025 :—

कार्यक्रम-४

तक्ता ११

TABLE XI

वैरण संपत्तीचा विकास :

(रुपये हजारात)

Development of fodder resources :

(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	वैरण संपत्तीसाठी राखून ठेवलेले एकूण क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पावसाळ्यापूर्वीच्या काळात समावेश केलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	समावेश करावयाचे राहिलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	कुपण आच्छादित केलेले क्षेत्र (चौ. कि. मी.)	कुपण न करता राहिलेले क्षेत्र (चौ. कि. मी.)	खर्च	वैरणीच्या विक्रीमुळे मिळालेले उत्पन्न	निव्वळ खर्च	दरडोई खर्च प्रत्येक हेक्टरी
Territory	Year	Total area reserved for fodder resources (in hec.)	Area covered in pre-monsoon period (in hec.)	Area remained to be covered (in hec.)	Fencing covered (in Sq. kms.)	Area remained without fencing (in Sq. kms.)	Expenditure	Receipt due to sale of fodder	Net expenditure	Per capital Expenditure (in hec.)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
प्रादेशिक वनवृत्ते Territorial Circles	2024-25	5049	648	14	6	2768	143819	0	143518	..
	2025-26	6956	2005	9396	0	9396	516755	0	516755	..
	2026-27	7571	3000	2200	0	2000	111980	100000	110000	..

खालील तक्त्यात वनापासून प्राप्त होणाऱ्या साधन संपत्तीबाबत सर्वेक्षण कार्याच्या कार्यक्रमाची माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे

The following table indicates programme of work under the scheme Survey of Forest resources

कार्यक्रम-४

तक्ता १२

TABLE XII

(रु. हजारात)

वर्ष	योजना काळातील नियोजित लक्ष्य		अपेक्षित पूर्ण कामे		नियोजित लक्ष्य		उर्वरित योजना काळातील लक्ष्य	
	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. हजारात)	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. हजारात)	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. हजारात)	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. हजारात)
Year	Proposed Target for the Period		Expected achievement		Proposed Target		Target for the remaining Plan Period	
	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Thousand)	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Thousand)	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Thousand)	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Thousand)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
2024-25	385	2366	204	61	35	61	452	2055
2025-26	334	2598	158	67	45	67	498	2260
2026-27	319	2852	126	73	50	73	547	2486

कार्यक्रम-४

तक्ता-तेरा

TABLE XIII

The following table indicates the information of circlewise Forest area/encroachment on Forest land/and action taken the Forest Deptt. thereon.

खालील तक्त्यात राज्यातील वनवृत्तवार वनक्षेत्र/वन जमिनीवर करण्यात आलेले अतिक्रमण व त्यावर वन विभागाने केलेली कार्यवाहीसंबंधी माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे.

Serial No.	Name of the Circle	Total Forests area (in H.) Year 2024-2025	Encroachments upto end of Year 2024-2025 area in H.	Encroachments done in the Year 2024-2025 in H.	Total Encroachments upto end of the Year 2024-2025 (Col. No. 4+5)	Encroachments removed during the Year 2024-2025 area in H.	Area remained under encroachment (in H.) at the end of Year 2025-2026 (Col. No. 6-7)	Action taken by the Forest Deptt. for removed of encroachment
अ. क्र.	वनवृत्ताचे नाव	एकूण वनक्षेत्र (हे.) सन २०२४-२०२५	सन २०२४-२०२५ अखेरपर्यंत झालेले अतिक्रमण क्षेत्र (हेक्टर)	सन २०२४-२०२५ मध्ये झालेले अतिक्रमित क्षेत्र (हेक्टर)	एकूण अतिक्रमण क्षेत्र (हे.) सन २०२५-२०२५ अखेरपर्यंत (रकाना ४+५)	सन २०२४-२०२५ मध्ये उठविण्यात आलेले अतिक्रमित क्षेत्र (हे.)	सन २०२५-२०२६ अखेर राहिलेले अतिक्रमित क्षेत्र (हेक्टर)	अतिक्रमण उठविण्यासाठी वनविभागाने केलेली कार्यवाही
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
	महाराष्ट्र शासन वन विभाग	8230140	26379	7440	27122	581	27542	
	एकूण . .	8230140	26379	7440	27122	581	27542	

कार्यक्रम-४

तक्ता-चौदा

TABLE XIV

खालील तक्त्यात आरा-गिरण्यासंबंधिची वनवृत्तवार माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे

The following table indicates the circlewise information of Saw Mills

अ. क्र.	वनवृत्ताचे नाव	मागील वर्षा- अखेर परवाना- धारक आरागिरण्यांची संख्या २०२४-२५	चालू वर्षात इतर वनवृत्तांकडून स्थलांतरीत झालेल्या परवाना प्राप्त झालेल्या आरागिरण्यांची संख्या २०२५-२६	चालू वर्षात परवाना रद्द केलेल्या आरागिरण्यांची संख्या २०२५-२६	२०२४-२५ पर्यंत नूतनीकरणाची परवानगी नाकारलेल्या परंतु २०२५-२६ मध्ये परवाना नूतनीकरणाची परवानगी दिलेल्या आरागिरण्यांची संख्या	२०२५-२६ या वर्षात वन विभागातून स्थानांतर झालेल्या आरागिरण्या	विविध कारणास्तव २०२४-२५ च्या परवान्याचे नूतनीकरण न झालेल्या आरागिरण्यांची संख्या	२०२५-२६ अखेर एकूण परवाना प्राप्त आरागिरण्यांची संख्या	शेरा
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	ठाणे ..	421	0	0	2	03	110	310	..
2	पुणे ..	233	0	3	0	02	37	191	..
3	नाशिक ..	352	1	0	0	4	59	290	..
4	यवतमाळ ..	132	0	0	0	1	17	114	..
5	चंद्रपूर ..	92	0	1	0	2	19	70	..
6	गडचिरोली ..	10	0	0	0	0	1	9	..
7	अमरावती ..	306	4	0	0	0	24	286	..
8	छत्रपती संभाजीनगर	706	4	0	27	1	48	688	..
9	नागपूर ..	852	12	0	55	0	25	894	..
10	धुळे ..	230	0	1	2	4	10	217	..
11	कोल्हापूर ..	875	0	0	0	3	90	782	..
	एकूण ..	4209	21	05	86	20	440	3851	..

५. वनरोपण योजना

(१) प्रास्ताविक :

यापूर्वी इतरत्र नमूद केल्याप्रमाणे राज्यामध्ये राज्याच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१% इतकेच भौगोलिक क्षेत्र वनक्षेत्र असून राष्ट्रीय वनघोरणानुसार एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या वनक्षेत्र जे किमान ३३% असावयास पाहिजे त्या टक्केवारीपेक्षा कमी असून जे वनक्षेत्र सध्या अस्तित्वानुसार आहे त्यामध्ये वनाची घनता अतिशय कमी आहे. साहजिकच अशा कमी घनता असलेल्या वनक्षेत्रामध्ये घनता वाढविण्याच्या दृष्टीने परिणामकारक पाऊले जलदगतीने उचलण्याची गरज आहे. यासाठीच राज्यामध्ये वनविभागातर्फे वनक्षेत्राची सद्यःस्थिती विचारात घेऊन योग्य त्या प्रजातींची लागवड करण्याच्या दृष्टीने विविध रोपण योजना कार्यान्वित होत असतात त्या दृष्टीने खालील प्रमुख कार्यक्रम हाती घेण्यात आले आहेत.

(१) **मृद संधारणार्थ वनीकरण.**— प्रामुख्याने ज्या वनक्षेत्रामधील वृक्षांचे आच्छादन नष्ट झाल्यामुळे त्या क्षेत्रामध्ये पावसामुळे जमिनीची धूप मोठ्या प्रमाणात होते त्या क्षेत्रामध्ये जमिनीची धूप रोखण्यासाठी पाण्याच्या प्रवाहाची गती रोखण्यासाठी, भूगर्भाच्या आतील जलपातळीमध्ये वाढ करण्यासाठी व सदर क्षेत्रामध्ये वृक्षघनता वाढविण्यासाठी हा कार्यक्रम हाती घेतला जातो. महाराष्ट्रामध्ये पाटबंधारे विभागातर्फे जे मोठे जलविद्युत प्रकल्प हाती घेतले जातात त्या प्रकल्पाची कार्यक्षमता जलाशयामध्ये साचत जाणाऱ्या गाळामुळे कमी होते. ही कार्यक्षमता टिकवावयाची असेल तर जलाशयामध्ये गाळ साठण्याच्या प्रक्रियेस अवरोध करणे आवश्यक आहे. हा अवरोध केवळ त्या जलाशयाच्या पाणलोट क्षेत्रात वृक्षांची घनता वाढविल्यासच साध्य होऊ शकतो. यासाठी मृदसंधारण वनीकरण या कार्यक्रमांतर्गत वनिकरणाचे व मृद-जलसंधारणाचे कार्य हाती घेतले जाते. केंद्र शासनाने या कार्यक्रमाचे महत्व ओळखूनच महाराष्ट्र राज्यामध्ये असलेल्या एकूण ५ आंतरराज्य जलविद्युत प्रकल्पाच्या पाणलोट क्षेत्रामध्ये हा कार्यक्रम जलदगतीने १०० टक्के केंद्र सरकारच्या खर्चाने हाती घेण्यासाठी योजना आखलेली आहे. त्यानुसार निजामसागर, नागार्जून सागर, उकई, पोचमपाड व दमणगंगा या ५ आंतरराज्य प्रकल्पाच्या पाणलोट क्षेत्रात हा कार्यक्रम विशेष महत्त्वाने राबविला जात आहे.

(२) **वैरण संपत्तीचा विकास.**— राज्यामध्ये जे वनक्षेत्र आहे त्या वनक्षेत्रापैकी जे मुख्य वैरण चराईसाठी खुले करण्यात येते त्या क्षेत्राची व्याप्ती व जनावरांची संख्या याचा विचार केल्यास असे दिसते की, प्रत्यक्ष वैरणीचे उत्पादन व मागणी यामध्ये खूप विस्तृत अशी दरी आहे. याचाच परिणाम म्हणजे उपलब्ध वनक्षेत्रावर त्रिव्रत चराई हा होय. या तीव्रत चराईमुळे त्या क्षेत्रामधील जमीन ही कठीण होते त्यामुळे नैसर्गिकरित्या कोणत्याही प्रजातीचे बी रुजत नाही व परिणामतः या क्षेत्रामध्ये कोणत्याही प्रजातीचे पुनरुज्जीवन शक्य होत नाही. हे टाळावयाचे असेल तर उपलब्ध पाळीव जनावरांसाठी व्यापक प्रमाणात गवताचे उत्पादन करणे आवश्यक आहे. तसेच ग्रामीण जनतेमध्ये जर जनावरांना चरण्यासाठी मोकळे न सोडता त्यांना गोठ्यामध्येच वैरण उपलब्ध केले गेले तर त्याचा, त्यांचा दूध उत्पादन क्षमतेवर कोणताही विपरित परिणाम होत नाही, ही भावना वाढीस लावणे आवश्यक आहे. वैरण विकास कार्यक्रमांतर्गत वनक्षेत्रामध्ये विस्तृत प्रमाणात ज्या क्षेत्रामध्ये इमारती लाकूड उत्पादन करणाऱ्या प्रजातींची लागवड जमिनीचा मगदूर विचारात घेता शक्य होणार नाही अशा क्षेत्रात अधिक सकस व अधिक रुचकर अशा द्विदल वनस्पती प्रजाती व गवताच्या प्रजाती यांची लागवड हाती घेतली जाते. सदर कार्यक्रम यापुढेही व्यापक प्रमाणात हाती घेण्याचा मानस आहे.

(३) **किरकोळ जंगल उत्पन्नाचा विकास.**— महाराष्ट्र राज्याच्या वनक्षेत्रात गवत, बांबू, बोरु, हिरडा, गोंद, विडीची पाने, इत्यादी गौण वनोपज मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध होतात. हे गौण वनोपज ज्या प्रजातीपासून प्राप्त होतात त्या प्रजातींच्या वृक्षांची संख्या अधिक वाढविण्याच्या दृष्टीने विशेष रोपवण कार्यक्रमांतर्गत हे गौण वनोपज देणाऱ्या रोपांची लागवड सदर कार्यक्रमांतर्गत केली जाते. महाराष्ट्रात ज्या गौण वनोपज देणाऱ्या प्रजाती आहेत त्यापैकी सर्वात महत्त्वाचा (महसुलाच्या दृष्टीने) गौण वनोपज म्हणजे विड्यांसाठी उपयोगात आणली जाणारी तेंदूपाने होत. महाराष्ट्र वनोपज (विक्री नियमन) अधिनियम, १९६९ अंतर्गत तेंदूपानाच्या विक्रीबाबतचे सर्व अधिकार शासनाने आपल्या हाती घेतलेले आहे. तेंदूपान संकलन, त्याची प्रत, प्रमाण वर्गवारी, त्याची वाहतूक इत्यादी सर्व कामे रोजगार निर्मितीच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वपूर्ण आहेत.

(४) **औद्योगिक व व्यापारीदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण प्रजातींची लागवड.**— राज्यामधील वनक्षेत्र हे एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के एवढेच असल्यामुळे साहजिकच या वनक्षेत्रामध्ये औद्योगिकदृष्ट्या व व्यापारिकदृष्ट्या उपयुक्त असणारे वनोपजांचे उत्पादन हे मागणीच्या तुलनेत अतिशय कमी आहे. वनाखालील जे उद्योगधंदे सध्या राज्यात अस्तित्वात आहेत त्या उद्योगधंद्यांना कच्चा माल म्हणून ज्या विशिष्ट प्रजातीचे लाकूड लागते ते कमी प्रमाणात उपलब्ध असल्यामुळे या उद्योगधंद्यांच्या वाढीवर त्याचा परिणाम होतो. या उद्योगासाठी पुरेसा कच्चा माल उपलब्ध व्हावा यादृष्टीने औद्योगिक व व्यापारीदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण असलेल्या प्रजातींच्या रोपांची लागवड या कार्यक्रमांतर्गत हाती घेतली जाते.

(५) **भरीव वनीकरण कार्यक्रम.**— राज्यात उपलब्ध असलेला ओसाड वनक्षेत्राची व्याप्ती लक्षात घेऊन वन विभागानी सन १९८७ पासून भरीव वनीकरण कार्यक्रमाचा महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम हाती घेतलेला आहे. या कार्यक्रमांतर्गत ओसाड वनक्षेत्रामध्ये त्या क्षेत्राचा सर्वदूर विचार होऊन अशा क्षेत्रात ज्या विशिष्ट प्रजाती सहजगत्या वाढू शकतील अशा प्रजातींच्या रोपांची लागवड या कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येत आहे.

(६) **पर्यायी वनीकरण कार्यक्रम.**— महाराष्ट्र राज्यामध्ये वनक्षेत्राची व्याप्ती ही राज्याच्या भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के इतकीच आहे, असे असूनसुद्धा राज्याच्या इतर विभागातर्फे हाती घेण्यात येणाऱ्या विविध योजनासाठी उदा. जलविद्युत प्रकल्प, पाझर तलाव, रस्ते बांधणी इत्यादी या विविध कारणासाठी वन जमिनीची मागणी केली जाते. यामुळे मुळातच कमी असलेल्या वन क्षेत्राचा अधिक संकोच होवू नये यासाठी केंद्र शासनाने वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० अधिघोषित केलेला असून या अधिनियमानुसार कोणत्याही वन जमिनीचा वापर वनेतर प्रयोजनासाठी करावयाचा असल्यास अशाप्रकारे वन जमीन उपलब्ध करण्यासाठी केंद्र शासनाची अनुमती मिळवावी लागते. केंद्र शासन अशी अनुमती देतांना जेवढे वनक्षेत्र विकास प्रकल्पाकरिता वळते करते त्याच्या बदल्यात तितक्याच वनेतर क्षेत्रावर प्रकल्प यंत्रणेच्या खर्चाने पर्यायी वनीकरण घेण्याची अट घालते व यानंतर असे वनिकरण कालांतराने राखीव/संरक्षित वनक्षेत्रात अधिसूचित करण्यात येते. उपरोक्त योजनेनुसार पर्यायी वनीकरण कार्यक्रम एखाद्या प्रस्तावात जर वनेतर क्षेत्र उपलब्ध होत नसेल तर, ही योजना दुप्पट अवनत वनक्षेत्रावर प्रकल्प यंत्रणेच्या खर्चाने राबविण्यात येते.

(१) (अ) ग्राम परिसर व आदिवासी विकास (संयुक्त वन व्यवस्थापन) कार्यक्रम राज्य योजना (२४०६-१५२१) :

शासन निर्णय, महसूल व वनविभाग क्रमांक एफडीएम-२०११/प्र.क्र. १००/फ-२, दिनांक ५-१०-२०११ व दिनांक २२-१२-२०११ अन्वये संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमाचे बळकटीकरण करण्यात आले आहे व गाव पातळीवर लोकांचा सहभाग जास्तीत जास्त वनसंवर्धनाचे कामाकरिता घेण्यात यावा म्हणून समित्यांचे पुनर्जिवित करण्याची कार्यवाही सुरु आहे. सन २०१७-१८ मध्ये सदर कामे जोमाने चालू ठेवून ग्राम पंचायत व ग्राम सभेचे सहकार्याने वनसंवर्धन, वनसंरक्षण व वनालगत गावाचे एकात्मिक विकासाकरीता गावकऱ्यांनी तयार केलेले सूक्ष्म योजनेच्या अंमलबजावणीवर भर देण्यात येईल. त्या अनुषंगाने सूक्ष्म आराखडे तयार करणे, समझोता समयलेख करणे व निकष पूर्ण करणाऱ्या समित्या मार्फत वनिकरणाचे व विकासात्मक काम सुरु आहे. तसेच शासन निर्णय क्रमांक : एफडीएम-२०१२/प्र.क्र. ४/फ-२, दिनांक १०-७-२०१२ अन्वये संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना/ग्रामस्थांना सवलतीचे दराने एल.पी.जी. गॅस कनेक्शन देणे बायोगॅस वाटप, दुभती जनावरे वाटप व वृक्ष लागवडीच्या संरक्षणासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान देणे, या प्रकारचे कामावर होणारे खर्च अनुसूचित जमाती उपयोजना, अनुसूचित जाती उपयोजना तसेच अन्य राज्य व केंद्र पुरस्कृत योजने अंतर्गत तयार आराखड्यामध्ये संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीसाठी असलेल्या तरतुदी मधून भागविण्याबाबत सूचना आहेत.

राज्य योजना अंतर्गत संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमाखाली विविध ठिकाणी सन २०१६ चे पावसाळ्यात अंदाजे ५७ गावातील १४१२ क्षेत्रावर लागवड करण्यात येईल. त्यासोबत ५४ गावांतील १६१३ हेक्टर रोपवनात चतुर्थ वर्षीय, ४७ गावातील १४०७ हेक्टर रोपवनात तृतीय वर्षीय इतर कामे घेण्यात येतील व सन २०१७-१८ या वर्षासाठी ४४ गावातील ११०५ हेक्टर क्षेत्रावर सन पूर्व पावसाळी रोपवन पूर्व कामे घेण्यात येणार असून, सन १४ चे पावसाळ्यात ११०५ हेक्टर क्षेत्रावर लागवड करण्यात येईल. सन २०२०-२१ या वर्षासाठी एकूण रु. १५९२.०१ खर्च झाला २१-२२ २०५०० लक्ष रुपयाचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आलेला आहे.

राज्य योजना :

संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमाच्या माध्यमातून वनसंरक्षण आणि वनसंवर्धनाचे कामात ग्रामस्थांचा जास्तीत जास्त सहभाग प्राप्त करणे तसेच संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांमध्ये चुरस निर्माण होवून समित्यांना जास्तीत जास्त चांगली कामे करण्यास प्रवृत्त करण्याच्या हेतूने महाराष्ट्र शासनाने सन २००६-०७ पासून (शासन निर्णय एफडीएम-२००५/प्र.क्र. ३१३/फ-२, दिनांक २३-११-२००६) संत तुकाराम वनग्राम पुरस्कार योजना सुरु केली आहे.

सदर योजनेअंतर्गत पुरस्कारासाठी जिल्हा तसेच राज्य पातळीवर उत्कृष्ट संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांची निवड त्यांनी १७ मुद्यांवरील कसोटीचे अनुषंगाने केलेल्या उत्कृष्ट कामाचे आधारे करण्यात येत असते. तसेच मराठवाडा प्रशासकीय विभागातून एका समितीची विशेष प्रोत्साहनात्मक पुरस्कारासाठी निवड करण्यात येते.

सन २०१८-१९ यावर्षी खालीलप्रमाणे बक्षीसाठी रक्कम प्रदान करण्यात येईल त्याबाबत आवश्यक कार्यवाही प्रगती पथावर आहे. याबाबत शासनाकडून ६२.९६ लक्ष रकमेचा अनुदानाचा प्रस्ताव सादर करण्यात आला आहे. त्यापैकी ८० टक्के मर्यादित ५०.३७ लक्ष रक्कम मंजूर करण्यात आली आहे.

जिल्हास्तर :	प्रथम पारितोषिक	५१,००० रुपये
	द्वितीय पारितोषिक	३१,००० रुपये
	तृतीय पारितोषिक	११,००० रुपये
राज्यस्तर :	प्रथम पारितोषिक	१०,००,००० रुपये
	द्वितीय पारितोषिक	५,००,००० रुपये
	तृतीय पारितोषिक	३,००,००० रुपये

मराठवाडा प्रशासकीय विभागाकरीता : प्रोत्साहनात्मक पुरस्कार १,५१,००० रुपये.

विशेष केंद्रीय सहाय्य अंतर्गत सन २०११-१२ साठी केंद्र शासनाकडून वितरित करण्यात आलेले सर्वसाधारण अनुदान (दुसरा हप्ता) :

विशेष केंद्रीय सहाय्य योजना (०१) (४१) केंद्रीय सहाय्याची एकात्मिक योजना (२२२५ ३५५६) ३१-सहाय्यक अनुदाने (वेतनेत्तर).

वनक्षेत्रानजिकचे ग्रामस्थांना तसेच आदिवासी लोकांना स्वयंरोजगार उपलब्ध करून देणेसाठी सन २०११-१२ मध्ये मध संकलन व प्रशिक्षण, लाख उत्पादन व प्रशिक्षण तसेच बांबू पासून अगारबत्ती काड्या तयार करणे करीता ४८२.२६ लक्षाचे पुरवणी मागणी प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आले. त्या अनुषंगाने आदिवासी विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक विकेस-२०११/प्र.क्र. ५६/२०११/प्र.क्र. ५६/१९, दिनांक ५-३-१३ व रु. ४२७.९५ लक्ष व शासन निर्णय क्रमांक २०११/प्र.क्र. ४१४ का. १९, दिनांक ६-३-१३ अन्वये ४४.३६ लक्ष असे एकूण ४७२.३१ लक्ष अनुदान प्राप्त झाले. त्यातील सन २०१२-१३ मध्ये ३७६.१९ लक्ष खर्च करण्यात आलेले आहे. उर्वरित ९६.१२ शिल्लक रकमेपैकी ३४.५८ अनुदान सन २०१३-१४ साठी प्राप्त झाले आहे.

६. सामाजिक वनीकरण

प्रस्तावना

१.१ महाराष्ट्र राज्यात वनाखालील क्षेत्रफळ ६४.०७८ चौ.कि.मी. (भूभागाच्या २०.८%) इतके असले तरी त्यातील बराचसा भाग वृक्षाच्छादित नाही. लोकसंख्येच्या वाढीमुळे शेतीसाठी जमिनीची मागणी वाढल्याने वन वाढीकरिता ज्यादा जमीन उपलब्ध होणे अशक्य आहे. वनश्रीपासून जनतेच्या दैनंदिन गरजा म्हणजे लाकूड, सरपण जनावरांसाठी चारा, गवत आणि इतर औद्योगिक आणि औषधी वनस्पती इत्यादी उत्पादनासाठी वनांचे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. लोकसंख्येच्या वाढीमुळे वनसंपत्ती वरील ताण बराच वाढला असून वाढलेल्या मागणीमुळे सध्या अस्तित्वात असलेल्या वनातून मागणी प्रमाणे पुरवठा करणे अवघड झाले आहे. त्यामुळे मागणी व पुरवठा यातील तफावत सतत वाढत आहे. हा तुटवडा काही प्रमाणात भरून काढण्यासाठी शासनाकडे उपलब्ध असलेल्या वनजमिनीची वाढ उपलब्ध असलेल्या इतर शासकीय किंवा खाजगी जमिनीवर एक पर्याय म्हणून वृक्ष लागवडीखाली क्षेत्र वाढविणे अपरिहार्य आहे. म्हणून महाराष्ट्र शासनाने १९८३ या वर्षी यू.एस.ए.आय.डी. या आंतरराष्ट्रीय संस्थेच्या आर्थिक सहाय्याने “ सामाजिक वनीकरण ” हा नवीन महत्वाकांक्षी प्रकल्प हाती घेतला होता व दिनांक ३० सप्टेंबर, १९९० पर्यंत राबविण्यात आला. हा प्रकल्प जनसामान्याकरिता व त्यांचेकडून चालविण्यात येणारा कार्यक्रम होय. या कार्यक्रमाची निकड लक्षात घेऊन तो प्रारंभ करून कालांतराने व्यवस्थापन साधण्याचे हेतूने महाराष्ट्र शासनाने “ फलोत्पादन आणि सामाजिक वनीकरण विभाग ” हा स्वतंत्र विभाग दिनांक १ जुलै, १९८१ पासून मंत्रालयात निर्माण केला. राज्यामध्ये महासंचालकांच्या मुख्य अधिकाराखाली कार्यक्रम राबविण्यात येत असून महासंचालकांचे अधिपत्याखाली महाराष्ट्रात उपमहासंचालक कार्यालये ६ व उपसंचालक कार्यालये ३३ निर्माण करण्यात आली आहेत. डिसेंबर, १९८६ पासून सामाजिक वनीकरण कक्ष, महसूल व वन विभागाला जोडण्यात आला होता. तथापि, १ जुलै, १९९२ पासून हा विभाग सामान्य प्रशासन विभाग अधिसूचना क्रमांक आरजी-१०९२/सीआर-३०-९२-एक्स.व्ही.आय.आय.आय. (ओ आणि एम), दिनांक ५ जून, १९९२ अन्वये जलसंधारण विभागास जोडण्यात आला असून ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाचे त्यावर नियंत्रण होते.

महाराष्ट्र शासनाने राष्ट्रीय वन निती १९८८ व राज्य वन धोरण २००८ मध्ये दिलेल्या उद्देशाची पूर्तता अधिक सुकर आणि फलद्रूप होणेचेदृष्टीने शासन निर्णय दि. ४-१२-२०१४ अन्वये सामाजिक वनीकरण विभागाचे १ जानेवारी, २०१५ पासून वन विभागामध्ये समावेशन करण्यात आले आहे.

१.२ सामाजिक वनीकरणात व्यक्ती, समाज हा प्रमुख घटक असल्याने त्यांना मान्य होईल अशा पद्धतीने रोपवनाच्या आणि त्याच्या व्यवस्थापनाचा कार्यक्रम आखणे अगत्याचे आहे. विस्तार कार्यक्रमाचे नियोजन व अंमलबजावणी इत्यादी कार्यक्रम सुद्धा सामाजिक वनीकरण विभागाने जबाबदारीने करावयाचे आहे.

सामाजिक वनीकरण विभागांमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजना खालीलप्रमाणे आहेत.-

१. वनीकरणाचा भरगच्च कार्यक्रम अंतर्गत
 - अ. महत्त्वाचे रस्ते/कालवे, रेल्वे दुतर्फा वृक्षलागवड आणि सामुहिक क्षेत्रावर गटलागवड
 - ब. महत्त्वाचे रस्त्याचे कडेला असणाऱ्या टेकड्यांचे हरितीकरण
२. वनमहोत्सव
३. बाबासाहेब आंबेडकर मध्यवर्ती रोपवाटिकाचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण
४. सामाजिक वनीकरण प्रसिद्धी, प्रचार व प्रशिक्षण कार्यक्रम.
५. वनपर्यटन
 - अ. स्व. उत्तमराव पाटील वन उद्यान निर्मिती
 - ब. पानथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेचे व्यवस्थापन
६. वनीकरणाद्वारे सागरी किनारपट्टीचे संरक्षण
७. विद्यार्थी हरीत सेना
८. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना
 - अ. रोपवाटिका कामे
 - ब. रस्ता/कालवे/रेल्वे लाईनच्या दुतर्फा वृक्षलागवड
 - क. विखुरलेल्या स्वरूपात वृक्षलागवड
९. राष्ट्रीय हरीत सेना
१०. महाराष्ट्र पर्यायी वनीकरण निधी व्यवस्थापन व नियोजन प्राधिकरण (कॅम्पा)
११. राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेंतर्गत कृषी वनीकरण घटकाची अंमलबजावणी करणेबाबत.

वरीलपैकी अ. क्र. १ ते ७ या योजना शासन महसूल व वन विभागाकडून मंजूर झालेल्या निधीतून राबविण्यात येतात. तसेच, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना, राष्ट्रीय हरीत सेना आणि एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम विकास या योजना केंद्रशासनाचे अर्थसहाय्यातून राबविण्यात येते.

महाराष्ट्र ८१,००० हे क्षेत्र लागवडीखाली आणण्याचा महत्वाकांक्षी कार्यक्रम फलोत्पादन व सामाजिक वनीकरण विभागाने आखला व हा प्रकल्प तयार झाला. या प्रकल्पास यु.एस.ए.आय.डी. या आंतरराष्ट्रीय संस्थेकडून आर्थिक सहाय्य उपलब्ध झाले. सन १९८३ पासून सन १९९०-९१ पर्यंत हे आर्थिक सहाय्य उपलब्ध होते. त्यानंतर राज्य शासनाच्या वार्षिक योजनेत नवीन लागवडीच्या कामाची तरतूद करण्यात येत आहे.

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाच्या तंत्रानुसार पहिल्या भागात प्रस्तावित दुसऱ्या भागात वित्तीय आवश्यक तसेच उद्दीष्टवार वर्गीकरणात खर्च करण्यात येतो ती पद्धती आणि विधीमंडळाच्या मान्यतेसह खर्चाची तरतूद ज्या शिर्षाखाली करण्यात येते ते प्रधान लेखाशिर्ष दर्शविण्यात आले असून तिसऱ्या भागात कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण दिलेले असून कर्मचारी विषयक गोषवारा स्वतंत्र दिलेला आहे.

१. संचालन व प्रशासन

सामाजिक वनीकरण प्रकल्प राबविण्यासाठी आवश्यक कर्मचारी वर्गाची निर्मिती करण्यात आली असून प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण यांच्या अधिपत्याखाली ६ वृत्ते व ३३ विभाग करण्यात आले आहेत. वृत्त पातळीवर वनसंरक्षक व जिल्हा पातळीवर विभागीय वन अधिकारी हे सर्व प्रशासकीय, तांत्रिक व आर्थिक कार्यभार सांभाळतात. विभागीय वन अधिकारी यांच्या अधिपत्याखाली प्रत्येक जिल्ह्यात २ सहाय्यक वनसंरक्षक, १० वनक्षेत्रपाल, १० वनपाल ५ वनरक्षक व इतर कार्यालयीन कर्मचाऱ्यांची पदे आहेत. सन १९९३-९४ मध्ये वाढीव कामाची व्याप्ती लक्षात घेऊन शासनाने १५ वनक्षेत्रपाल, ३० वनपाल व ६० वनरक्षक या पदांची निर्मिती केली आहे.

रक्कम रुपये लाखात

अ. क्र.	सन	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक सामाजिक वनीकरण म. रा. पुणे यांचे कार्यालयाकरिता झालेला खर्च	वृत्त कार्यालयाक रिता झालेला खर्च	विभाग कार्यालयाकरिता झालेला खर्च	एकूण
१	२०२१-२०२२	२२१.४३	६५२.०१	१०४४६.०४	११३९३.९८
२	२०२२-२०२३	२९५.९३	६८९.९८	११८७६.३४	१२८८७.६९
३	२०२३-२०२४	३७०.६४	६९९.५५	१३०९१.८९	१४९६२.०८
४	२०२४-२०२५	३७५.६८	७४०.०५	१४९२३.५७	१५२३९.२९

सन २०२५-२६ करीता प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण कार्यालयाकरिता रु. ५४६.०० व ६ वृत्ताकरिता १२०१.२० लाख व ३३ विभागांकरिता रुपये २०३३८.२० लाख असे एकूण रुपये २२०८५.४० लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

२. सामाजिक वनीकरण अंतर्गत लेखा परिक्षण पथक

महाराष्ट्र शासन, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग शासन निर्णय क्रमांक एसएलएफ-१४९४ प्र.क्र.१२४, दिनांक २२ फेब्रुवारी, १९९५ अन्वये सामाजिक वनीकरण विकास क्षेत्राच्या कामाची व्याप्ती दिवसेंदिवस वाढत चालली असल्याने विभागांतर्गत लेख्यांची वेळोवेळी तपासणी करण्याची आवश्यकता निर्माण झाल्यामुळे सामाजिक वनीकरण अंतर्गत लेखा परिक्षण पथक निर्माण केले. त्यामध्ये १ लेखा परिक्षण अधिकारी, १ मुख्य लेखापाल, १ लेखापाल, १ लिपीक अशी पदे निर्माण केलेली आहे. त्यावर झालेला खर्च खालीलप्रमाणे.

रक्कम रुपये लाखात

अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	१४.८०
२	२०२१-२०२२	२२.७५
३	२०२२-२०२३	२६.३५
४	२०२३-२०२४	३३.८१
५	२०२४-२०२५	३७.६८

सन २०२५-२६ करीता रुपये ५१.५० लाख इतका निधी प्रस्तावित आहे.

३. सामाजिक वनीकरण अंतर्गत नियमित आस्थापनेवर रोजंदारीवर काम करणारा कर्मचारी वर्ग-

सामाजिक वनीकरण विभागाच्या योजनांतर्गत / योजनेतर योजनेत दिनांक ०१-११-१९८९ ते ३१-१०-१९९४ पर्यन्त प्रत्येक वर्षी २४० दिवस सेवा पूर्ण केली आहे, अशा ११६४ रोजंदारी मजुरांसाठी शासन, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग निर्णय क्रमांक आस्था-१०९४/प्रक्र.२०१/जल-१३, दिनांक १९-१०-१९९६ अन्वये ११६४ अधिसंख्य पदे निर्माण केलेली आहेत.

शासन, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मुंबई यांचेकडील निर्णय क्रमांक आस्था-०६/प्र.क्र.-१५९/(१)/जल-१३, दिनांक २९-१२-२००७ अन्वये सामाजिक वनीकरण विभागांतर्गत असलेल्या १९३८+१ रोपवन कोतवाल (अधिसंख्य पद) अशी अस्थाई पदे व अधिसंख्य सा.व. मजूर ५४२ पदाचा आकृतीबंध मंजूर करण्यात आलेला आहे. तसेच शासन ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मुंबई यांचेकडील निर्णय क्रमांक आस्था-०६/प्र.क्र.१५९(२)/जल-१३, दिनांक २९-१२-२००७, ४८२ अधिसंख्य मजुरांच्या (आकृतीबंधाबाहेरील) पदांना ११ महिन्यांसाठी मंजुरी प्रदान करण्यात आली.

शासन ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मुंबई यांचेकडील निर्णय क्रमांक आस्था-२००९/प्र.क्र.१८३/जल-१३, दिनांक १८-०८-२००९ अन्वये उपसंचालक, मुख्य लेखापाल, लघुटंकलेखक व शिपाई या चार संवर्गांत प्रत्येकी ४ पदे अशी १६ नवीन पदे निर्माण करण्यात आली.

शासन महसूल व वनविभाग, निर्णय क्रमांक बैठक-२१०/प्र.क्र.७/फ-९, दिनांक १६-१०-२०१२ अन्वये सामाजिक वनीकरण विभागाच्या योजनेतर / योजनांतर्गत योजनांमध्ये दिनांक ०१-११-१९९४ ते ३०-६-२००४ पर्यन्त सलग पध्दतीने अथवा तुटक-तुटकरित्या प्रति वर्षी किमान २४० दिवस याप्रमाणे ५ वर्षे काम केलेल्या तसेच शासन निर्णयाच्या अनुषंगाने निकषानुसार पात्र ठरणाऱ्या रोजंदारी मजुरांची माहिती वृत्तस्तरावरून प्राप्त करून, संकलित करून ५२१ रोजंदारी मजुरांचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आला. त्यानुसार शासन ४५१ रोजंदारी मजुरांना दिनांक ०१-६-२०१२ पासून शासन सेवेत नियमित करण्याबाबतचा निर्णय घेण्यात आलेला आहे. सदर शासन निर्णयाच्या अनुषंगाने निकषानुसार पात्र ठरणाऱ्या रोजंदारी मजुरांची माहिती वृत्तस्तरावरून प्राप्त करून, संकलीत करून ५२१ रोजंदारी मजुरांचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आला. त्यानुसार शासन, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, यांचेकडील निर्णय क्रमांक आस्था-२०१२/प्र.क्र.२०४/जल-१३, दिनांक ३१-१०-२०१३ अन्वये ४५१ (४५० + १) अधिसंख्य पदे निर्माण करण्यास शासन मंजुरी प्रदान करण्यात आली.

रोजंदारी मजुरांचा वेतन व भात्यांवरील वर्षनिहाय झालेला खर्च खालील प्रमाणे

रक्कम रुपये लाखात		
अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	४६९२.८३
२	२०२१-२०२२	३२०६.०९
३	२०२२-२०२३	३१७६.०३
४	२०२३-२०२४	२८७६.५७
५	२०२४-२०२५	२५९२.२१

सन २०२५-२६ करीता रुपये ३३९३.५० निधी प्रस्तावित आहे.

महसूल व वनविभाग, शासन निर्णय क्रमांक वनम-२०१३/प्र.क्र.३३४/फ-९, दिनांक १० मे, २०१८ अन्वये सामाजिक वनीकरण शाखेसाठी ८० वनमजुरांची अधिसंख्य पदे निर्माण करण्यात आली. सदर वनमजुरांच्या वेतन व भत्यावर खालील प्रमाणे खर्च झाला आहे.

रक्कम रुपये लाखात		
अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	३०७.२०
२	२०२१-२०२२	२८१.२३
३	२०२२-२०२३	३५४.७१
४	२०२३-२०२४	२६४.७९
५	२०२४-२०२५	२६२.९२

सन २०२५-२६ करीता रुपये ४६८.९३ लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

शासन महसूल व वनविभाग, मुंबई यांचेकडील निर्णय क्र. एफएसटी- ०५/प्रक्र-२७९/फ-८, दिनांक ३०-०६-२०१८, शासन दिनांक २७-११-२०१८, प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख), म.रा. नागपूर यांचेकडील आदेश क्रमांक ७४६ दिनांक १५-१२-२०१८ अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (प्रशासन व दुय्यम संवर्ग) म. रा. नागपूर यांचेकडील पत्र क्रमांक १८३, दिनांक २६-११-२०२० अन्वये सामाजिक वनीकरण विभागाचे बळकटीकरण करण्यासाठी प्रादेशिक वनवृत्तांकडून वनक्षेत्रपाल-३५, वनपाल-७२ व वनरक्षक-१७२ अशी एकूण २७९ पदे सामाजिक वनीकरण विभागाकडे वर्ग करण्यात आलेली आहेत. वनसंधारण,

विकास कृत्रिम पुनःनिर्मिती अंतर्गत २५५ पदे वर्ग करण्यात आली आहेत.

रक्कम रुपये लाखात

अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	१०८१.३९
२	२०२१-२०२२	१७३१.११
३	२०२२-२०२३	१५५०.८१
४	२०२३-२०२४	१७०८.७२
५	२०२४-२०२५	१९५१.४६

सन २०२५-२०२६ करिता रुपये ३३३४.२१ लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

४. वनसंवर्धन विकास व पुनर्निर्मिती प्रशासन व संरक्षण

महसूल व वन विभाग शासन निर्णय क्रमांक साववि-२०१५/प्र.क्र.५७/फ-११, दिनांक १६, जुलै, २०१५ अन्वये वन विभागाचे प्रसिध्दी व माहिती शाखा, वन, वन्यजीव, सामाजिक वनीकरण व वन आणि सामाजिक वनीकरणाशी संबंधित इतर सर्व बाबींकरिता प्रसिध्दी व विस्तार या कामासाठी सामाजिक वनीकरण संचालनालयाच्या नियंत्रणाखाली आणण्याच्या प्रस्तावास मान्यता देण्यात आली असून विभागीय वन अधिकारी (प्रसिध्दी व माहिती-वने) पुणे, यांचे कार्यालय प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण, पुणे यांच्या कार्यालयाशी संलग्न करण्यात आले आहे. त्यांच्या आस्थापनेवरील तांत्रिक व कार्यालयीन कर्मचारी, वाहनचालक यांसह १२ कर्मचारी प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण, पुणे यांच्याअंतर्गत एक कार्यालय म्हणून प्रसिध्दीचे कामे करतील. तसेच वनपाल - ५, वनरक्षक - ६, वनक्षेत्रपाल- ३ अशी एकूण १४ पदे वन विभागाकडून सामाजिक वनीकरण विभागाकडे वर्ग करण्यात आली. सदर कर्मचारी यांचे वेतन व भत्त्यावर खालील प्रमाणे खर्च झाला आहे.

रक्कम रुपये लाखात

अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	८०.२१
२	२०२१-२०२२	७३.९५
३	२०२२-२०२३	९३.५८
४	२०२३-२०२४	१९३.२१
५	२०२४-२०२५	२५३.४५

सन २०२५-२०२६ करिता रुपये ३५६.१९ लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

समग्र कार्यक्रम : सध्या सुरु असलेल्या योजना

१. मध्यवर्ती रोपमळे

वेगवेगळ्या योजनांतर्गत लागवडीखाली आवश्यक रोपांची गरज नजीकच्या रोपवाटिकेतून भागविण्यासाठी प्रत्येक जिल्हाच्या मध्यवर्ती ठिकाणी ३३ मध्यवर्ती रोपवाटिका स्थापन करण्यात आल्या आहेत. त्याची जिल्हानिहाय यादी सोबत जोडली आहे. या कार्यक्रमांत नवीन रोपनिर्मिती रोपांच्या देखभालीची कामे, सागी वाफे निर्मिती/देखभाल रोपवाटिकांची निगा व दुरुस्ती तसेच मंजूर कर्मचारी वृंदाचे वेतन आणि भत्ते इत्यादींसाठी तरतूद प्रस्तावित आहे.

रक्कम रुपये लाखात

अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	५२७.१७
२	२०२१-२०२२	३७१.५३
३	२०२२-२०२३	४३०.२७
४	२०२३-२०२४	४४९.७०
५	२०२४-२०२५	५०६.८८

सन २०२५-२६ करिता रुपये ७५८.१० लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

२. पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम

रक्कम रुपये लाखात

अ. क्र.	सन	झालेला खर्च
१	२०२०-२०२१	८४.२४
२	२०२१-२०२२	८०.७६
३	२०२२-२०२३	९०.४३
४	२०२३-२०२४	९४.०९
५	२०२४-२०२५	१३६.४४

सन २०२५-२०२६ करिता रुपये १८०.२९ लक्ष इतका निधी प्रस्तावित आहे.

३. वनमहोत्सव

वनसंवर्धनाची जाणीव ग्रामीण व नागरी लोकांत निर्माण करण्यासाठी व नवीन पिढीत वृक्ष प्रेम निर्माण करण्यासाठी दर वर्षी ५ जून ते १५ ऑगस्ट या कालावधीत विविध ठिकाणी वृक्ष लागवड करून वनमहोत्सव कार्यक्रम साजरा करण्यात येतो. शासनाच्या रोपवाटिकेतून योग्य प्रतीची रोपे शेतकरी, स्वयंसेवी संस्था व सामाजिक संघटना यांना सवलतीच्या दराने पुरविण्यात याव्यात.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च
२०२१-२२	१०००.००	८४८.४९	८४८.४९
२०२२-२३	२०००.००	१९९१.८०	१९९१.८०
२०२३-२४	२५००.००	१९७५.५८	१९७२.८८
२०२४-२५	२७५०.००	८५७.०२	३४०.७१
२०२५-२६	२५३२.००	५६०.७०	०.००

सन २०२५-२६ साठी सदर कार्यक्रमासाठी रु. २५३२.०० लक्ष इतका नियतव्यय मंजूर आहे.

शासन पत्र क्र. साववि-२०२३/प्र.क्र.६१/फ-११, दिनांक १०-११-२०२३ अन्वये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय रोपवाटीकांचे आधुनिकीकरण व बुळकटीकरण २४०६ ८६१३ या योजनेंतर्गत सादर केलेल्या प्रस्तावातील रोप निर्मिती, संगोपन व देखभाल ही कामे प्रस्तावित न करता, सदर कामे ही वनमहोत्सव २४०६ ८५५१ या योजनेंतर्गत प्रस्तावित करणेबाबत कळविण्यात आलेले आहे.

या योजनेंतर्गत तयार करण्यात आलेली रोपे विभागांमधील लागवडीसाठी, विक्रीसाठी व शासकीय किंवा इतर संस्था ज्यांच्याकडे रोपे निर्मितीसाठी निधी उपलब्ध नसल्यास अशा संस्थांना मोफत रोपे पुरवठा करणेसाठी तसेच विभागातील इतर योजनांमधून मोफत रोपे पुरवठा करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर रोपे निर्मिती करणे आवश्यक आहे.

४. सामाजिक वनीकरण प्रशिक्षण व प्रसिध्दी

१. जाहिरात व प्रसिध्दी

शासन महसुल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांचेकडील शासन निर्णय क्र. साववि २०१५/प्र.क्र.५७-फ-११, दि. १६ जुलै, २०१५ अन्वये वन विभागाचे प्रसिध्दी व माहिती शाखा, सामाजिक वनीकरण व वन आणि सामाजिक वनीकरणाशी संबंधित इतर सर्व, वन्यजीव, वन बाबींकरिता प्रसिध्दी व विस्तार या कामासाठी सामाजिक वनीकरण संचालनालयाच्या नियंत्रणाखाली आणण्याच्या प्रस्तावास मान्यता देण्यात आली आहे.

या कार्यक्रमांतर्गत वन, वन्यप्राणी, जैव विविधता, पर्यावरण आणि वृक्षाच्छादन वाढविण्याच्यादृष्टीने या क्षेत्रातील संशोधन, शिक्षण आणि प्रशिक्षण या माध्यमातून केलेले काम जाहिरातीद्वारे लोकांसमोर आणणे, प्रिन्ट आणि इलेक्ट्रॉनिक मिडीया, बस/रेल्वे इ. सार्वजनिक वाहतुकीची साधने आणि सार्वजनिक जागा या ठिकाणी आकर्षक आणि लोकांना तात्काळ भावतील अशा जाहिराती तयार करणे, चित्रफिती, लहान स्वरूपातील चित्रपट, लेख भिक्तीपत्रे, छोट्या पुस्तिका इ. द्वारे मोठ्या प्रमाणात जनजागृती करणे. शालेय/ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी पर्यावरण विषयक चित्रकला, निबंध, वकृत्व आणि छायाचित्रे इ. स्पर्धांचे आयोजन करणे. वृत्तपत्रे, शासकीय आणि खाजगी दूरचित्रवाहिन्या, मॉल्स, थिएटर आणि सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्थेची साधने (बस, रेल्वे इ.) आणि स्थळे इ. ठिकाणी जाहिराती देवून जनजागृती करणे. शासनाच्या विविध वेबसाईट आणि सोशल मिडीया यावर पर्यावरणासंबंधीत महत्वपूर्ण कामांची / योजनांची, जाहिराती. लेख, छोट्या फिल्म्स इ. अपलोड करून जनजागृती साधणे. विभागातील क्षेत्रीय अधिकारी / कर्मचारी यांचेसाठी विविधस्तरावर क्षेत्रीय अभ्यास दौरे, प्रशिक्षण कार्यक्रम, कार्यशाळा इ. चे आयोजन करून त्यांची कार्यक्षमता वाढविणे.

वरीलप्रमाणे कार्यक्रम राबविले जातात.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च
२०२१-२२	३०००.००	५००.००	३२०.०६
२०२२-२३	२०००.००	१४११.०५	१३९८.९८
२०२३-२४	४०००.००	२८००.००	२८००.००
२०२४-२५	४४००.००	२६३.९३	०.००
२०२५-२६	४५००.००	०.००	०.००

सन २०२५-२६ साठी सदर योजनेअंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये ४५००.०० लक्ष इतका नियतव्यय मंजूर झाला असून सदर योजनेअंतर्गत एकूण रुपये ३९३१.०५ लक्ष रक्कमेच्या नवीन बाब प्रस्ताव व रु. ५३५.३२ लक्ष रक्कमेचा चालू बाब प्रस्ताव शासन मंजूरीस्तव पाठविण्यात आलेला आहे. सन २०२४-२५ करीता चालू बाब प्रस्तावानुसार एकूण रु. २६३.९३ लक्ष निधी प्राप्त झालेला आहे.

५. वनीकरणाद्वारे सागरी किनारपट्टीचे संरक्षण

सदर योजनेंतर्गत सागरी किनारपट्टीच्या लगतच्या क्षेत्रातील धूप थांबविण्यासाठी सामूहिक क्षेत्रावर वृक्षलागवड करण्यात येत असल्याने त्यामुळे ३३% क्षेत्र वनाखाली आणणेच्या उद्दिष्टपूर्तीसाठी मदत होणार आहे. तसेच लोकसहभागातून जनतेत वनीकरणाबाबत जनजागृती साध्य होणार आहे. सन २०१९-२० मध्ये प्रथम वर्ष कामे व द्वितीयवर्ष कामे ही बांधील कामे प्रगतीपथावर आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च मार्च अखेर
२०२१-२२	२०.००	१०.००	१०.००
२०२२-२३	३३.००	२३.१०	२३.१०
२०२३-२४	४५.९६	८.०९	८.०९
२०२४-२५	५१.००	०.००	०.००
२०२५-२६	८५.००	०.००	०.००

सन २०२५-२६ मध्ये रु. ८५.०० लक्ष इतका नियतव्यय मंजूर आहे.

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये १७.११ लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे. या योजने अंतर्गत खालील प्रमाणे कामे करण्यात येणार आहे.

रक्कम रु. लाखात

अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	हेक्टर (अंदाजित)	प्रती हेक्टर रक्कम	एकूण
१	२०२३-२४ मधील बांधील कामाचा प्रलंबित निधी	११	०.७४	८.१५
२	द्वितीय वर्षीय कामे	२.००	१.६३	३.२६
३	तृतीय वर्षीय कामे	३.५०	१.६३	५.७०
		एकूण . .		१७.११

६. संनियंत्रण व मूल्यांकन.—

चालू असलेल्या योजनांची उपयुक्तता तपासण्याच्या दृष्टीने मूल्यमापन तसेच नवीन योजनांचे संनियंत्रण करणेसाठी निधी आवश्यक आहे.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च मार्च अखेर
२०२१-२२	१०.००	३.००	०.८०
२०२२-२३	२०.००	९.८०	९.८०
२०२३-२४	२६.५०	१८.५५	१८.५५
२०२४-२५	१००.००	०.००	०.००
२०२५-२६	५०.००	०.००	०.००

सन २०२५-२६ करीता रुपये ५०.०० लक्ष इतका नियतव्यय मंजूर आहे.

शासन महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांचेकडील शासन निर्णय क्र. साववि- २०१५/प्र.क्र.३६/फ-११, दिनांक १६ जून, २०१५ अन्वये सामाजिक वनीकरणांतर्गत मंजूर झालेल्या योजनांचा समावेश वन/ सामाजिक वनीकरण विभागांतर्गत सुरु असलेल्या योजनांमध्ये करण्यात आलेला आहे. तसेच शासन निर्णय क्र. साववि-२०१८/प्र.क्र.११३/फ- ११, दिनांक १३ जून, २०१९ अन्वये सन २०२४ - २५ पर्यंत पुढे सुरु ठेवण्यास मंजुरी प्राप्त झालेली आहे.

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत सामाजिक वनीकरण विभागाच्या प्रमुख ६ ते ७ योजनांच्या मूल्यांकनासाठी प्रती विभाग अंदाजे रुपये १.५० लक्ष रकमेनुसार एकूण ३३ विभागांसाठी रक्कम रुपये ५०.०० लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय रोपवाटिकांचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण :

या योजनेंतर्गत ३३ शासकीय मध्यवर्ती रोपवाटिकांमध्ये उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपेनिर्मितीसाठी पायाभूत सुविधा निर्माण करणे व त्यांची देखभाल, दुरुस्ती इ. कामे प्रगतीपथावर आहे.

सन २०१५-१६ मध्ये विभागीय स्तरावर एक या प्रमाणे राज्यात (१) सहा ठिकाणी उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपवाटिका स्थापित झाल्या आहेत. तसेच, (२) प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी एक याप्रमाणे एकूण २८० तालुक्यांचे ठिकाणी आधुनिक रोपवाटिका स्थापित करणेचे काम प्रगतीपथावर आहे. या योजनेद्वारे सर्वसामान्य जनतेला तसेच शेतकऱ्यांना व्यावसायिकदृष्ट्या फायदेशीर ठरणार्या विविध प्रजातीच्या रोपांची निर्मिती करून पुरवठा करणेत येणार आहे. तसेच रोपेलागवडीबाबत तांत्रिक मार्गदर्शन करण्यात येणार आहे.

वर्ष	आर्थिक तरतूद		झालेला खर्च
	रु. लाख	रु. लाख	
२०२१-२२	१०००.००	४५४.६८	४५४.६८
२०२२-२३	२०००.००	२०००.००	१९९०.०१
२०२३-२४	३५००.००	७६८.५३	७३३.८४
२०२४-२५	३५००.००	०.००	०.००
२०२५-२६	५०००.००	०.००	०.००

सन २०२५-२६ साठी रु. ५०००.०० लक्ष इतका नियतव्यय मंजूर आहे. सदर योजनेअंतर्गत एकिकृत रोपवाटिका करिता रुपये ९५१०.६१ लक्ष चा प्रस्ताव सादर करण्यात आलेला आहे.

सन २०२५-२६ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये ५०००.०० लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे. सदर निधीमधून एकूण ४७ रोपवाटिकांमधून उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपे निर्मिती करण्यासाठी आवश्यक पायाभूत सुविधांचा विकास करण्यात येणार आहे.

सामुहिक पातळीवर टोस वनीकरण कार्यक्रम (राज्य) ४४०६ ०४९२

अ) भरीव वनीकरण कार्यक्रम (Massive Afforestation Programme) : या योजनेंतर्गत खालीलप्रमाणे ५ योजनांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

१. महत्वाच्या रस्त्यांच्या दुतर्फा असणाऱ्या टेकड्यांचे हरितीकरण

या योजनेंतर्गत राज्यात प्रत्येक महसुली विभागात २ या प्रमाणे एकूण १२ स्थळांची निवड करण्यात आलेली आहे. सदर योजनेअंतर्गत सन २०१६ च्या पावसाळ्यात १३९ हेक्टर क्षेत्रावर सन २०१७ च्या पावसाळ्यात ९२.५० हेक्टर क्षेत्रावर वृक्षलागवडीची कामे करणेत आले आहेत. तसेच सन २०१८ च्या पावसाळ्यात ३० हेक्टर, २०२१ च्या पावसाळ्यामध्ये २११ हेक्टर क्षेत्रावर २०२२ च्या पावसाळ्यामध्ये १६९.५० हेक्टर क्षेत्रावर वृक्षलागवड करण्यात आलेली आहे. सदर योजनेअंतर्गत सन २०२३-२४ करीता द्वितीय वर्षाकरीता एकूण १६९.५० हेक्टर क्षेत्रावर व तृतीय वर्षाकरीता २६०.५० हेक्टर क्षेत्रावर कामे करण्यात आलेली आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद		झालेला खर्च
	रु. लाख	रु. लाख	
२०२०-२१	५००.००	३७५.००	३७५.००
२०२१-२२	८००.००	६२५.११	६२५.११
२०२२-२३	८१०.३०	४५६.००	४५४.५३
२०२३-२४	१७२१.८५	३७९.२१	३५६.८२
२०२४-२५	२६४.००	०.००	०.००

सन २०२४-२५ साठी सदर योजनेकरिता रु. २६४.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर आहे. सदर योजनेअंतर्गत रु. १७३.२० लक्ष निधीचा बांधील कामांकरीता प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आलेला आहे.

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये १७३.२० लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे. या योजने अंतर्गत खालील प्रमाणे कामे करण्यात येणार आहे.

अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	हेक्टर (अंदाजित)	प्रती हेक्टर रक्कम	रक्कम रु. लाखात एकूण
१	तृतीय वर्षीय कामे	१६९.५०	१.०२	१७३.२०
			एकूण . .	१७३.२०

२. महत्वाचे रस्ते, कालवे व रेल्वे दुतर्फा वृक्षलागवड करणे + सामुहिक क्षेत्रावर गट वृक्षलागवड :

या अंतर्गत जिल्हा मार्ग, पंतप्रधान ग्रामसडक योजना व इतर रस्त्यांच्या दुतर्फा तसेच कालवे व रेल्वे दुतर्फा वृक्षलागवड कामांसाठी सन २०२३-२४ मध्ये एकूण १३४८५.०९ कि.मी. व ८९०३.०९ हेक्टर क्षेत्रावर द्वितीय वर्षीय कामे, ७४०२ कि.मी. व ३८९६.५९ हेक्टर क्षेत्रावर व तृतीय वर्षीय कामे ६०८३.०९ कि.मी व ५००६.५० हेक्टर क्षेत्रावर कामे झाली आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद रु. लाख	प्राप्त अनुदान रु. लाख	झालेला खर्च रु. लाख
२०२०-२१	६९७५१.००	२५१६७.३८	२५१६६.३६
२०२१-२२	६५०००.००	४८९६२.०६	४८९६२.०६
२०२२-२३	३२७१४.६०	२८३२०.१०	२८३१९.७४
२०२३-२४	४५०००.००	३४९३५.६६	३०३६१.३४
२०२४-२५	२६६४६.००	१६५.९२	०.००

सन २०२४-२५ साठी सदर योजनेकरिता रु. २६६४६ लक्ष नियतव्यय मंजूर आहे. सदर योजनेअंतर्गत रु. १३७३६.९३ लक्ष निधीचा बांधील कामांकरिता प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आला आहे. तसेच सदर योजनेअंतर्गत एकूण रु.९९२.४० लक्ष निधी करीताच्या अभिसरनाअंतर्गत नवीन बाब प्रस्ताव शासन मंजूरीस्तव सादर करण्यात आलेला आहे. त्यापैकी एकूण रु. १६५.९२ लक्ष निधी खर्च झालेला आहे.

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये १४७२९.३३ लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे.

रस्ता दुतर्फा वृक्ष लागवड

रक्कम रु. लाखात

अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	किलोमीटर (अंदाजित)	प्रती किलोमीटर रक्कम	एकूण
१	लागवडपूर्व कामे	१००९	०.१६	१५७.५७
२	प्रथम वर्षीय कामे	१००९	०.६९	७०१.६५
३	तृतीय वर्षीय कामे	७२८२	१.२४	९०४९.०७
			एकूण . .	९९०८.२९

*टीप - वरील प्रमाणे अंदाजित रकमेची गणना करण्याकरिता रुपये ४६५.०० इतका मजुरी दर अंदाजित धरण्यात आलेला आहे.

गट लागवड

रक्कम रु. लाखात

अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	हेक्टर (अंदाजित)	प्रती हेक्टर रक्कम	एकूण
१	लागवडपूर्व कामे	१८८	०.२९	५४.६१
२	प्रथम वर्षीय कामे	१८८	०.४२	७८.५७
३	तृतीय वर्षीय कामे	३८८६.५०	१.२१	४६८७.८६
			एकूण . .	४८२१.०४

३. बेल वन उद्यान

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये १२४.४९ लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे.

		बेल वन		रक्कम रु. लाखात
अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	हेक्टर (अंदाजित)	प्रती हेक्टर रक्कम	एकूण
१	द्वितीय वर्ष	६३.३०	१.९६	१२४.४९
			एकूण . .	१२४.४९

४. पंचायतन वन उद्यान

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये ३६३.३९ लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे.

		पंचायतन वन		रक्कम रु. लाखात
अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	हेक्टर (अंदाजित)	प्रती हेक्टर रक्कम	एकूण
१	द्वितीय वर्ष	३८५.६७	०.९४	३६३.३९
			एकूण . .	३६३.३९

५. अमृत वन उद्यान

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये १६०.६६ लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे.

		अमृत वन		रक्कम रु. लाखात
अ. क्र.	सन २०२४-२५ मध्ये करण्यात येणाऱ्या कामाचा तपशील	हेक्टर (अंदाजित)	प्रती हेक्टर रक्कम	एकूण
१	द्वितीय वर्ष	५९.५०	१.९८	११७.९४
			एकूण . .	११७.९४

६. विद्यार्थी हरित सेना

पर्यावरणपूरक जीवनशैली विकसित करून संवेदनशील नागरिक निर्माण करणे हा उद्देश साध्य करण्याकरीता सद्या केंद्र शासनाच्या वन, पर्यावरण आणि हवामानबदल मंत्रालयामार्फत राज्यातील जिल्हा स्तरावर संबंधित जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली जिल्हास्तरीय संनियंत्रण समितीची स्थापना करण्यात आली असून संबंधित जिल्ह्याचे विभागीय वन अधिकारी, सामाजिक वनीकरण हे सदस्य सचिव आहेत. ३६ जिल्ह्यामध्ये एकूण ८८०७ शाळा व महाविद्यालयात राष्ट्रीय हरित सेना पर्यावरण चमू (इको क्लब) हा कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. एका इको क्लब शाळेमागे केंद्र शासनाच्या राष्ट्रीय हरित सेनेअंतर्गत प्रत्येक इको क्लब शाळेला प्रतिवर्षी रु. २५००/- इतके अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते. सदर योजनेकरिता केंद्र शासनाकडून प्राप्त होणारे अनुदान अल्प असल्याने शाळा स्तरावर ठोस उपक्रम/कार्यक्रम हाती घेण्याकरीता अनुदानाची कमतरता भासत होती. सदर बाब विचारात घेवून राज्य शासनाकडून सहाय्यक अनुदान उपलब्ध करून देण्याकरीता राज्यात राष्ट्रीय हरित सेना असलेल्या ८८०७ शाळा/महाविद्यालयांमध्ये राज्य शासनाची “विद्यार्थी हरित सेना” ही योजना राज्यात राबविण्याकरीता महसूल व वन विभागाच्या दिनांक ०६.०३.२०१७ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये मान्यता देण्यात आली आहे. ३६ जिल्ह्यामध्ये एकूण ८८०७ शाळा व महाविद्यालयात राष्ट्रीय हरित सेना पर्यावरण चमू (इको क्लब) हा कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. सदर योजनेकरीता केंद्र शासन तसेच राज्य शासनामार्फत मागील ५ वर्षात प्राप्त झालेल्या अनुदानाचा तपशील पुढीलप्रमाणे आहे :-

				रक्कम रु. लाखात
अ.क्र.	आर्थिक वर्ष	केंद्र शासनाच्या राष्ट्रीय हरित सेना योजना अंतर्गत प्राप्त अनुदान	राज्य शासनामार्फत बीडीएस प्रणालीवर प्राप्त अनुदान	
(१)	(२)	(३)	(४)	
१	२०१९-२०	२९८.६१	१३२.००	
२	२०२०-२१	०	०	
३	२०२१-२२	०	५०.००	
४	२०२२-२३	०	१७५.००	
				(५१ लक्ष (बीडीएस) तांत्रिक अडचणीमुळे प्राधिकार पत्र न निघाल्याने अनुदान समर्पित केले.)
५	२०२३-२४	३९४.००	०.००	
६	२०२४-२५	०.००	०.००	
७	२०२५-२६	४४९.४०	०.००	
एकूण एकंदर		११४२.०१	३५७.००	

विद्यार्थी हरित सेना योजनेमध्ये काही सुधारणा करून योजनेच्या सुधारित शासन निर्णयाचे प्रारूप तयार करण्यात आले असून शासनास सादर करण्यात आले आहे. तथापि अद्याप त्यास मंत्रीमंडळाची मान्यता अप्राप्त आहे. सदर मान्यता प्राप्त झाल्यास एकूण ८८०७ शाळांसाठी रुपये ३९६२.५३ लक्ष इतक्या रकमेची आवश्यकता लागेल.

७. वनक्षेत्रामध्ये पर्यटन विकास (राज्य) २४०६ २२९५

ब) इको टुरिझम (राज्य योजना)

या योजनेतर्गत खालीलप्रमाणे २ योजनांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

१. वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेचे व्यवस्थापन

महसूल व वनविभाग, शासन निर्णय क्र. साववि-२०१८/प्रक्र११३/फ-११, दि. १३/०६/२०१९ च्या शासन निर्णयानुसार सदरची योजना सन २०२०-२१ ते २०२४-२५ पर्यंत पुढे सुरु ठेवण्यास मान्यता देण्यात आलेली आहे. सदर योजनेतर्गत प्रत्येक सामाजिक वनीकरण वृत्ता २ याप्रमाणे ६ वृत्तामध्ये मिळून राज्यात एकूण १२ ठिकाणी पाणथळे, सरोवरे इत्यादी ठिकाणी जैवविविधतेचे कामे करण्यात आली आहेत. यामध्ये प्रामुख्याने जलाशयातील प्रदूषणास आळा घालणे, स्थानिक जैवविविधतेचे जतन करणे, फळझाडांची लागवड करणे, वनीकरण कार्यक्रमात जास्तीत जास्त लोकसहभाग वाढविणेचे दृष्टीने प्रचार, प्रसार करणे, स्थानिक लोकांना वनाविषयी माहिती उपलब्ध करून देणे, स्थानिक सोईसुविधा उपलब्ध करून जलाशयाचा परिसर इको टुरिझमसाठी विकसित करणे इत्यादी कामे प्रगती पथावर आहेत. सद्यस्थितीमध्ये १ उद्यानांतर्गत कामे प्रगतीपथावर आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद रु. लाख	प्राप्त अनुदान रु. लाख	झालेला खर्च रु. लाख
२०२०-२१	२०.००	०.००	०.००
२०२१-२२	५०.००	१५.००	१५.००
२०२२-२३	५०.००	२१.००	२१.००
२०२३-२४	७०.००	२४.४७	२४.४७
२०२४-२५	१००.००	०.००	०.००

सन २०२४ २०२५ करीता रुपये १०० लक्ष नियतव्यय मंजूर आहे.

सन २०२४-२५ साठी सदर योजने अंतर्गत अंदाजे रक्कम रुपये ९६.९९ लक्ष इतक्या अनुदानाची आवश्यकता लागणार आहे.

(१) स्व. उत्तमराव पाटील वन उद्यानांची निर्मिती करणे

या योजनेतर्गत राज्यात एकूण ६६ स्थळांची निवड करून त्यामध्ये लोकसहभागाद्वारे स्थानिक जैवविविधतेचे जतन करणे, वन, वन्यजीव, पर्यावरण इ. बाबत जनजागृती करणे. विविध वनांची निर्मिती करणे, स्थानिक लोकांना पर्यटनासाठी जागा उपलब्ध करून देणे इ. उद्दिष्टे ठेवण्यात आली आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद रु. लाख	प्राप्त अनुदान रु. लाख	झालेला खर्च रु. लाख
२०२०-२१	७००.००	४००.००	४००.००
२०२१-२२	५०.००	३५.००	२९.७०
२०२२-२३	१०००.००	४२.००	४२.००
२०२३-२४	५००.००	०.००	०.००
२०२४-२५	१००.००	०.००	०.००

सन २०२३-२०२४ करीता रुपये ५००.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर असून रुपये १९५.०० लक्ष इतक्या रकमेचा चालू बाब प्रस्ताव सादर करण्यात आला आहे. सदर योजनेचा कालावधी सन २०२२-२३ या आर्थिक वर्षात समाप्त होत असल्याने सदर योजनेचा कालावधी १ वर्षाकरीता मुदतवाढ देण्याबाबत शासनास कळविण्यात आले असून या योजने अंतर्गत शिल्लक राहणारा नियतव्ययामधून वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेचे व्यवस्थापन या योजने अंतर्गत नवीन कामे प्रस्तावित करण्यात येणार आहेत.

९. संचालक, फलोत्पादन कृषी आयुक्तालय, पुणे यांचेकडील दिनांक २७.०२.२०२३ रोजीच्या पत्राच्या अनुषंगाने तसेच दिनांक १७.०५.२०२३ रोजी संपन्न झालेल्या SLSC समितीनुसार सन २०२३-२४ मध्ये वार्षिक योजना राबविण्यासाठी केंद्र हिस्सा ६० टक्के रु. ३९६.११ लक्ष आणि राज्य हिस्सा ४० टक्के रु. २६४.०८ लक्ष असे एकूण ६६०.१९ लक्ष रकमेचा वार्षिक कृती आराखडा तयार करण्यात आला आहे. तसेच सन २०२३-२४ या वार्षिक योजनेतर्गत राष्ट्रीय कृषी विकास योजना (RKVY) अंतर्गत रक्कम रुपये ६९५.०० लक्ष इतकी अर्थसंकल्पीय तरतूद करण्यात आलेली आहे. सदर योजने अंतर्गत कृती आराखडा तयार करण्यात आला असून सदर योजनेच्या अंमलबजावणी करणेकामी सामाजिक वनीकरण विभागांतर्गत लेखाशिर्ष उपलब्ध करून देणेबाबत शासनास विनंती करणेत आली आहे.

सामाजिक वनीकरण विभाग
जिल्हावार मध्यवर्ती रोपवाटिकांचे स्थान

अ. क्र.	वृत्त	जिल्हा	रोपवाटिका ज्या गावात शहरात आहे त्यांचे नांव	रोपवाटिका क्षेत्र	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	
१	अमरावती	१.	बुलढाणा	पिंपळनेर रोपवाटिका, तहसील देऊळगावराजा येळगाव रोपवाटिका, तहसील बुलढाणा नळगंगापूर रोपवाटिका, तहसील नळगंगापूर	१.० हे. १.० हे. ३.० हे.
		२.	यवतमाळ	निळोणा रोपवाटिका, तहसील यवतमाळ	१.५० हे.
		३.	अकोला	लोणी बारलिंगा रोपवाटिका, अकोला	११.० हे.
		४.	अमरावती	वडाळी रोपवाटिका, तहसील अमरावती	४.५० हे.
		५.	वाशिम	पिंपरी फॉरेस्ट रोपवाटिका, तहसील कारंजा	४.०० हे.
२	नागपूर	६.	नागपूर	निमजीवेणा रोपवाटिका, तहसील नागपूर	७.६१ हे.
		७.	वर्धा	स्मृतीवन वर्धा रोपवाटिका, तहसील वर्धा	१.७५ हे.
		८.	भंडारा	शिवनी बांध रोपवाटिका, तहसील मोरगाव अर्जुनी	११.० हे.
		९.	चंद्रपूर	चंद्रपूर रोपवाटिका, तहसील चंद्रपूर	२.० हे.
		१०.	गडचिरोली	गडचिरोली रोपवाटिका, तहसील गडचिरोली	६.० हे.
		११.	गोंदिया	गोंदिया रोपवाटिका, तहसील गोंदिया	४.०० हे.
३	छत्रपती संभाजीनगर	१२.	लातूर	तांदूळजा रोपवाटिका, तहसील लातूर	७.०० हे.
		१३.	जालना	जालना रोपवाटिका, तहसील जालना	६.०० हे.
		१४.	परभणी	अकोला रोपवाटिका, तहसील जिंतूर सेलू रोपवाटिका, तहसील सेलू	१०.० हे. २० आर
		१५.	नांदेड	अजांपूर रोपवाटिका, तहसील बिलोली	४.० हे.
		१६.	बीड	खासबाग रोपवाटिका, तहसील बीड नळवंडी रोपवाटिका, तहसील बीड	१.० हे. १.० हे.
		१७.	छत्रपती संभाजीनगर	चिकलठाणा रोपवाटिका, तहसील छत्रपती संभाजीनगर	५.० हे.
		१८.	धाराशिव	आळणी रोपवाटिका, तहसील धाराशिव	७.५० हे.
		१९.	हिंगोली	कळमनुरी रोपवाटिका, तहसील हिंगोली	४.० हे.
		४	नाशिक	२०.	जळगांव
२१.	अहमदनगर			ओझर रोपवाटिका, तहसील संगमनेर	४.५४ हे.
२२.	नाशिक			गंगाकाठ रोपवाटिका, तहसील नाशिक	१.५० हे.
२३.	धुळे			करले रोपवाटिका, तहसील शिंदखेडा	५.०० हे.
२४.	नंदुरबार			ठोकरतळे रोपवाटिका, तहसील नंदूरबार	५.०० हे.
५	पुणे	२५.	सांगली	जत रोपवाटिका, तहसील जत	१०.० हे.
		२६.	कोल्हापूर	कागल रोपवाटिका, तहसील कागल	२.० हे.
		२७.	सातारा	येरलवाडी रोपवाटिका, तहसील खटाव	२.० हे.
		२८.	सोलापूर	हिप्पर्गा, स्मृतीवन रोपवाटिका, तहसील उत्तर सोलापूर भोसरे रोपवाटिका, तालुका माढा	१०.० हे. २.० हे.
		२९.	पुणे	तरंगवाडी रोपवाटिका, तहसील इंदापूर	७.० हे.
६	कोकण	३०.	रायगड	पहेल रोपवाटिका, तहसील माणगाव	६.० हे.
		३१.	ठाणे	टेण रोपवाटिका, तहसील पालघर	८.० हे.
		३२.	रत्नागिरी	गव्हाणे रोपवाटिका, तहसील लांजा	६.० हे.
		३३.	सिंधुदुर्ग	मुळदे रोपवाटिका, तहसील कुडाळ	६.२५ हे.

तक्ता-१
TABLE-1

तक्ता एक
TABLE I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(ii) Financial Requirements :

वर्गीकरण	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-2025	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्प, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
(1)	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वनरोपण योजना				
अ-कार्याचे वर्गीकरण				
A—Activity Classification—				
(2406 0238)				
(i) Soil and Moisture Conservation	100096	137540	119000	137740
(२) मध्यवर्ती रोपमळे १९३८५२..
(३) सामाजिक वर्गीकरण मध्यवर्ती रोपवणे (2406 8562)	51261	78510	65000	78700
(४) वन्यपशु क्षेत्रामध्ये प्राण्यांचे संरक्षणाकरिता बांधकाम करणे (2406 2221) (योजनांतर्गत)
(५) (नेहमीच्या वापरातील इमारती लाकडांची झाडे लावणे) (2406 0265)	35907	47580	42570	47650
(v) Plantation of General Utility Timber (2406 0265)
(६) जलदगतीने वाढणाऱ्या झाडांची लागवड (2406 0274)	2916	4600	3620	4610
(vi) Plantation of quick growing species (2406 0274)				
(७) वनविकास करपासून मिळणाऱ्या जमा रकमामधून वित्त व्यवस्था करण्यात आलेल्या योजना (4406 0171)				
(vii) Scheme Financed from receipt from Forest Development Tax	42691	100000	82000	120000
(८) भरीव वनीकरण कार्यक्रम				
(viii) Massive Afforestation (4406 0492)	3292885	5685031	4610560	5000000

(९) ग्राम परिसर व आदिवासी विकास (2406 1521) (2406 8711)	1009870	1050000	757650	1050000
(१०) (१४) (१२) (०१) संरक्षित वनाच्या लगतच्या गावातील अनुसूचित जमातीच्या कुटुंबांना गॅस व सोलर कुकरचा पुरवठा करणे (२४०६ ए८०१)(१४) (०१) Distribution of Cooking gas & Solar Cooker to Scheduled Castes in protected forest area (2406 A801)	0	500
(११) १३व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार वनव्यवस्थापना- साठी केंद्रीय सहाय्य (२४०६ ८४५३) (१६) (०१) Central Asstt. for management of forest as per recommendation of 13th Finance Commission. (2406 8453)
(१२) राखीव उद्यान व अभयारण्य परिसरातील गावांचे पुनर्वसन (राज्य) (2406 2241)	799520	1700000	1190000	1000000
(१३) महाराष्ट्र वनविकास महामंडळ मर्यादितचे भागभांडवल (४४०६ ०९९८)	0	1	1	1
अजंठा/एलोरा विकास प्रकल्प (2406 1691)
(१४) नियोजित केलेल्या पाणलोट क्षेत्रातील वनक्षेत्र सार्वजनिक जमिनीतील वृक्ष लागवड (2406 8598)
(१५) वनीकरणद्वारे सागरी किनारपट्टीचे संरक्षण (2406 8604) ..	1126	8500	5950	8500
रोपवाटीकेचे बळकटीकरण व आधुनिकीकरण (2406 8613)	..	500000	380000	550000
(१६) (१३) (०४) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय रोपवाटीकेचे बळकटीकरण व आधुनिकीकरण (2406 8613)	189311
(१७) (११) (२१) राष्ट्रीय बांबू अभियान (2406 8631) ..	78801	138400	138400	138400
(2406 8631) (2406 A004)
(१८) (११) (१८) राष्ट्रीय वनरोपण कार्यक्रम (१००%) ..	0	2	2	2
कॅ. नि. (2406 8482) (2406 A013)
(१९) (११) (२०) राष्ट्रीय वनरोपण कार्यक्रम अ. जा. उपयोजन (2406 A819) (2406 AA828)	0	2
(२०) (००) (०१) पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम उपयोजन (25510279)	13651	18030	14150	18240
एकूण—(अ)	5618035	9400164	7408903	8153843
Total—(A)				

तबला-१-चालू

TABLE- I—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
ब—उद्विष्टवार वर्गीकरण—				
<i>B—Objective Classification—</i>				
(१) वनरोपण व मृदबाष्प संधारण—				
(i) Afforestation for Soil and Moisture (2406 0238)				
वेतन (4406 0797)	97131	132500	115100	132500
Salaries				
मजुरी				
Wages	1100	27500	1170	1400
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except wages)	1865	22000	2730	3840
एकूण—(१)	100096	137540	119000	137740
Total—(i)				
(२) मध्यवर्ती रोपण— (2406 0256) NP				
(ii) Central Nurseries—				
वेतन				
Salaries	60995	86000	75000	86000
मजुरी				
Wages	35910	42000	38000	44100
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	6707	10980	8600	11800
एकूण—(२)	103612	138980	1216600	141900
Total—(ii)				
(३) सामाजिक वनीकरण, मध्यवर्ती रोपण—(2406 8562)				
(iii) SFD Central Nurseries—				
वेतन				
Salaries	48472	75000	62000	75000
मजुरी				
Wages	1665	1760	1700	1850
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	1124	1750	1300	1850
एकूण—(३)	51261	78510	65000	79700
Total—(iii)				

(४) (iv) वन्यपशु क्षेत्रामध्ये प्राण्यांचे संरक्षणाकरीता बांधकाम करणे— (2406 2221)

मजुरी
Wages
सा. पु.
एकूण—(४)
Total—(iv)

(५) (नेहमीच्या वापरातील इमारती लाकडाची झाडे लावणे)

(v) Plantation of General Utility Timber— (2406 0265)

वेतन
Salaries
मजुरी	35429	46800	42000	46800
Wages	0	0	570	850
Non-Salaries (Except Wages)	478	780
एकूण—(५)	35907	47580	42570	47650
Total—(v)

(६) जलदगतीने वाढणाऱ्या झाडांची लागवड—

(vi) Plantation of quick growing species—

(2406 0274)

वेतन
Salaries
मजुरी	2901	4570	3600	4570
Wages	0
वेतनंतर (मजुरी वगळून)	15	30	20	40
Non-Salaries (Except Wages)
एकूण—(६)	2916	4600	3620	4610
Total—(vi)

तक्ता-१-चालू
TABLE- I—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(७) वनविकास करपासून मिळणाऱ्या जमा रकमाधून करण्यात आलेल्या योजना— (vii) Scheme Financed from receipts of Forest Development Tax—(4406 0171) वेतनेतर Non-Salaries	42691	100000	82000	120000
एकूण—(७) Total—(vii) .. .	42691	100000	82000	120000
(८) भरीव वनीकरण कार्यक्रम— (viii) Massive Afforestation Programme— (4406 0492) मजुरी Wages	2383102	3126767	2814090	2750000
वेतनेतर (मजुरी वगळून) Non-Salaries (Except Wages) .. .	909782	2558264	1796470	2250000
एकूण—(८) Total—(viii) .. .	3292884	568503	4610560	5000000

(९)(१४)(१२)(०१) संरक्षित वनाच्या
 लगतच्या गावातील अनुसूचित
 जातीच्या कुटुंबांना गॅस व सोलर
 कुकरचा पुरवठा करणे
 (२४०६ ८९५) (१४)(०१)
 Distribution of Cooking gas &
 Solar Cooker to Scheduled
 Castes in Protected forest area
 (2406 - A 801)
 एकूण Total (ix)

0	0	0	0
0	0	0	0
0	0	0	0
0	0	0	0

(१०) १३ व्या वित्त आयोगाच्या
 शिफारशीनुसार वन्यवस्थापनासाठी
 केंद्रीय सहाय्य
 (२४०६ ८४५३) (१६) (०१)
 Central Assst. for management
 of Forest as per recommendation
 of 13th Finance Commission
 (2406 8453)
 ०२ मजुरी /०२ Wages

१३ प्रवास खर्च १३ Travel exp.
 कार्यालयीन खर्च Office Exp.
 इतर खर्च Other Exp.
 (मजुरी, प्र.ख. व कार्या. खर्च वगळून)
 एकूण Total—(x)

(११) डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जनवन विकास योजना
 ग्रामपरिसर व आदिवासी विकास कार्यक्रम-
 (xi) Programme—(2406 8711) (2406 1521)

वेतन
Salaries
मजुरी	90603	120000	120000
Wages	103646	309500	307500
सामग्री पुरवठा	815621	6002050	622500
Material Supply			
इतर			
Other			
एकूण —(११)	194249	1050000	1050000
Total—(xi)			..

तक्ता-१—चालू
TABLE I—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(२०) (००) पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम (२५५१ ०२७९)				
वेतन	13563	17800	14000	18000
वेतनेतर	88	230	150	240
एकूण	13651	18030	14150	18240
(१२) हक्क व विशेषाधिकार निर्धारित राष्ट्रीय उद्यान व अभयारण्य परिसरातील गावांचे पुनर्वसन वेतनेतर (2406 2241)				
(xii) Programme— इतर खर्च	799520	1700000	1190000	1000000
Non-Salaries				
एकूण —(१२) Total—(xii)	799520	1700000	1190000	1000000
(१३) महाराष्ट्र वनविकास महामंडळ मर्यादित भाग भाडवल (गुंतवणूक)				
(xiii) (4406 0198) 54 गुंतवणूका	0	1	1	1
(१४) निश्चित केलेल्या पाणलोट क्षेत्रातील वनेतर सार्वजनिक/सामूहिक जमिनीवर वृक्ष लागवड करणे
(xiv) ३३. अर्थसहाय्य (२४०६ ८५९८)	1126	8500	5950	8500
(१५) वनीकरणाद्वारे सागरी किनार पट्टीचे संरक्षण अर्थसहाय्य (२४०६ ८६०४)				
(१६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय रोपवाटीकेचे बळकटीकरण व आधुनिकीकरण (५०) इतर खर्च (२४०६ ८६१३)	189311	25000	380000	550000

(१७)	(११)(२१) राष्ट्रीय बाँधु अभियान ३३ अर्थसहाय्य (१०० क.पू.) (२४०६ ८६३१) ३१ सहाय्यक अनुदाने (२४०६ A००४) (वेतनेत्तर)	78801	138400	138400	138400
(१८)	राष्ट्रीय वन रोपण कार्यक्रम 100% (क.पू.) (२४०६ ८४८२) (२४०६ A०१३) मजुरी वेतनेत्तर मजुरी वगळून	0 0	10 0	.. 2	.. 2
	एकूण	269238	168410	524353	696903
(१९)	(११)(२०) राष्ट्रीय वन रोपण कार्यक्रम 100% (क.पू.) (अनु. जाती उपक्रम) मजुरी (२४०६ ८४९१) (2406-A819) वेतनेत्तर मजुरी वगळून (२४०६ ४०२२) (2406-A828)	0 0	10 12583
	एकूण (२०)(००) (०१) पश्चिम घाट कार्यक्रम	0 0	12583 0
	एकूण (१९) Total—(xix)	0	0
	एकूण Total
	एकूण (ब) Total—(B)
(क)	वित्त व्यवस्थेची साधने				
(C)	Sources of Finance— मागणी क्र. सी-७ Demand No. C-7 २४०६—वनीकरण व वन्यजीवन 2406—Forestry and Wild life मागणी क्र. सी-१० Demand No. C-10 ४४०६—वनीकरण व वन्यजीवन वनावरील भाडवली खर्च 4406—Capital Outlay on Forestry and Wild life मा.क्र.बी-७-२५५१ पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम
	एकूण (क) Total—(C)

(तीन) कार्यभाराचा सारांश आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण :

(III) Work-Load Summary and Explanation of Financial Requirements :

(अ) वनरोपण व मृद ओलाव्याचे संरक्षण :--बरेच क्षेत्र विशेषतः कमी पावसाच्या कटीबंधातील वनोन्मुलीत आणि वनरिक्त आहे. माती व ओलावा यांचे संधारणाचा उपाय म्हणून अशा क्षेत्रात वनरोपणाचे काम घेतले आहे. त्वरित होणाऱ्या धुपीपासून कृषी जमिनीला लागून असलेल्या जल विभागांचे संरक्षण करण्यासाठी ही एक महत्त्वाच्या कामाची बाब आहे. २०२३-२०२४ व २०२४-२०२५ साली या कामासाठी असलेले व २०२५-२०२६ मध्ये प्रस्तावित केलेले क्षेत्र हेक्टर मध्ये खालील तक्त्यात दिले आहे. :-

(a) *Afforestation Soil and Moisture Conservation.* — There are large areas particularly in low rainfall zone, which are denuded and depleted of a growth and where afforestation as a measure of Soil and Moisture Conservation is undertaken. This is an important item of work for the production of Watershed adjoining agricultural lands against accelerated soil erosion. The following table gives the area covered under this item during 2023-2024 and 2024-2025 and proposed in 2025-2026.

कार्यक्रम-५
तक्ता दोन

TABLE No. II

(हेक्टर मध्ये)

अ.	बाब	छत्रपती संभाजी धुळे नगर	ठाणे	नाशिक	पुणे	अमरावती	यवतमाल	नागपूर	कोल्हापूर	चंद्रपूर	गडचिरोली	नागपूर	वय.	वय.	एकूण
क्र.	Item	Chhatrapati Dhule Sambhajinagar	Thane	Nashik	Pune	Amravati	Yeotmal	Nagpur	Kolhapur	Chandrapur	Gadchiroli	Nagpur	मुंबई	मुंबई	Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
	लागवड-														
१.	Plantation—	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	Actuals for (a) . .	३०५९९३	३९१	१६०६०	१६३५३४	०.००	११२८	०.००	४३९	७६५	७४२	०.००	०.००	०.००	९११७१३
	अंदाजित २०२५-२०२६	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	Estimated for (a) . .	१६०८४२	०.००	४७६.८०	१७९८८६	०	२५४.००	०.००	१८.००	१३४८	५२२	३३.००	०.००	०.००	३४३३८०
	प्रस्तावित २०२६-२०२७	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	Proposed for (a) . .	२०००००.००	२०५	९२५	१७७८७६	०.००	१०२४	०.००	३४८	२५०	३२००	१००	०.००	०.००	४०३९२८
	Proposed for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	०	३०५९९३	०.००	८०३६५	०.००	११२८	०.००	१८	३२०	११९८	१२६	०.००	०.००	३८९३५०
	Actuals for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	अंदाजित २०२५-२०२६	०	१६०८४२	२०५	८८४०२	०.००	२५४	०.००	३४८	६६३	७७०	०.००	०.००	०.००	२५२२६४
	Estimated for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	प्रस्तावित २०२६-२०२७	०	२०००००	१६१०	९७२४२	०.००	१०२४	०.००	६४६	१२०५	५०९४	३३	०.००	०.००	३०८१६१
	Proposed for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३	लागवडीची देखभाल-														
	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	०	३०५९९३	५५६४	१२४९४९	०.००	५२१५	०.००	४०११.१९	४९११	२९९३.६३	९४६.५४	०.००	४५६५१३.७७	०
	Actuals for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	अंदाजित २०२५-२०२६	०	१६०८४२	२००१	१३७४४४	०.००	२९५०	०.००	२०८७.७४	१९५५	३८२८	१०७१.५४	०.००	३१३४६०.५४	०
	Estimated for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	प्रस्तावित २०२६-२०२७	०	२०००००	१२५१	१५११८८	०.००	३९७४	०.००	१९२७.७०	२६८०	३३५७.०८३	१२०१.५४	०.००	३७९१८८.२४	०
	Proposed for (a) . .	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

(ब) नदी खोरे प्रकल्प योजना
(B) River Vally Project Scheme

पाणलोट व्यवस्थापन नियोजन-पाणलोट व्यवस्थापन नियोजन विभागाच्या योजनेखाली सन २०२४-२५ व २०२५-२६ मध्ये केलेली कामे व सन २०२६-२७ मध्ये करावयाची कामे
Watershed Management Planning— The following table indicate the works under progress by the watershed Management Scheme

कार्यक्रम क्रमांक - ५
तक्ता क्रमांक - ३

(रुपये हजारालात)
(Rs. in thousands)

नदीखोरे प्रकल्पाचे नाव	एकूण जल ग्रहणाचे क्षेत्र	वर्ष	पाणलोट व्यवस्थापनाचे तयार केलेले आराखडे व त्यांचे क्षेत्र यांची संख्या	पाणलोट व्यवस्थापनाच्या योजनेखाली आराखडे व त्यांचे क्षेत्र	शेती अगार बिगर शेती जमीन म्हणून घेतलेले क्षेत्र	या वर्षात झालेला एकूण खर्च	योजनेच्या सुरुवातीपासून ते सन २०२४-२५ पर्यंतची आर्थिक कामगिरी				
Name of River Vally Project Scheme	Total area of	Year	तयार केलेल्या आराखड्यांची संख्या	तयार करण्यात येणारे आराखडे क्षेत्र	शेती बिगर शेती	शेती बिगर शेती	शेती बिगर शेती				
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
नदी खोरे प्रकल्प	.	२०२४-२५ २०२५-२६ २०२६-२७	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
नागार्जुन सागर प्रकल्प Nagarjun Sagar Project	.	२०२४-२५ २०२५-२६ २०२६-२७	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
पोचडपाड Pochadpad	.	२०२४-२५ २०२५-२६ २०२६-२७	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०
घोड नदी खोरे प्रकल्प Ghod Nadi Project	.	२०२४-२५ २०२५-२६ २०२६-२७	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०	० ० ०

विशेष लागवड योजना :

Special Plantation Schemes :

वनाच्या कृत्रिम व नैसर्गिक लागवडीबरोबरच निरनिराळ्या विकास योजनांद्वारे विशेष लागवडीचे कार्यक्रमही कारखान्यास लागणारे लाकूड, कागदाच्या लगद्यास तसेच सर्वोपयोगी झाडाची लागवडी व महत्वाचे किरकोळ जंगल उत्पन्नाचे आवर्धन करण्यासाठी हाती घेतले जातात. खालील तक्त्यामध्ये निरनिराळ्या योजनेखाली लागवडीची माहिती दर्शविली आहे.—

In addition to artificial and natural regeneration special plantations are also raised according to various development schemes for augmenting supplies of industrial woods, such as those for pulp and newspapers, general utility timbers and for important minor forest produce. The following table indicates the information of the plantation under various Schemes :—

कार्यक्रम क्रमांक ५

तक्ता क्रमांक ४

TABLE IV

(हेक्टर मध्ये)
(रुपये हजारात)
(Rs. in Thousand)

अ. क्र.	योजनेचे नाव	बाब	वर्ष		वर्ष		वर्ष	
			प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	अंदाजित २०२५-२०२६	अंदाजित २०२५-२०२६	प्रस्तावित २०२६-२७	प्रस्तावित २०२६-२७	
			खर्च	क्षेत्र	खर्च	क्षेत्र	खर्च	क्षेत्र
			Year Actuals 2024-2025	Year (Estimates) 2025-2026	Year (Estimates) 2025-2026	Year (Proposed) 2026-27	Year (Proposed) 2026-27	Year (Proposed) 2026-27
(1)	(2)	(3)	Exp. (4)	Area (5)	Exp. (6)	Area (7)	Exp. (8)	Area (9)
१.	किरकोळ वन उत्पादनाचा विकास Development of M.F.P.	लागवड पूर्व कामे	२२९९	१२११२५	१५०६	२१३२५	१५२६	२८
		लागवड	४८२१	३०५९९३	११२८	१६१०५७	७३१	२०००२३
		देखभाल	२१३२	२००	३३२२	३४	०	०
२.	सर्वसाधारण उपयोगी वृक्षांची लागवड General Utility Timber	लागवड पूर्व कामे	०	०	३४९	१०	३४९	१०
		लागवड	०	०	०	०	०	०
		देखभाल	११६३	१०९	०	०	०	०
३.	निकृष्ट व खालावलेल्या वनांचे पुनर्वनीकरण Reforestation of degraded Forests	लागवड पूर्व कामे	१०१४९	१७९	१३८८६	२३०	१३९६८	२६०
		लागवड	३१६३९	२५८	२९५३	४०६	३५५७०	७०३
		देखभाल	५५२४०	१०००	३३५८२	११००	२४५३०	७०८
४.	वैरण साधन संपत्तीचा विकास Development of Minor Forest Produce	लागवड पूर्व कामे	२७४६	४३५	१६५	५	०	०
		लागवड	२४२	४४०	०	०	०	१०१
		देखभाल	२७५	५४५	०	०	०	०
५.	भरीव वनीकरण कार्यक्रम Massive Afforestation Programme	लागवड पूर्व कामे	३४१००	९१०	५२६००	९१५	५२९७८	१०५०
		लागवड	५७२४	१३६१	२१९.११	१०५४	१३५	६०३
		देखभाल	१६८६०६	२५८३०	१५५३१६	१४५५१	५१५४४	४१५४
६.	योजनेअंतर्गत पर्यायी वनीकरण Alternative Plantation under Plan activities.	लागवड पूर्व कामे	५५४०९	१४२	१४४५५४	५११	४३५८८	४२६
		लागवड	३२५७	९०	४९११	८३	३०४५०	५४१
		देखभाल	८१७१६	२२९२	३९६९८	१६१८	३३९८०	१४७५

तक्ता चार—चालू
TABLE IV—contd.

(हेक्टर मध्ये)
(Area in Hectares)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
७. औद्योगिक व व्यापारी उपयोगासाठी लागणाऱ्या वृक्षाची लागवड	लागवड पूर्व कामे	२१२०	४१४१०	४३०१	३०	५३३७	३५
	लागवड	०	०	३९५३	४१४	१११२	२०
	देखभाल	१०६४	५४	११७०	५४	१२८७	५४
८. ग्राम परिसर विकास कार्यक्रम संयुक्त वनव्यवस्थापन	लागवड पूर्व कामे	२०९१	१०	४४९०	२०	४९३९	२०
	लागवड	०	०	०	०	२०३४	१०
	देखभाल	३९१	९६	७	८५	१७२४	९५
९. कृत्रीम पुनर्निर्मिती	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	२३५७३	११०	३०९१	४५	३४००	४५
	देखभाल	२०६६	११२६	११०६	१३०	११३१	१३०
१०. अतिरीक्त केंद्रीय सहाय्य योजना	लागवड पूर्व कामे	६८८९३	६५२	६९३१४	६९०	९०८०३	९००
	लागवड	५८६९४	११९७	४९३५२	७४२	४५२४१	६००
	देखभाल	६५४०९	३४९२	८३५९१	३९२०	१०१६४६	३७६२
११. स्टेट कॅम्प अंतर्गत	लागवड पूर्व कामे	३३६५५	२०६	०	०	०	०
	लागवड	१०८०९	४०	७६९७	२०६	०	०
	देखभाल	२७६८५	१६४९	५१७९	१६९६	५५५०	४५८
१२. संयुक्त वन व्यवस्थापन	लागवड पूर्व कामे	१०४५४	५०	११४९९	५०	१२६४९	५०
	लागवड	५१५८	१७५	०	०	०	०
	देखभाल	२०६९	५२२	२८२४	४७५	३१०६	२५०
१३. वनरोपवनाचा भरगच्च कार्यक्रम	लागवड पूर्व कामे	३३६०१	७२८	१२४५७०	१२२५	११९०	९६०
	लागवड	२३४६९४	४२७३	४२५१९	७९८	१२६८६६	१२६३
	देखभाल	२५२८९	१३७३५	८८७७२	१०८६४	५३८७४	११८७६
१४. नैसर्गिक पुनर्निर्मिती	लागवड पूर्व कामे	७२६०	५०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	४१८	३००	०	०	०	०

७. वनोत्पादन

(१) प्रास्ताविक :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के एवढेच भौगोलिक क्षेत्र वनक्षेत्र म्हणून अस्तित्वात असेल व या वनक्षेत्राच्या सुमारे ६० टक्के इतकेच वनक्षेत्र कमी अधिक प्रमाणात उत्पादनक्षम असले तरी या क्षेत्रापासून इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण व गौण वनोपज यांचे उत्पादन होते. त्या उत्पादनाच्या विक्रीपासून राज्यास मोठ्या प्रमाणात महसूल प्राप्त होतो.

या वनक्षेत्रामध्ये इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण यांचे समुपयोजन होते ते प्रामुख्याने दोन माध्यमाद्वारे केले जाते. (१) शासनाद्वारे समुपयोजन, (२) वन कामगार सहकारी संस्थामार्फत समुपयोजन. या दोन्ही माध्यमाद्वारे जे समुपयोजन केले जाते ह्या समुपयोजनातून सर्व कामे म्हणजे वृक्षांची तोड, त्यापासून इमारती नग व जळाऊ सरपण तयार करणे, या निवडलेल्या नगांची व जळाऊ सरपणाची वाहतूक ही सर्व कामे सुधारित तंत्रपद्धती, आधुनिक साधन यांचा वापर करून पार पाडली जातात. तेथे एक खास बाब नमूद करणे आवश्यक आहे व ती म्हणजे वन विभागामध्ये वन समुपयोजनाची कामे पूर्णतः या दोन माध्यमाद्वारेच केली जातात. पूर्वी ही कामे जी कंत्राटदारांमार्फत होत असत ती कंत्राटदार पद्धत वन विभागात आता पूर्णतः बंद झालेली आहे असे नमूद करावयास हरकत नाही.

वन कामगार सहकारी संस्थामार्फत जे वनखंडाचे समुपयोजन केले जाते त्या पद्धतीमध्ये इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण यांच्या विक्रीपासून जो निव्वळ नफा प्राप्त होतो त्या नफ्याचा वाटा या सहकारी संस्थांना देण्यात येतो. साहजिकच या सहकारी संस्थांचे जे सदस्य असतात त्या सदस्यांचे आर्थिक जीवनमान त्यामुळे उंचावयास मदत होते.

वन क्षेत्रामधील वन खंडाचे समुपयोजन हे त्या क्षेत्रांसाठी वन संवर्धनदृष्ट्या हितावह ठरण्यासाठी जी शास्त्रशुद्ध कार्यआयोजना तयार केली जाते. त्या कार्यआयोजनामध्ये प्रत्येक वर्षी ज्या वनक्षेत्रामध्ये समुपयोजनाची कामे हाती घेण्याचे नमूद केलेले असते व त्याप्रमाणेच कामे केली जातात. तथापि, केंद्रीय वानिकी मंडळाच्या डिसेंबर, १९८७ मध्ये झालेल्या बैठकीमध्ये पर्यावरणाचे संतुलन राखण्यासाठी विविध उपाययोजनाबाबत जी चर्चा झाली त्या चर्चेमध्ये राष्ट्रामध्ये जी वृक्षतोड होते त्यास आळा घालण्याच्या दृष्टीने काही निर्बंध लादण्याबाबत विचारविनिमय झाला. त्यानंतर मे, १९८८ मध्ये राष्ट्रामधील सर्व राज्यांचे मुख्य वनसंरक्षक व वन सचिव यांची जी संयुक्त परिषद झालेली होती त्या परिषदेमध्ये ज्या वनक्षेत्रासाठी तयार करण्यात आलेल्या कार्यआयोजनेचा कालावधी संपुष्टात आलेला असेल त्या वनक्षेत्रामध्ये कोणत्याही वृक्षाची तोड करू नये असा निर्णय घेण्यात आल्याचे कळविण्यात आल्यामुळे राज्यातील एकूण वनक्षेत्रापैकी जवळ जवळ ७० टक्के वनक्षेत्रासाठी तयार करण्यात आलेल्या कार्यआयोजनेचा कालावधी संपलेला असल्यामुळे त्या वनक्षेत्रामध्ये समुपयोजनाची कामे, कार्यआयोजना नव्याने तयार होईपर्यंत स्थगित ठेवण्यात आली आहेत. वन समुपयोजनाची कामे या वनक्षेत्रामध्ये स्थगित ठेवण्यात आलेली असल्यामुळे त्या क्षेत्रामधून इमारती माल व जळाऊ सरपण या वनोपजांचे उत्पादन व विक्री होणार नसल्यामुळे वनविभागातर्फे जो महसूल शासनास प्राप्त होतो त्यामध्ये मोठी घट संभवणार आहे.

गौण वनोपजांचे उत्पादन

राष्ट्रीयीकृत वनोपज :—महाराष्ट्र राज्यातील “ गौण वनोपज ” या संज्ञेखाली मोडणाऱ्या ‘ तेंदू पाने ’ व ‘ आपटा पाने ’ प्रादेशिक क्षेत्रातून व खाजगी क्षेत्रातून आदिवासी व ग्रामीण लोकांकडून गोळा करण्यात येतात. या मध्ये तेंदू व आपटा पानांव्यतिरिक्त हिरडा, बेहडा, आवला, माहूल पाने, लाख, गोंद, शहद, चारोळी, महुआ फुले, टोळी, पळस पाने, फुले, गवत, बांस आणि विविध प्रकारच्या वनौषधी व जडी बुटी यांचा समावेश आहे. महाराष्ट्र राज्यात सन १९७० पुर्वी टेकेदारी पध्दतीने तेंदू पानांची विक्री आदिवासी व गरीब मजुरांना तेदुंपाने संकलनापासून मिळणारी संकलन मजुरी योग्य प्रमाणात व वेळेवर मिळावी व त्यांची फसवणूक होऊ नये या उद्देशाने महाराष्ट्र राज्यातील शासकीय जंगलातून तसेच खाजगी क्षेत्रातून उपलब्ध होणाऱ्या तेंदू व आपटा पानांच्या व्यापाराचे राष्ट्रीयकरण सन १९६९ मध्ये महाराष्ट्र वनोत्पादन (व्यापार विनियमन) अधिनियम, १९६९ व त्याखालील नियमानुसार खरेदी विक्री आणि परिवहन नियम बनवून शासनाने एकाधिकार स्थापन केला आहे. विड्यांचे कारखानदार आणि / किंवा तेंदू पानांचे निर्यातक म्हणून दरवर्षी नोंदणी करणे आवश्यक आहे. असे नोंदणी धारकच केवळ तेंदूच्या विक्रीमध्ये सहभाग घेवू शकतात. सन १९९६ मध्ये केंद्रीय पेसा कायदा आणि सन २००६ मध्ये वनहक्क कायदा अस्तित्वात आला. पेसा आणि वनहक्क कायद्यान्वये पेसा क्षेत्रातील गौण वनोपजाचा अधिकार संबंधीत ग्रामसभा, पंचायतीस आणि वनहक्क क्षेत्रातील गौण वनोपजाचा अधिकार संबंधीत वनहक्क धारकांस देणात आला. महाराष्ट्र वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) अधिनियम, २०१४ नुसार महाराष्ट्र ग्राम पंचायत अधिनियम च्या कलम ४९ अंतर्गत असलेल्या तरतुदीस अनुसरून “ Village Forest Management Committee / JFMC ” ला नेमून दिलेल्या ग्रामवन क्षेत्रातील तेंदू व आपटा पाने विक्री विल्हेवाटीचे अधिकार आहेत. सद्यस्थितीत महाराष्ट्र राज्यात क्षेत्रनिहाय तेंदू व आपटा पाने व्यापार, विक्री, विल्हेवाट व व्यवस्थापनेचे बिगर-अनुसूचित क्षेत्र, सामुहिक वनहक्क क्षेत्र असे विभाजन / विकेंद्रीकरण झाले असून त्याकरीता शासनाचे अनुक्रमे महसूल व वनविभाग, ग्रामविकास विभाग, आदिवासी विकास विभाग मध्यवर्ती यंत्रणा आहे. राज्यातील गडचिरोली, चंद्रपुर, नागपूर, यवतमाळ, अमरावती, धुळे, छत्रपती संभाजीनगर वनवृत्त तसेच ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, पेंच व्याघ्र प्रकल्प इत्यादी बिगर-अनुसूचित क्षेत्रात “ सुधारित एकमुस्त पध्दत ” नुसार शासनाच्या महाटॅंडर्स या संकेतस्थळावरून ई-निविदाद्वारे तेंदू घटकांची विक्री वनविभागाकडून पारदर्शकरीत्या करण्यात येते. ई-निविदा मंजुरीचे अधिकार प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख) यांचे अध्यक्षतेखालील समितीस आहे. ७० पानांना १ पुडा असे १००० पुडे म्हणजे १ प्रमाण गोणी असे २,६२,६९० इतके अंदाजीत प्रमाण गोणी उत्पादन घोषित करून अंदाचे २६८ घटकांकरीता ई-निविदेत घटकनिहाय एकमुस्त जास्तीची बोली रक्कम देण्याच्या नोंदणीकृत खरेदीदारास शासनमान्य अटी व शर्तीच्या अधिन परवानाधारक म्हणून नियुक्त केले जाते. परवानाधारक शासनाने निश्चित केलेले प्रमाण दरानुसार मजुरांना तेंदू / आपटा पाने संकलन मजुरी अदा करतात आणि घटक निहाय एकमुस्त रॉयल्टीची रक्कम वनविभागास अदा करतात. दिनांक १५/०२/२०२३ चे शासन सुधारित धोरणानुसार संपुर्ण रॉयल्टी रक्कम तेंदूपाने संकलन करणाऱ्या मजुरांना त्यांनी संकलीत केलेल्या पानांच्या प्रमाणात “ प्रोत्साहनात्मक मजुरी ” रक्कम म्हणून त्यांच्या बँक खात्यात जमा करण्यात येते. कोल्हापुर, ठाणे, पुणे, धुळे व नाशिक वनवृत्तात आपटा पाने संकलनापोटी दरवर्षी अंदाजे ५ ते ६ लाख महसूल

प्राप्त होतो. अविक्रीत तेंदू / आपटा घटकांना शासनाकडून अनुत्पादीत म्हणून घोषित करण्यात येते. तेंदूपाने संकलन केंद्र, गोदाम इत्यादी प्रादेशिक वनविभागाकडून मंजूर करण्यात येते. संकलन प्रक्रिया, वाहतूक, साठवणूक इत्यादीवरील खर्च पवानाधारकास करावा लागतो. राज्यांतर्गत किंवा राज्याबाहेर तेंदू पानांची वाहतूक करीता वनविभागाकडून वाहतूक परवाने जारी करण्यात येते.

गौण वनोपज :-महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) १९९७ अन्वये अनुसूचित क्षेत्रातील शासकीय भूमीत (राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्य वगळून) आढळणाऱ्या ३३ प्रकारचे (हिरडा, डिक, चिंच, शिकेकाई, इत्यादी) गौणवनोपज तसेच ग्राम विकास विभागाचे शासन निर्णय दिनांक १७/१२/२०१५ अन्वये महाराष्ट्र मध्ये अनुसूचित क्षेत्रातील बांबू आणि तेंदू सह सर्व गौणवनोपजांची मालकी ग्रामपंचायतीकडे, पंचायतीकडे विहित करण्यात आलेली आहे. महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) २०१४/ महाराष्ट्र शासन राजपत्र दिनांक ०५/०७/२०१४ मधील कलम ६ अन्वये गौण वनोपजाची किंमत ठरविण्याचे अधिकार महसूल व वन विभाग शासन निर्णय क्रमांक एमडीएम-२०११/प्र.क्र.१००/फ-२, दिनांक ०५/१०/२०११ अन्वये गठीत संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती / ग्राम वन व्यवस्थापन समिती कडे देण्यात आलेले आहे. सदर शासन निर्णयान्वये संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमांतर्गत तरतूदी नुसार सूक्ष्म योजना तयार झाल्यानंतर वनाला कुठल्याही प्रकारची इजा न करता व कार्यआयोजनाच्या तरतुदीच्या भंग न करता समितीचे सदस्यांना घरगुती उपयोगासाठी अकाष्ट वनोपज (तेंदू व आपटा पान वगळून) समितीनी ठरविलेल्या सवलतीच्या दराने देण्यात येत असून सभासदांना पुरवठा केल्यानंतर शिल्लक राहिलेल्या या वनोत्पादनाची विक्री संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती मार्फत करण्यात येते. तसेच राष्ट्रीयकृत वनोपज वगळता इतर गौण वनोपज (अनुसूचित क्षेत्रातील गौण वनोपज वगळून) हे काही वनवृत्त स्तरावर जाहीर लिलावाद्वारे विक्री करून विल्हेवाट लावण्यात येते.

तक्ता-५
TABLE - V

तक्ता क्र. १
TABLE I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता : (रुपये हजारत)
(ii) Financial Requirements : (Rs. in thousands)

तपशील Particulars (1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actual Expenditure, 2024-2025	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारीत अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वनोत्पादन				
(अ) कार्याचे वर्गीकरण—				
(A) Activity Classification—				
भारत				
खंड चिन्हांकित करणे (24060579)				
(1) Marking of Coupes (24060579)	66489	49200	44170	51640
शासनामार्फत समुपयोजन				
(2) Exploitation by Government				
Agency—				
(अ) इमारती लाकूड				
(a) Timber (24060472)	768800	961440	833001	988100
(ब) जळारु लाकूड व कोळसा				
(b) Fire Wood and Charcoal (24060481)	36084	100000	87000	100000
(c) Bamboos (24060499)	154626	101400	91240	106430
(इ) तेंदू पत्ता (24060452)	400099	518810	445340	518600
(फ) आपटा				
(f) Apta (24060461)	0	1	1	1
(ह) गवत व इतर गौण वनोत्पादन				
(h) Grass and other Minor forest produce (24060514)	6645	50000	41000	1
(3) जंगल कामगार संस्थातर्फे समुपयोजन (24060552)				
Exploitation by F.L.C.S. Supervision (24060552)	312033	435820	373440	435960
(4) खरेदीदार व उपभोक्ता यांचे कडून समुपयोजन (24060561)	5019	6670	6320	6778

(5) Exploitation by consumers and purchasers आमाराचे परिरक्षण (24060532)	96003	128700	109680	129289
(6) Maintenance of Depots प्रक्रिया युनिट व आरा गिरण्या (24060541)	929	6950	1640	6960
(7) Processing Units and Saw mills. (७) विक्रेय वस्तू व सेवा यावरील इतर कर शुल्क (20450322)	3241	5540	4030	5700
एकूण अ— Total A—	1849968	1928710	2036862	2349459

(ब)(१) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—

(B)(1) Objective Classification— (24060579)

खंड विन्हाकित करणे Marking of Coupes मजुरी Wages	66000	48300	43470	50715
साहित्य व पुरवठा Materials and Supplies. . .	489	900	700	925
एकूण—(ब)(१) Total—(B)(1) . . .	66489	49200	44170	51640

(ब)(२) समुपयोजना इमारती लाकूड

(B)(2) Exploitation Timber

वेतन (24060472) (1) Salaries मजुरी	334648	443000	370000	443000
(2) Wages वेतनेतर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	358650	418434	376590	440000
75502	100006	86411	105100	
एकूण—(ब)(२) Total—(B)(2) . . .	768600	961440	833001	988100

तक्ता १—चालू
TABLE I—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(ब)(३) जळाऊ लाकूड व कोळसा—(24060481) (B)(3) Fire Wood and Charcoal— मजुरी Wages वेतनतर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	18042 18042	79996 20004	71996 15004	60000 400000
एकूण—(ब) (३) Total—(B) (3) ..	36084	100000	87000	100000
(ब)(४) बांबू (24060499) (B)(4) Bamboo— वेतन Salaries मजुरी Wages Non Salaries (Except Wages)	2904 150000 1722	3780 95000 2620	3600 85500 2140	4030 99750 2650
एकूण—(ब) (४) Total—(B) (4) ..	154626	101400	91240	106430
(ब)(५) तेंदू (B)(5) Tendu — (24060452) वेतन Salaries मजुरी Wages वेतनतर Except.	387505 435	500000 550	430000 550	500000 740
एकूण—(ब) (५) Total—(B) (5) ..	12159	18260	14790	17860
(ब)(६) आपटा (24060461) (B)(6) Apta Non salary	400099 0	518810 1	445340 1	518600 1
एकूण—(ब)(५) व (ब)(६) Total—(B)(5) and (B)(6)	400099	518811	445341	518601

(ब)(७) गवत व इतर गौण वन उत्पादने—
(B)(7) Grass and other Minor Forest Produce— (24060514)

मजुरी				
Wages	6645	30000	27000	1
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	0	20000	14000	..
एकूण—(ब)(७)	6645	50000	41000	1
Total—(B)(7) ..				

(ब)(८) जंगल कामगार संस्थांतीर्क समुपयोजन—
(B)(8) Exploitation by F.L.C.S— (24060552)

वेतन	309037	431250	370000	431250
Salaries				
मजुरी	18	25	25	50
Wages				
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	2978	4545	3415	4660
एकूण—(ब)(८)	312033	435820	373440	435960
Total—(B)(8) ..				

(ब)(९) खरेदीदार व उपभोक्तामार्फत समुपयोजन—
(B)(9) Exploitation by Consumers and Purchasers— (24060561)

वेतन	4944	6540	6213	6540
Salaries				
मजुरी	0	35	0	0
Wages				
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	75	95	107	238
एकूण—(ब)(९)	5019	6670	6320	6778
Total—(B)(9) ..				

(ब)(१०) आगाराचे परिरक्षण—
(B)(10) Maintenance of Depots— (24060532)

वेतन	91705	123200	105000	123200
Salaries				
मजुरी	93	110	100	120
Wages				
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	4205	5390	4580	5969
एकूण—(ब)(१०)	96003	128700	109680	129289
Total—(B)(10) ..				

तक्ता १—चालू
TABLE I—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(ब)(११) प्रक्रिया संच आणि आरामशिन—दत्तमत				
(B)(11) Processing Units and Saw Mills—Voted				
वेतन (24060541)				
Salaries ..	369	6250	1000	6250
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	560	400	640	710
एकूण—(ब)(११)				
Total—(B)(11) ..	929	6650	1640	6960
Charged				
(ब)(१२) विक्रेय वस्तू व सेवा यावरील इतर कर व शुल्क—				
(B)(12) Other Taxes and Duties on Commodity				
Services— (20450322)				
वेतन				
Salaries ..	3228	5500	4000	5650
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	13	40
एकूण—(ब)(१२)				
Total—(B)(12) ..	3241	5540	4000	5650
एकूण—(ब) स्थूल				
Total—(B) Gross
(B-1 to B-12)	1449968	1928710	2036862	2349459

(क) वित्त व्यवस्थेची साधने—
(c) Source of Finance—
मागणी क्रमांक सी-१
Demand No. C-1
२०४५, विक्रेय वस्तु व सेवा
यावरील कर व शुल्क
2045, Other taxes and duties
on commodities
मागणी क्रमांक सी-७
Demand No. C-7
२४०६, वनीकरण व वन्य जीवन
2406, Forestry and wild life

0 0 0 0 0

भारतीय

Charged ..
एकूण—(क)
Total—(c) ..

.. ..
.. ..
.. ..

कामाचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण
Special Plantation Scheme

In addition to artificial and natural regeneration special plantations are raised accord.

कार्यक्रम क्रमांक ६
तक्ता—२
TABLE II

अ. क्र. No.	वृत्ताचे नाव Name of Circle	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२६ (अंदाजित)		२०२६-२७ प्रस्तावित			
		संख्या No.	क्षेत्र (हेक्टर) Area (Hect.)	संख्या No.	क्षेत्र (हेक्टर) Area (Hect.)	संख्या No.	क्षेत्र (हेक्टर) Area (Hect.)		
(1)	(2)	अंदाजित (Estimated) (3)	प्रत्यक्ष (Actual) (4)	अंदाजित (Estimated) (5)	प्रत्यक्ष (Actual) (6)	(7)	(8)	(9)	(10)
१	समुपयोजन Exploitation	०	०	०	०	०	०	०	०
२	विभागीय कार्याखालील वनखंडाची संख्या (मेन व थिनिंग) No. of Coupes under departmental working (Main and thinning). एकूण महाराष्ट्र राज्य	२४	२३	१७६७	१९६५	२५	२५४७	३०	३३८०
३	वन कामगार सहकारी संस्थामार्फत समुपयोजन व भूखंडाची संख्या. No. of Coupes Worked through F.L.C.S. (Main and thinning) एकूण महाराष्ट्र राज्य	२८	१६	४४८५	२९६९	७०	८७७०	७५	९२५३

तक्ता-२ (अ)
TABLE II-(A)
कार्यक्रम क्रमांक ६, तक्ता क्रमांक-२ (अ)

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

वृत्ताचे नाव Name of Circle	२०२४-२०२५ (अंदाजित) 2024-2025 (Estimated)		२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) 2024-2025 (Actual)		२०२५-२०२६ (अंदाजित) 2025-2026 (Estimated)		२०२६-२०२७ (प्रस्तावित) 2026-2027 (Proposed)	
	परिमाण Quantity (3)	मूल्य Value (4)	परिमाण Quantity (5)	मूल्य Value (6)	परिमाण Quantity (7)	मूल्य Value (8)	परिमाण Quantity (9)	मूल्य Value (10)
१ अ-काढलेले परिमाण (क्यू. मी. मध्ये) विभागीय कार्य व अंदाजित मूल्य (रुपये हजारत). 1 A-Quantity extracted in C.M. (Departmental Working and estimated value in terms of (Rs. in thousands). (१) इमारती लाकूड (क्यू.मी.) (i) Timber (in Cu.m.)	..	5698897	35404	1400882	39170	39776791	36486	44064851
वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य ..								
एकूण राज्याची बेरीज Total of State	12148	23006	44504	97627	102187	111107	126682	136553
(२) जळऊ लाकूड (ii) Fire Wood (in M.T.)	2957817	2698777	693173	42846	1160254	50776	1897254	36049
(३) बांबू (नग) (iii) Bamboo (No.)	16	45	0	0	16	45	0	0
(४) इतर वनोत्पादने (iv) Other Forest Produce	65690	54665	39476	44194	201630	223151	253243	262188
(५) तुकडा बांबू बंडल (vi) Bamboo bundle	210	4200	0	0	0	0	0	0
(६) गवत (in M.T.) (vii) Grass (in M.T.)	4840	54450	6341	8808	6086	68469	5442	88506
(७) फाटे (नग) (viii)								

तक्ता — २ (अ)—चालू
TABLE II—(A)—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
(८) डिक (क्वेटल्स) (viii) Dink	एकूण Total	5018	3306	1079	1375	1079	1375	1200	1500
(९) लाख क्वेटल्स (v) Lakhs	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	21	420	21	420	21	420	21	420
(१०) हिरडा (vi) Hirda	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	16.80	47	8.80	30	8.80	30	9	35
११ इतर जमा	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	4661	9605	2503	2801	2503	2801	2503	2801
२ ब—काढलेले परिमाण									
जंगल कामगारी सहकारी संस्था मार्फत									
(१) इमारती लाकूड (क्यू.मी.) (i) Timber (in Cu. m.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	22877	463186	25674	707161	14134	565191	10535	407200
(२) जळारू लाकूड (ii) Fire Wood (in M.T.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	49904	158775	51786	139386	61874	97761	104579	104551
(३) बांबू (नम) (iii) Bamboo (No.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	0	0	0	0	0	0	0	0
(४) इतर वनोत्पादने (iv) Other Forest Produce	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	0	0	0	..	0	..	0	..
(५) आपटा (v) Tendu	एकूण राज्याची बेरीज Total of State
(६) तुकडा बांबू बंडल (vi) Bamboo bundle	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	0	0	0	0	0	0	0	0
(७) गवत (in M.T.) (vii) Grass (in M.T.)	एकूण Total	0	0	0	0	0	0	0	0

(क) टेकेदारामार्फत समुपयोजन

(१) इमारती लाकूड (क्यू.मी.) एकूण राज्याची बेरीज

(i) Timber (in Cu. m.) 330 1 0 0 0 364 30 121

Total of State

(२) जळाऊ लाकूड

(ii) Fire Wood (in M.T.) 0 0 1 0 0 1 0 0 1

(३) बांबू (नम)

(iii) Bamboo (No.) 0 0 0 0 0 0 0 0 0

(४) इतर वनोत्पादने

(iv) Other Forest Produce 0 0 0 0 0 0 0 0 0

(५) आपटा (क्व्हिटल)

(v) Tendu (प्रमाण गौणी) 244 561 251 567 300 583 300 600

(६) तुकडा बांबू बंडल

(vi) Bamboo bundle 288077 725000 241171 355600 238590 421300 262690 500000

(७) गवत (in M.T.)

(vii) Grass (in M.T.) 0 220 0 0 0 242 0 708

(८) डिक (क्व्हिटल्स)

(viii) Dink 0 0 0 0 0 0 0 0

(९) किरकोळ

0 0 0 0 0 0 0 0

(१०) शिकेकाई मोहा

shikekai-Mohwa (Q.H.) 0 11 0 0 0 12 0 0

तक्ता — २ (अ)—चालू
TABLE II—(A)—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
४ वनोत्पादनाच्या विक्रीतुन मिळालेले उत्पन्न	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	3952	109561	16281	700	3251	0	1391
५ ८०० इतर जमा 800 Total	एकूण राज्याची बेरीज	..	0	0	0	0	0	0	0
दंड जाप्तीच्या रक्कमा amount	0	0	0	0	0	0	0
आरा गिरणीची परवाना फी	0	0	0	0	0	0	0
झाडाची विक्री	0	0	0	0	0	0	0
इतर जमा	0	0	0	0	0	0	0

तेंदू पाने व आपटा पाने.—तेंदूची व आपट्याची पाने गोळा करणे, साठवणे व त्यांची विक्री करणे याबाबतच्या कामांमध्ये गोळा केलेल्या पानांचे गठ्ठे करणे, पाने साठविण्यासाठी गोदामे बांधणे किंवा भाड्याने घेणे व गोळा केलेल्या पानांचा लिलाव करणे या गोष्टींचा अंतर्भाव होतो. याबाबतचा २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष व २०२५-२०२६ अंदाजित व २०२६-२०२७ प्रस्तावित या वर्षाचा अंदाज पुढील तक्त्यात दर्शविण्यात आला आहे.—

Tendu leaves and Apta leaves.— The work in respect of collection, storage for sale of Tendu and Apta leaves involves formation of units for collection of leaves, construction and renting of godowns for storages of leaves and auctioning of the leaves collected, the details of which are given in the following table for the years proposed for the year 2020-2021, 2021-2022 & 2022-2023.

कार्यक्रम क्रमांक ६
तक्ता-तीन
TABLE -III

तपशील Particulars (1)	वर्ष		
	२०२४-२५ २०२४ हंगाम प्रत्यक्ष 2024-25 2024Actuals (2)	२०२५-२०२६ २०२५ हंगाम अंदाजित 2025-26 2025 Estimated (3)	२०२६-२०२७ २०२६ हंगाम प्रस्तावित 2026-27 2026 Proposed (4)
गोळा करणे, खरेदी आणि विल्हेवाट—			
1 . Collection, Purchase and Disposal of—			
(अ) तेंदू पाने			
(A)Tendu leaves
स्थापन केलेल्या तेंदू घटक /घटक समुहाची संख्या			
(i) No. of Units formed	268	263	263
ज्या युनिटकरिता एजंट/खरेदीदार नेमले असतील ते घटक / घटक समुहाची संख्या			
(ii) No. of Units for which agents appointed	235	213	263
ज्या युनिटमध्ये विभागामार्फत पाने खरेदीचे काम करण्यात येते त्या घटकांची संख्या			
(iii) No. of Units in which departmental collection purchase was undertaken	0	0	0
जी युनिटे रोखठोक तत्वावर विकली त्याची संख्या			
(iv) No. of Units sold on outright basis	0	0	0
अनुत्पादन म्हणून घोषित केलेल्या युनिटांची संख्या			
(v) No. of Units declared unproductive	0	0	0
ज्या युनिटांची विक्री झाली नाही अशा युनिटाची संख्या			
(vi) No. of Units remained unsold	33	50	0
प्रमाण गोण्यांमध्ये गोळा केलेल्या व खरेदी केलेल्या गोण्यांचे परिमाण			
(vii) Quantity collected and purchased in standard bags	262690	254960	254960
विकलेल्या प्रमाण गोण्यांचे परिमाण			
(viii) Quantity disposed of in standard bags	238590	215660	215660
विक्रीपासून मिळालेले मूल्य (रुपये हजारात)			
(ix) Value realised (Rs. in Thousands)	421375	362792	362792
(ब) आपट्याची पाने			
(B) Apta leaves	11	11	11
गोळा केलेले व खरेदी केलेले परिमाण (क्विंटलमध्ये)	300.50	259.00	259.00
विक्री पासून मिळालेले मूल्य (रु. हजारात)	583	477	477

तक्ता-३—चालू
TABLE- III— Contd.

तपशील Particulars (1)	वर्ष		
	२०२४-२५ २०२४ हंगाम प्रत्यक्ष 2024-25 2024Actuals (2)	२०२५-२०२६ २०२५ हंगाम अंदाजित 2025-26 2025 Estimated (3)	२०२६-२०२७ २०२६ हंगाम प्रस्तावित 2026-27 2026 Proposed (4)
गोदामांची / साठ्यांची संख्या—			
2. No. of Godowns / Storage —			
(अ) परिरक्षण केली जाणारी गोदामे (A) Godowns maintained
(ब) भाड्यानी दिलेली गोदामे (B) Godowns rented
(क) प्रत्येक गोदामात ५०० प्रमाण गोणीप्रमाणे (१८,००० प्रमाण पोती एवढी एकूण क्षमता) (C) At 500 Std. bags per godown (total capacity 18,000 std. bags)
(ड) विनियोग केलेली एकूण संख्या
३ पाने गोळा करण्याच्या कामावर लावलेले कमिशन एजंट
४ एजंटाना द्यावयाचा कमिशनचा दर
५ एजंटाना द्यावयाचा ने-आणीचा दर
६ एजंटाना दिलेले कमिशन
७ एजंटाना पानाच्या ने-आणिच्या संदर्भातील खर्च

कार्यक्रम क्रमांक ६

तक्ता- ४

TABLE-IV

तपशील (1)	वनवृत्ताचे नाव (2)	२०२४-२५ हंगाम-२४		२०२५-२६ हंगाम-२५		२०२६-२७ हंगाम-२६	
		अंदाजित (3)	प्रत्यक्ष (4)	अंदाजित (5)	प्रत्यक्ष (6)	प्रस्तावित (7)	प्रत्यक्ष (8)
(१) ज्यांना तेंदू वनखंड देण्यात आले आहेत अशा संस्थांची संख्या. (1) Number of coupes allotted to Societies.	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	१०८	१०५	११७	११९	१२२	०
	एकूण राज्याची संख्या Total of State	१०८	१०५	११७	११९	१२२	०
(२) संस्थांना देण्यात आलेल्या तेंदू वनखंडाची संख्या. (2) Number of coupes allotted to Societies.	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	११५	१२२	१०८	९६	९८	०
	एकूण राज्याची संख्या Total of State	११५	१२२	१०८	९६	९८	०
(अ) सुधारित सुत्रानुसार देण्यात आलेल्या वनखंडाची संख्या (A) On Revised Formula	..	१२	१०	७०	०	२५	०
	एकूण राज्याची संख्या Total of State	१२	१०	७०	०	२५	०
(ब) ओंडके तत्वावर देण्यात आलेल्या वनखंडाची संख्या (B) On logging basis
	एकूण राज्याची संख्या Total of State

तक्ता-५
TABLE - V

आगाराची देखभाल.—स्थापन करण्यात आलेली विक्री आगार व सन २०२०-२१ मध्ये त्यांना मिळालेल्या वस्तूंचे परिश्रक्षण व त्यांची मूल्ये तसेच त्यांनी विकलेल्या वस्तूंचे परिमाण व त्यांचे मूल्य व त्यांचे २०२२-२३ चे अंदाज खालील तक्त्यात दिले आहेत. —

Maintenance of Deposit.—The following table shows its Estimated State Deposit Sale Depots and quantity received by them and its value as well as quantity sold and its value during years 2020-21 and estimated for 2022-23.

कार्यक्रम क्रमांक ६

तक्ता - ५

TABLE-V

(रुपये हजाराला)
(Rs. in thousands)

तपशील	विभागाचे नाव	२०२४-२०२५ 2024-2025	२०२५-२०२६ 2025-2026	२०२६-२०२७ 2026-2027					
Particulars (1)	Name of Department (2)	(अंदाजित) Estimated		(प्रत्यक्ष) Actual		अंदाजित			
		परिमाण Quantity (3)	मूल्य Value (4)	परिमाण Quantity (5)	मूल्य Value (6)	परिमाण Quantity (7)	मूल्य Value (8)	परिमाण Quantity (9)	मूल्य Value (10)
(१) स्थापन केलेली विक्री आगार Estimated Sale Depots	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	0	0	0	0	0	0	0	0
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total	0	0	0	0	0	0	0	0
मिळालेल्या वस्तूंचे परिमाण व मूल्य Quantity received of value (अ) इमारती लाकूड (घ. मी.) (A) Timber (cu. m.)		84000	3253349	27174	1530724	35087	2021726	35078	2009660
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total of State	84000	3253349	27174	1530724	35087	2021726	35078	2009660
(ब) जळारू लाकूड (घ. मी.) (B) Firewood (M.T.)		156951	4180534	46435	505141	69123	4646791	69778	5102145
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total of State	156951	4180534	46435	505141	69123	4646791	69778	5102145

(क) लांब बांबू नग
(C) Bamboo (Nos.)

2060305	65010	1965229	74005	2582166	81161	2304758	66746
एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज							
2060305	65010	1965229	74005	2582166	81161	2304758	66746

Total of State

(ख) तुकडा बांबू बंडल्स (संख्या)
(D) Bamboo Bundles (Nos.)

780617	45275	1181092	84364	1882764	124262	1500000	9900000
एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज							
780617	45275	1181092	84364	1882764	124262	1500000	9900000

Total

(इ) साग बिटे (र.घ.मी.)

39725	172512	9711	54661	30499	156716	20486	105962
एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज							
39725	172512	9711	54661	30499	156716	20486	105962

Total

(ई) कोळसा (मे. टन)
(E) Charcoal (M.T.)

270	18	270	18	215	15	250	25
एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज							
270	18	270	18	215	15	250	25

Total

तेदू पाने (प्रमाण गोणी)

241171	355600	241171	355600	238590	421300	262690	500000
एकूण राज्याची बेरीज							
241171	355600	241171	355600	238590	421300	262690	500000

Total of State

कार्यक्रम क्रमांक ६
तब्ता - ६
TABLE-VI

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

तपशील	विभागाचे नाव	२०२४-२०२५ 2024-2025	२०२५-२०२६ 2025-2026	२०२६-२०२७ 2026-2027					
Particulars (1)	Name of Department (2)	(अंदाजित) Estimated		अंदाजीत Actual					
		परिमाण Quantity (3)	मूल्य Value (4)	परिमाण Quantity (5)	मूल्य Value (6)	परिमाण Quantity (7)	मूल्य Value (8)	परिमाण Quantity (9)	मूल्य Value (10)
विकलेल्या वस्तूचे परिमाण व मूल्य Quantity received of value (अ) इमारती लाकूड (घ. मि.) (A) Timber (cu. m.)		28174	966353	29801	948027	29181	931085	42102	1735917
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	28174	966353	29801	948027	29181	931085	42102	1735917
(ब) जळारू लाकूड (घ. मि.) (B) Firewood (M.T.)		149166	148548	34619	467993	41748	173141	39396	172896
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	149166	148548	34619	467993	41748	173141	39396	172896
(क) लांब बांबू नग (C) Bamboo (Nos.)		257463	8151	280174	12228	935250	28003	640250	12509
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	257463	8151	280174	12228	935250	28003	640250	12509
(ड) तुकडा बांबू बंडल्स (संख्या) (D) Bamboo Bundles (Nos.)		10000	450	30663	882843	500	40	11013	881600
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	10000	450	30663	882843	500	40	11013	881600

(इ) साग बिटे (र.घ.मी.)

329	4836	364	2382	311	170462	421	3602
एकूण राज्याची बेरीज Total of State							
329	4836	364	2382	311	170462	421	3602
270	2	270	2	215	2	215	3
एकूण राज्याची बेरीज Total of State							
270	2	270	2	215	2	215	3
2282	1210	3010	5035	2988	3840	3530	1258
एकूण राज्याची बेरीज Total of State							
2282	1210	3010	5035	2988	3840	3530	1258

(ई) कोळसा (मं. टन)
(E) Charcoal (M.T.)

एकूण राज्याची बेरीज
Total of State

(ग) इतर सौण उत्पादने
(G) Other Minor Forest
Produce

एकूण राज्याची बेरीज
Total of State

विभागाद्वारे करण्यात येणाऱ्या कामावर नेमलेल्या मजुरांची संख्या.—वन विभागात कामावर लावलेल्या मजुरांनी काम केलेल्या श्रमदिनांचा तपशील खालील तक्त्यात दिला आहे :—

कार्यक्रम क्रमांक ६

तक्ता-सात

TABLE VII

तपशील	२०२४-२०२५		२०२५-२०२६	२०२६-२०२७
	अंदाजित	प्रत्यक्ष	अंदाजित	प्रस्तावित
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(एक) श्रमदिनांची संख्या	२३०९८१८	२१३४०१२	२३७४०५०	३०२६८३४
(दोन) दिलेली मजुरी (रुपये हजारात)	१२७६३६८२	१७९६१२६	७९२३७६७	३३१०५०७

तक्ता-आठ
TABLE--VIII

तक्ता

TABLE

संयंत्रे व यंत्रसामग्री यांचे

Capital value of

या खात्याकडे कृषित्रे, बलीवर्दे, रस्तारुळ, इत्यादी आहेत आणि पुढील

The Department is having tractors, bulldozers,
of Machinery (Quantities)

कार्यक्रम क्रमांक ६

		२०२४-२०२५					
		प्रारंभिक शिल्लक		खरेदी		निर्लेखित	
अनुक्रमांक	यंत्रसामग्रीचा प्रकार	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
Serial No.	Type of Machinery	2024-2025					
		Opening Balance		Purchase		Written off	
(1)	(2)	Quantity (3)	Value (4)	Quantity (5)	Value (6)	Quantity (7)	Value (8)
१	कृषित्रे						
1	Tractors	49	3931341	0	0	0	0
२	बलिवर्दे यंत्रे						
2	Bulldozers	4	1181	0	0	0	0
३	रस्ता रुळ						
3	Road Roller	3	473	0	0	0	0
४	खडी फोडण्याचे यंत्र						
4	Metal Crushers	0	0	0	0	0	0
५	रोपवणी यंत्रे						
5	Seasoning Plants.	0	0	0	0	0	0
६	लाकूड टिकविण्याची पत्रे						
6	Wood Preservation Plants.	0	0	0	0	0	0
७	आरा गिरणीची यंत्रसामग्री						
7	Saw Mill Machinery	2	13	0	0	0	0
८	मोटार बोटी, नौका, इत्यादी						
8	Motor Boats, Launches, etc.	0	0	0	0	0	0
९	मेटॅडोर						
9	Metador	2	650	0	0	0	0
१०	मालमोटार						
10	Trucks	151	168743456	0	0	0	0
११	जीपगाड्या						
11	Jeeps	112	554659	39	27300	1	0
१२	ट्रॅक्टमाऊंट रस्ता रुळ						
12	Tractmount Road Rollers.	0	0	0	0	0	0
१३	लहान बस						
13	Mini-Bus	7	26650000	0	0	0	0
१४	लहान आगगाडी						
14	Mini Train	0	0	0	0	0	0
१५	हवेचा दाब यंत्र						
15	Air Compressor	3	37512	0	0	0	0
१६	निरीक्षण यान						
16	Motor Cycle	0	0	0	0	0	0
१७	मोटार कार						
17	Motor Car	73	54850814	0	0	0	0
१८	प्रसिद्ध वाहन पिकअप व्हॅन						
18	Publicity and Pickup Van.	2	1600	0	0	0	0
१९	बोलिंग मशिन						
19	Balliny Machine	6	10	0	0	0	0
२०	सायकली						
20	Cycles	25	8	0	0	0	0

आठ

VIII

भांडवली मूल्य

Plant and Machinery

तक्त्यामध्ये संयंत्रे सामग्रीची संख्या व त्यांचे भांडवली मूल्य दर्शविण्यात आले आहे
road-rollers, etc. and the following table shows the capital value

No. and value

तक्ता क्रमांक ८

(रुपये हजारात)

(Rs. in thousand)

२०२५-२०२६						२०२६-२०२७					
प्रारंभिक शिल्लक		खरेदी		निर्लेखित		प्रारंभिक शिल्लक		खरेदी		निर्लेखित	
परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
		2025-2026						2026-2027			
Opening Balance		Purchase		Written off		Opening Balance		Purchase		Written off	
Quantity (9)	Value (10)	Quantity (11)	Value (12)	Quantity (13)	Value (14)	Quantity (15)	Value (16)	Quantity (17)	Value (18)	Quantity (19)	Value (20)
49	3931341	0	0	0	0	49	3931341	0	0	0	0
2	1181	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	473	0	0	0	0	2	75	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	650	0	0	0	0	5	4250	0	0	0	0
151	168743456	0	0	0	0	151	168743456	0	0	0	0
1135	61999	40	581889	0	0	33	565390	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	26650000	0	0	0	0	7	26650000	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	37487	0	0	0	0	2	38850	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
68	54850814	0	0	0	0	4	1975	0	0	0	0
2	1600	0	0	0	0	56	54850814	0	0	0	0
6	10	0	0	0	0	6	10	0	0	0	0
1	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
२१	१६ एम चलचित्र दर्शक						
21	16 M.Cine Projector	1	18	1	18	0	0
२२	सरल चित्रदर्शक						
22	Slide Projector	13	315	0	0	0	0
23	मारुती जिप्सी Maruti gipsi.	2	669	0	0	0	0
24	विजेची मोटार	2	1	0	0	0	0
25	व्ही. डी. ओ. कॅमेरा	1	31	0	0	0	0
26	Epidiascope	0	0	0	0	0	0
27	T. V.	9	193	0	0	0	0
28	Battery Charger	2	5952	0	0	0	0
29	Xerox plain papers copier.	6	430	0	0	0	0
30	Photo Phone overhead Projector.	1	9	0	0	0	0
31	व्ही. सी. आर.	0	0	0	0	0	0
32	Gestetner rotary duplicators	0	0	0	0	0	0
33	Franking Machine.	1	120	0	0	0	0
34	Jeep Trolley	3	82	0	0	0	0
35	Tractors Trolley	2	68	0	0	0	0
36	टेप रेकॉर्डर्स	0	0	0	0	0	0
37	लाऊड स्पीकर्स ऑप्लीफायर्स.	7	23	0	0	0	0
38	कॅल्क्युलेटर्स	105	26554	12	6000	0	0
39	कॅमेरा ३० एम. एम.	0	0	0	0	0	0
40	दुर्बीण	13	72	0	0	0	0
41	पंखे Fans	207	35109	0	0	0	0
42	जनरेटर (हॉडा)	18	11704000	0	0	0	0
43	दुरध्वनी पॉप कॉलर	0	0	0	0	0	0
44	व्ही. डी. ओ. कॅसेट.	12	1	0	0	0	0
45	ट्रान्स लाईट	1	13	0	0	0	0
46	स्टीरीओ रेडीओ टेपरेकॉर्डर.	4	15	0	0	0	0
47	वाटर टँकर	3	25	0	0	0	0
48	बिनतारी संदेश यंत्र संच	7	15	0	0	0	0
49	रेफरीजरेटर	33	243193	0	0	0	0
50	स्लशर गवत कापणी यंत्र	7	13	0	0	0	0
51	इतर यंत्र/Other Machines.	0	0	0	0	0	0
52	काम्प्युटर	147	0	0	0	0	0
53	रूग्ण वाहिका	0	0	0	0	0	0
54	बॅटरी	1	1	0	0	0	0
55	वाटर पंप	11	125	0	0	0	0
56	मोटार पंप	10	25	0	0	0	0
57	अमोनिया प्रिंटींग मशीन	2	495	0	0	0	0
58	एअर कुलर	109	81951	0	0	0	0
59	इंग्रजी टंक लेखन यंत्र	7	4	0	1	0	1
60	मराठी टंक लेखन यंत्र	7	4499	0	0	3	0
61	लोखंड आलमारी	238	253652	0	0	0	0
62	वाटर कुलर	60	7409754	0	0	0	0

आर-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
2	36	0	0	0	0	2	36	0	0	0	0
19	460	0	0	0	0	3	110	0	0	0	0
12	669	0	0	0	0	2	669	0	0	0	0
2	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0
1	31	0	0	0	0	1	31	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	193	0	0	0	0	9	80.14	0	0	0	0
1	5950	0	0	0	0	17	5950	0	0	0	0
6	430	0	0	0	0	6	430	0	0	0	0
1	9	0	0	0	0	1	9	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	120	0	0	0	0	1	120	0	0	0	0
3	82	0	0	0	0	1	2500	0	0	0	0
40	68	0	0	0	0	13	7424	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	23	0	0	0	0	7	23	0	0	0	0
105	26554	0	0	0	0	168	54630	10	4000	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	72	0	0	0	0	5	24	0	0	0	0
207	35109	0	0	0	0	114	35042	0	0	0	0
13	11544000	0	0	0	0	7	11544000	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12	1	0	0	0	0	12	1	0	0	0	0
1	13	0	0	0	0	1	13	0	0	0	0
4	15	0	0	0	0	4	15	0	0	0	0
16	25	0	0	0	0	3	32	0	0	0	0
7	15	0	0	0	0	70	296	0	0	0	0
24	243193	0	0	0	0	25	243193	0	0	0	0
7	13	0	0	0	0	7	13	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
151	6493	0	0	0	0	336	27821	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	133	358	0	0	0	0
10	25	0	0	0	0	6	25	0	0	0	0
10	25	0	0	0	0	14	159	0	0	0	0
2	495	0	0	0	0	4	523	0	0	0	0
34	814087	0	0	0	0	57	81578	0	0	0	0
5	0	0	1	0	1	11	0	0	0	0	0
8	4495	0	0	3	0	10	8495	0	0	0	0
238	253652	0	0	0	0	344	365219	0	0	0	0
60	7409754	0	0	0	0	60	7409754	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
63	स्टॅबीलायझर	6	1815	0	0	0	0
64	धर्मकाटा	2	111	0	0	0	0
65	इलेक्ट्रॉनिक्स टाईपरायटर.. .. .	318	311	0	0	0	0
66	फॅक्स मशिन	15	17368	0	0	1	0
67	चक्रमुद्रण यंत्र	3	23853	0	0	1	0
68	Aspee Balo Spray pump.. .. .	3	7	0	0	0	0
69	अवंती फुटपंप	1	23841	0	0	0	0
70	सोलर कंदील	11	34	0	0	0	0
71	डिजीटल सिल्कोनाईझर	0	0	0	0	0	0
72	व्हॅक्युम क्लिनर	6	106	0	0	0	0
73	कुपनलीका	13	0	0	0	0	0
74	लोखंडी नांगर	68	37	0	0	0	0
75	कार वॉशर	1	27	0	0	0	0
76	बी. एच. सी. फवारणी नांगर	1	1	2	15	0	0
77	पेट्रोल चार्जर सेट वातानुकुलीत यंत्र	81	18604090	2	3	0	0
78	Air Conditioner आग विझविण्याचे यंत्र	22	53433	0	0	0	0
79	Fire Extinguisher.	24	81400	0	0	0	0
80	पी. बी. एक्स टेलीफोन डीझेल इंजीन	27	15	0	0	0	0
81	Diesel Engine ग्राइंडर मशीन	80	182	0	0	0	0
82	Grinder Machine झील मशीन	1	0	0	0	0	0
83	Drill Machine डिस्क फ्लो	2	2	0	0	0	0
84	Disc Flow	4	40	0	0	0	0
85	चीफ कटर मशीन (गवत कापण्याचे यंत्र) ट्रान्सफॉर्मर	13	22	2	1	0	0
86	Transformer हॅन्ड रोलर	6	110	0	0	0	0
87	Hand Roller मिक्सर	7	111	0	0	0	0
88	Mixer सबमर्सिबल पंप	125	200	0	0	0	0
89	Submercible pump.	17	18477	0	0	0	0
90	Wolf Horizonted Sender.	0	0	0	0	0	0
91	Wolf Make Obital Sender.	5	100	0	0	0	0
92	Weighy Grinder	3	7	1	2	0	0
93	Power Low Miller.	0	0	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
94	यु. पी. एस.	111	48800	0	0	0	0
95	फ्रीजमेट्रीक कंपास...	9	21	0	0	0	0
96	फोटोफोन मेक ऑटो स्लाईड इंजेक्टर	2	28	0	0	0	0
97	मशीन	1	2	0	0	0	0
98	कंडोर इलेक्ट्रीक व्हीवींग स्केल	2	13	0	0	0	0
99	युनिट	4	19	0	0	0	0
100	ढेकले फोडणी यंत्र	3	15	0	0	0	0
101	मोटार सायकल	137	1644348	0	0	0	0
102	सर्च लाईट	1	44	0	0	0	0
103	वॉटर टँकर	2	42040	0	0	0	0
104	व्ही.डी.ओ. कॅसेट	3	10	0	0	0	0
105	कॉम्प्युटर	637	24809921.3	0	0	0	0
106	वॉटर पुरीफायर	2	19	0	0	0	0
107	टाटा सुमो	5	827052	0	0	1	0
108	स्विफ्ट डिझायर	1	650	0	0	0	0
109	लाकडी टेबल	45	0	0	0	0	0
110	लेजर कलर प्रिंटर...	5	83	2	24	0	0
111	लेझर साधे	47	517	4	34	0	0
112	संगणक प्रिंटर	217	3468	0	0	0	0
113	विद्युत पंप	12	20	0	0	0	0
114	तिजोरी	15	121	0	0	0	0
115	स्टिल कपाटे	135	405	0	0	0	0
116	L.C.D.	1	73	0	0	0	0
117	झेरॉक्स मशीन	60	36096945	0	0	0	0
118	प्लास्टीक खुर्ची	172	6897	50	32344	0	0
119	लाकडी स्टुल	60	985	0	0	0	0
120	स्कॅनिंग मशीन	29	324	0	0	0	0
121	अँक्वागार्ड	2	15	0	0	0	0
122	टाटा विक्टा	4	1600	0	0	0	0
123	दुरध्वनी	18	9	4	2	0	0
124	इलेक्ट्रॉनिक टाईपरायटर	2	35	0	0	0	0
125	फॅक्स मशिन	16	229000	0	0	1	0
126	C.P.U.	106	0	9	0	0	0
127	कि बोर्ड	106	0	9	0	0	0
128	लोखंडी बुककेस	14	95	0	0	0	0
129	लाकडी बुककेस	14	95	0	0	0	0
130	फिरती खुर्ची	34	66	0	0	0	0
131	इमर्जंसी लाईट	2	2	0	0	0	0
132	डीव्हीडी प्लेअर	0	0	0	0	0	0
133	L.C.D.	1	73	0	0	0	0

आठ-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
96	48818	0	0	0	0	132	48904	0	0	0	0
9	21	0	0	0	0	17	61	0	0	0	0
0	2	28	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	13	0	0	0	0	2	13	0	0	0	0
4	19	0	0	0	0	4	19	0	0	0	0
3	15	0	0	0	0	3	15	0	0	0	0
137	1644348	0	0	0	0	137	1644348	0	0	0	0
1	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	42040	0	0	0	0	2	42040	0	0	0	0
3	10	0	0	0	0	3	10	0	0	0	0
608	24809921.3	0	0	0	0	613	23531228	0	0	0	0
2	19	0	0	0	0	2	19	0	0	0	0
645	477052	1	599910	0	0	5	1076962	0	0	0	0
18	650	0	0	0	0	1	650	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	45	0	0	0	0	0
7	107	0	0	0	0	7	107	0	0	0	0
51	551	0	0	0	0	51	551	0	0	0	0
132	118	760	0	0	0	128	2847	0	0	0	0
12	20	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0
15	121	0	0	0	0	15	121	0	0	0	0
135	405	0	0	0	0	135	405	0	0	0	0
1	73	0	0	0	0	1	73	0	0	0	0
60	36096945	0	0	0	0	8	3484	0	0	0	0
222	39241	0	0	0	0	60	36096945	0	0	0	0
60	985	0	0	0	0	60	985	0	0	0	0
36	145	0	0	0	0	27	166	0	0	0	0
2	15	0	0	0	0	2	15	0	0	0	0
4	1600	0	0	0	0	4	1600	0	0	0	0
18	9	0	0	0	0	44	9	0	0	0	0
2	35	0	0	0	0	2	35	0	0	0	0
16	229000	0	0	1	1	16	229000	0	0	0	0
106	0	0	0	0	0	213	468	0	0	0	0
106	0	0	0	0	0	204	83	0	0	0	0
14	95	0	0	0	0	14	95	0	0	0	0
14	95	0	0	0	0	14	95	0	0	0	0
34	66	0	0	0	0	34	66	0	0	0	0
2	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	73	0	0	0	0	6	252	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
134	O.H.PCD	1	23	0	0	0
135	स्क्रीन	1	11	0	0	0
136	मिक्सर	2	0	0	0	0
137	जीपीएस	18	240	0	0	0
138	पंप सेट	4	30	0	0	0
139	महिंद्रा बोलेरो	4	1744	0	0	0
140	ट्रक	2	1200	0	0	0
141	टाटा झेनॉन कॅब गाडी	0	0	0	0	0
142	टाटा ४०७	7	1990	0	0	0
143	सोलर सिस्टीम	1	137	0	0	0
144	व्हॅक्युम क्लिनर	2	88	0	0	0
145	स्कॅनर	9	179	0	0	0
146	Bush Cutter	30
147	Aquaguard	2
148	Weight lifting stand	2
149	संगणक प्रिंटर	226	..	2366274
150	बोअरवेल	1
151	लोखंडी बुक केस	313
152	वेल्टींग मशीन
153	मेगा फोन	2
154	टाटा सुमो	14
155	पंपसेट	3
156	श्रेसर मळणी यंत्र	3
157	पावर डस्टर	8
158	विंड मिल	6
159	जेस्टेनर जस्टर बाईडींग मशीन	1
160	लुसीका कॅमेरा मिटर टाईप	1
161	इंडीकेटी कंट्रोल जर्मन	1
162	स्पीडोमिटर
163	जेट पंप	3	..	44
164	कॅन्टर (Mini Truck)	3
165	कॉब वाईडींग मशीन	1
166	झाईंग टेबल काच ट्युब	2
167	Horizontal plans Filling	1
168	घड्याळ	1	..	14
169	इमरजन्सी लाईट	9	..	2
170	सर्च लाईट	93	..	2
171	फोटोफोन गॅलेबी (2000) ओव्हरहेड प्रोजेक्टर	2	..	2

आर-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
1	23	0	0	0	0	1	23	0	0	0	0
1	11	0	0	0	0	1	11	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0
18	240	0	0	0	0	18	240	0	0	0	0
4	30	0	0	0	0	4	30	0	0	0	0
4	1744	0	0	0	0	4	1744	0	0	0	0
38	1200	0	0	0	0	2	1200	0	0	0	0
5	19200	0	0	0	0	32	19200	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	1	704	0	0	0	0
1	137	0	0	0	0	1	137	0	0	0	0
2	88	0	0	0	0	2	88	0	0	0	0
16	0	0	0	0	0	18	36	0	0	0	0
..	30
..	2
..	2
226	2366274	226	2366274
..	1
..	15
..	3
..	13
..	16
..	3
..	3
..
..
..
..
..
..
..	47
..	2
..	1
..	1
..	2
..	26	28
..	9
..	3
..	7

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
172	सुक्ष्म यंत्र (टेलीस्कोप/माइक्रोस्कोप)	5	3
173	लाकडी स्टुल	2	..	10
174	स्टील टेबल	12
175	लेटर बॉक्स स्टील	24
176	खुर्ची (फिरती)	22	..	18
177	खुर्ची (प्लॅस्टीक)	30
178	फायबर वॉटर टैंक	1	1
179	रिक्वालव्हिंग चेअर	5	..	5
180	टेबल/फर्नीचर(संगणक)	40	..	53
181	टेबल (प्रिंटर)	1
182	झाफटींग स्टॅन्डस्	1
183	Exercise Cycle	1	1
184	Tata Phone	1
185	स्पीकर	2
186	प्रोजेक्टर स्क्रीन	2
187	आहुजा अॅम्प्लीफायर	2	1
188	रेकॉर्ड प्लेअर एच. एम. व्ही.	1
189	लारुडस्पीकर	2
190	आहुजा रिप्ले डू ड्रायव्हर	2
191	हॉडा गेस्टेनर	1	1	1
192	गेट वन हॉर्न स्टडीज रायनोज १ ते ४० इंग्रजी कॅसेट	2
193	ए ब्यु प्रिंटरस सरव्हायवल स्टडीज १ ते ७७ इंग्रजी कॅसेट	1
194	लोखंडी बेंच	3	1
195	स्क्रीन स्टॅंड	2	..	2	..	1
196	बुस्टर अॅम्प्लीफायर	1
197	जीम मटेरीयल	3
198	BPL Video Cassette Recorder (5301)	1	..	2
199	Philips High Fye System	1
200	Computer work Station	1
201	Starter 5 HP	1
202	Monoblock Pump 2900 RPM	1
203	One Touch basic meter	1
204	Translight Transformer	1
205	Double cassette recorder	2
206	Sunit Projector	1
207	Kneeding machine	1
208	Mini master pump set	1
209	DH Cine projector	1
210	Liseting Micro seed	1

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
211	Philips deck	1
212	Hormonium case & Puftable	1
213	Kodac camera .	2	..	13
214	Breath alcohol exam machine.	1
215	Water filter machine	1
216	Grind stand manual stand	1
217	Photo phone	1
218	Stereo Integrated Cassette Recorder	1
219	लोखंडी फर्निचर	231	27
220	प्लॉस्टीक मोल्लेड फर्निचर	102	3
221	लाकडी बुककेस	5
222	सि. व्ही. टी.	1
223	फोटोफोन ३५ एमएम ऑटोमॅटीक	1
224	मॉडेम	52
225	प्रिन्टर (कलर)	58	1	..
226	गोदरेज ऑफिस टेबल टि-१०४	1
227	गोदरेज एक्झीक्युटीव्ह चेअर	1	..	8
228	सिल्कोनाइजर	2
229	पावर सप्लायर्स	2
230	कलर लेझर	1
231	मॉनिटर/केबल/कि बोर्ड/माऊस	1	..	9
232	स्कॅनर	3
233	किलॉस्कर इंजिन	26	..	6
234	ऑटो सर्विस युनिट.	2
235	ग्रंथालय सॉफ्टवेअर	1
236	व्ही. बोर्ड स्टॅन्ड	1
237	बंदुकी	9
238	ब्रिफकेस/बॅग	2
239	सर्व्हे चेन	6
240	रॅग्रींग रॉड	15
241	लेव्हलींग स्टेव्ह	3
242	फायबर स्टील ग्लास टेप	11
243	Rotering Pen set Japan Made	9
244	Pademeter	1
245	Survey Umbrella	2
246	Instrument Box	3
247	Tower soft make Microstic Thredolight	5	5	..
248	Vaner transist Thredolight Pattern	6
249	Pentogram Improve Pattern Full brass	2

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
250	Pretating Lable	2
251	C. D. Writer	2
252	Plastic/Steel Roller scotch	38
253	Steel/Sagwani Bench	7
254	स्टील/सागवानी स्टुल	19
255	स्टील झम	2
256	डमी डिटेक्टर मशीन	1
257	Water Tank 5000 Lt.	1
258	इतर/किरकोळ	11
259	झेरोक्स मशिन	50
260	लॅप टॉप संच	40	15622304

आर-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
..
..	2
..
7
19
2
1
1
11
50	66	1688
40	15622304	40	15622304

अनु क्रमांक	यंत्रसामग्रीचे प्रकार	नागपूर	चंद्रपूर	गडचिरोली	यवतमाळ	अमरावती	पुणे	ठाणे	धुळे	नाशिक	छत्रपती संभाजी नगर	कोल्हापूर
Sr. No.	Type of Machinery	Nagpur	Chandra-pur	Gadchi-rol	Yavat-mal	Amra-vati	Pune	Thane	Dhule	Nashik	Chattrapati Sambhaji Nagar	Kolha-pur
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
१	कृषित्रे											
१	Tractors	.. 8	6	22	3	12	1	1	6	4	1	1
२	बलिवर्गे											
२	Buldozers	.. 8
३	रस्ता रूळ											
३	Road Roller	.. 1	1	4	5	2	1	1	1	..
४	खडी फोडण्याचे यंत्र											
४	Metal Crushers	1
५	रोपवणी यंत्रे											
५	Seasoning Plants	10	3
६	लाकूड टिकविण्याची यंत्रे											
६	Wood Preservation Plants	2
७	आरा गिरणीची यंत्रसामग्री											
७	Saw Mill Machinery	.. 2	30	10
८	मोटर बोटी, नौका, इत्यादी											
८	Motor Boats, Launches, etc.	9	..	5	1	1	2	2
९	मेटॅडोर											
९	Metador	.. 4	7	14	2	2
१०	मालमोटर											
१०	Trucks	.. 1	2	1	1	3	0	0	0	0	0	..
११	जीपगाड्या											
११	Jeeps	.. 75	34	71	57	3	37	87	60	54	60	55
१२	ट्रॅक्टरमाऊंट रस्ता रूळ											
१२	Tractmount Road Rollers	2	1
१३	लहान बस											
१३	Mini Bus	2	1	1
१४	लहान आगगाडी											
१४	Mini Train	.. 1
१५	हवेचा दाब यंत्र											
१५	Air Compressor	.. 1	2	1
१६	निरीक्षण यान											
१६	Motor Car	.. 4	1	1	1	4	1	15	1	1	4	2
१७	प्रसिद्ध पिकअप वाहन											
१७	Publicity and Pickup Van	1	9	8	2	6	..	2	2	..
१८	गवत गट्टे बांधणी यंत्रे											
१८	Balling Machine	10	4	..	6
१९	चल चित्रदर्शक											
१९	Cine Projector	2	1	1

सहा

नऊ

IX

संयंत्रे यांचा वनवृत्तवार वापर दर्शविला आहे.

Development of Machinery, Mart etc.

संशोधन वृत्त पुणे	शिक्षण वृत्त पुणे	कार्य- आयो- जना- वृत्त पुणे	कार्य- आयो- जना- वृत्त नागपूर	व्याघ्र प्रकल्प मेळघाट, परतवाडा, अमरावती	वन्य- जीव नागपूर	वन्यजीव वृत्त मुंबई	वन्यजीव वृत्त नाशिक	अपर प्रधान मुख्य वन संरक्षक (संसाधन उपयोग) नागपूर	प्रधान Addl. Prin. Chief Conservator of Forests (Resource Utilisation) Nagpur	सामान्य निर्देशन विभाग नागपूर	अपर प्रधान मु.व.सं. अकाष्ट वनोपज सनियंत्रण करण म.रा. Addl. Prin. Chief (NTFP, Monitary & Evaluation)	प्रधान मु.व.सं. वन्यजीव नागपूर	प्रसिद्धी व माहिती अधिकारी नागपूर	भूमी अभि- लेख कक्ष नागपूर	मुख्य वन सांख्यिकी म.रा नागपूर	वसं बल्लार- शा	एकूण Total
(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)	
2	5	5	3	6	81
..	3
..	1	1	18
..	1
..	13
..	2
..	42
..	7	21
..	3	7	41
..	0	1	1	14	27
8	8	4	5	..	10	62	11	.0	0	0	1	0	2	..	1	840	
..	6
..	12	6
..	1	2
1	1	2	1	9
2	1	1	..	1	1	4	2	1	..	1	2	1	1	53
..	..	3	..	1	1	32
..	5	3	28
1	5	2	2	3	15

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
२०	मोटार सायकल											
20	Motor Cycle	.. 10	7	9	9	13	3	4	9	3	3	8
२१	सरक चित्रदर्शक											
21	Slide Projector	1
२२	सायकली											
22	Cycles	.. 41	2	2	..	2	2	28	3
२३	फ्रीज											
23	Freez	.. 4	5	4	4	3	2
२४	विजेची मोटर											
24	विजेची मोटर
२५	एपिडिअस्कोप											
25	Epidiascope	.. 8	2	19	2	3
२६	टी. वी. दूरदर्शन संच											
26	T. V.	1	6	13	..	2	..	3
२७	बॅटरी चार्जर											
27	Battery Charger	.. 1	..	2	..	96	24
२८	खेरोक्स प्लेन पेपर्स कोपीर											
28	Xerox plain papers copier	2	5	5	1	..	1	..	2
२९	व्ही. सी. आर.											
29	व्ही. सी. आर.	1	2
३०	फोटो फोन ओवरहेड प्रोजेक्टर											
30	Photo Phone overhead Projector	14	8	2	2
३१	मुद्रण यंत्र											
31	Gestner Rotary Duplicator	4	5	2	..	1	2	..	3	6
३२	फ्रान्किंग मशीन											
32	Franking Machine	.. 1	2	1	1	1
३३	जिप ट्रॉली											
33	Jeep Trolley	.. 3	4	4	..	6	1	4	3	2	1	..
३४	कृषि ट्रॉली											
34	Tractors Trolley	8	10	..	11	..	4	6
३५	टैप रेकॉर्डर्स											
35	टैप रेकॉर्डर्स	1
३६	लाऊड स्पीकर्स अॅम्प्लिफायर्स											
36	लाऊड स्पीकर्स अॅम्प्लिफायर्स	1
३७	कॅल्क्युलेटर्स (प्रिंटिंग सहित)											
37	कॅल्क्युलेटर्स (प्रिंटिंग सहित)	39	10
३८	कॅमेरा											
38	Camera	.. 2	5	21	..	2	2	1	..	7
३९	दुर्बिण											
39	Bynacular	.. 2	6	3	2	1	..	7
४०	पंखे											
40	Fans	.. 93	123	107	..	75	92	105	72	113
४१	जनरेटर											
41	जनरेटर	.. 6	9	7	..	4	4	2	2	5	..	2
४२	दूरध्वनी पॉप कॉलर (मेगा फोन)											
42	दूरध्वनी पॉप कॉलर (मेगा फोन)	22
४३	व्ही. डी. ओ. कॅसेट											
43	व्ही. डी. ओ. कॅसेट
४४	मोटर पंप											
44	मोटर पंप	25	12	..	14	1	..	7	15
४५	स्टिरीओ रेडीओ टेप रेकॉर्डर											
45	स्टिरीओ रेडीओ टेप रेकॉर्डर
४६	वाटर टँकर											
46	वाटर टँकर	2	3	..	2	5	..	82	12
४७	बिनतारी संदेश यंत्र संच											
47	बिनतारी संदेश यंत्र संच	42	16	..	70	..	92
४८	रेफ्रीजरेटर											
48	रेफ्रीजरेटर	.. 12	2	2	..	10	4	..	2	3
४९	स्लशर गवत कापणी यंत्र											
49	स्लशर गवत कापणी यंत्र	3	..	1	1
५०	इतर यंत्रे (वेल्वींग मशीन)											
50	इतर यंत्रे (वेल्वींग मशीन)	1	2	4	1
५१	रुग्णवाहिका											
51	रुग्णवाहिका	1	..	1
५२	बॅटरी											
52	बॅटरी	133	4
५३	वॉटर पंप											
53	वॉटर पंप	.. 18	8	3	3	..	13	14
५४	अमोनिया प्रिंटिंग मशीन											
54	अमोनिया प्रिंटिंग मशीन	4	5	..	2	22	3	2	5
५५	एअर कुलर											
55	एअर कुलर	87	88	40	..	29	5	8	20	4
५६	इंग्रजी टंकलेखन यंत्र											
56	इंग्रजी टंकलेखन यंत्र	12	1	4	..	2	5	4	14	8
५७	मराठी टंकलेखन यंत्र											
57	मराठी टंकलेखन यंत्र	6	7	9	..	7	5	11	13
५८	लोखंड आलमारी											
58	लोखंड आलमारी	.. 200	75	8	..	140	25	155	6	175
५९	वॉटर कुलर											
59	वॉटर कुलर	.. 22	2	8	..	4	5	11	3	2	..	4
६०	धर्मकाटा											
60	धर्मकाटा	1	1
६१	स्टॅबीलायझर											
61	स्टॅबीलायझर	1	2	5

नऊ-चालू
IX-Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	34	17	21	1	135
3	7	3	2	..	1	20	2	37
..	1	6	1	20	106	65	1	1	1	..	1	318
..	1	6	1	4
35	..	1	16	..	1	87
4	4	3	24
..	7	10	15	5	6	1	1	46
..	2	14	33	4	95
1	6	4	1	1	6	..	2	1	36
2	5	2	..	9	1	1	20
2	5	..	1	1	1	10
4	6	1	2	1	3	..	42
..	1	2	9
2	2	1	33
2	2	5	41
..	1	..	4	1	2	3	3	2	14
..	1	2	2	6
..	..	37	24	..	6	..	77	4	197
..	7	..	9	..	4	21	2	2	42	..	6	..	132
..	1	35	63	..	1	3	2	89
..	..	66	49	99	125	63	5	..	44	..	1	5	2	2	26	1183
8	3	12	15	4	1	1	100
..	5	4	3	..	6	1	28
..	1	111	114
..	53
..	1	..	3	1	5
..	1	3	..	1
..	17
..	9	41	304
1	10	9	7	53
1	20	11	2	39
3	..	4	117	..	16	..	10	5	162
..	1	..	1	2
..	2	3	8	4	55
..	2	6	2	..	2	..	1	8	..	59
8	4	8	32	..	20	..	1	3	51	7	15	..	2	81	..	430
..	10	9	2	4	1	6	2	1	..	4	1	31	110
..	..	9	5	2	9	..	1	13	62	24	29	..	32	18	31	1030
..	98	16	4	175
19	5	3	31	67	36	4	1	..	2	1	1	..	3	2
..
..	2	7	2	..	17	..	1	..	31	68

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	
62	कम्प्युटर	..	47	63	56	..	139	177	149	39	104	..	83
63	ट्रान्सलाईटस्
64	इलेक्ट्रॉनिक्स टाईपरायटर	1
65	फॅक्स मशिन	..	1	2	4	..	5	7	1	..	2	..	6
66	चक्रमुद्रण यंत्र	..	3	3	2	2	3	2	..	6
67	सोलर कंदील	7	6
68	व्हॅक्कुम क्लिनर	..	7	3	5	2	9	..	1	..	3
69	कुपनलीका	13	1
70	कार वॉशर	2
71	वातानुकुलीत यंत्र (A.C.)	8	2	8	..	14	18	9	6	4	7
७२	आग विझविण्याचे यंत्र												
72	Fire Extinguisher...	84	13	19	5	..	30	11	..	13
७३	डिझेल इंजिन												
73	Diesel Engine	..	11	..	7	..	14	16	2	5
७४	ग्राईंडर मशीन												
74	Grinder Machine	..	1	..	1
७५	ड्रील मशीन												
75	Drill Machine	..	1	..	2
७६	डिस्क फ्लो												
76	Disc Flow	2	10
७७	गवत कापण्याचे यंत्र												
77	Chop Cutter Machine	..	62	6	..	10	9
७८	ट्रॉन्सफॉर्मर												
78	Transformer	3
७९	हॅन्ड रोलर												
79	Hand Roller	4
८०	मिक्सर												
80	Mixer	2	..	1	1
८१	सबमर्शिबल पंप												
81	Submercible Pump	2	16	1	2
82	Wolf Horioented Sender
83	Wolf Make artical Sender
84	Weight Grinder
85	Power Low Miller	1
86	यु. पी. एस.	..	23	17	18	..	58	45	59
87	क्रीजमेटिक कंपास	8	9	4	..	41	29
88	फोटोफोन मेक ऑटो.	1
	स्लाईड इंजेक्टर												
89	पुलींग लिफ्टिंग मशीन
90	ऑटो सर्व्हीसींग युनिट	2	1
91	ढेकले फोडणी यंत्र	4
92	कम्पोस्ट मिक्सींग मशीन	2	13
93	पेट्रोल चार्जर सेट
94	वॉकी टॉकी सेट	54	19	..	242
95	चिमणी	1

नरु-चालू
IX-Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	2	5	4	1	3	16	16
..	1	1
..	1	99	100
3	1	6	3	..	1	37
11	1	3	38
1
..	6	18	1	..	51	11	17	..	34	128
..	8	12	14	..	19	..	3	96
..
..	2	5
..	1
..	1	8
2	11	21	..	3	6
..	1	19	2	44
..	1	2	..	2	..	2	2	..	3	99
..	1	12
..	1
..	1	1	2
..	68	2	3
..	18	5	149
..	8	3	16	16	183
..	38	2	4	16	..	2	..	31	198
..	1	1	..	6	1	31
..	2	29	1	..	44	10	74	..	107	268
..	16	1	..	116	20	30	318
..	1	..	249	13	10	55
..	1	14
..	1	7
..	20	20
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	30	30
..	2	2
..	2	2
2	..	8	..	1	3	3	1	1
8	..	34	07	65	..	18	09	..	109	4	12	02	04	..	23	687
..	2	6	4	10

नऊ-चालू
IX-Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	1	16
..	3
..	1	1	5
..	1	3	4
..	1	2
..	1	1
..
..	26	..	2	3	16
..	1	4	6	31
..	4	23
2	9
..	1	1	5
..	2
..	1	2	8	10
..	26	6	47
1	22
..	33	1	1
..	1	1
..	..	9	44	34	69
..	3	..	4	35
..	2	4
..	1	1
1	1
1	1
..	2	2
..	1	1
..	1	2
..	1	1
..	2	2
..	1	1
..	1	1
..
..	3	4
..	3	4
..	1	1
..	1	1	2

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
175	BPL Video Cassette Recorder (5301)
176	Philip High Fye System
177	Computer Work Station
178	Stater 5 HP	2	1
179	Monoblock Pump 2900 RMP	1
180	One touch basic meter
181	Translight Transformer
182	Double Cassette Recorder
183	Sunit projector	0
184	Kneeding machine
185	Mini Master pump set
186	DH cine projector
187	Liseting Micro seed
188	Philip deck
189	Hormonium case and puftable
190	Kodac camera	0
191	Breath alkohol exam. machine
192	Water filter machine
193	Grind stand manual stand	1
194	लोखंडी फर्निचर
195	प्लॅस्टीक मोल्डेड फर्निचर
196	लाकडी बुक केस
197	सि. व्ही. टी.
198	फोटोफोन ३५ एमएम. ऑटोमेटिक
199	मॉडेम	13	..	52
200	कलर लेझर	1	2	1
201	मॉनिटर/केबल/किबोर्ड/माऊस	21
202	स्कॅनर	..	11	2	..	18	2	..	17	2
203	किलोस्कर इंजिन	1
204	वाघाचे पिंजरे	10	..	33
205	व्ही. डी. ओ. कॅमेरा
206	इपीडीयास्कोप	..	2
207	डीझील सिन्कोनायझर
208	पी. बी. एक्स. टेलीफोन	1
209	कंडोर इल विविंग स्केल	6
210	लॅप टॉप संच	..	3	5	7	..	5	8	14	..	10	..

नऊ-चालू
IX--Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	3
..	1	2
..	1	1
..	1	1
..	2	2
..	1	2
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	2	2	11	15
..	1	1
..	2	2
..	1	..	2	1
..	258	258
..	3	78	81
..	8	5	5
..	1	1
..	1
..	65
..	7
..	18
..	3	3	8	2	39
..	18
..	32
..	1	3	4
..	4	1	7
..	8	5	13
..	9	6	16
..	1	9	8	1	18
6	8	6	3	3	1	..	24	2	3	2	1	116

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
211	ऑडिओ मुझीक सिस्टीम
212	स्टील टेबल	10
213	प्लास्टीक खुर्ची	163	124	60
214	रिक्वालव्हिंग चेअर	48
215	फोटो फोन
216	स्टिरीओ इंटेग्रेटेड कॅसेट रेकॉर्डर.
217	गोदरेज ऑफीस टेबल	1
218	गोदरेज एक्झिक्युटिव्ह चेअर	6
219	सी. डी. रायटर
220	प्रारूप छेद रेषा मोजणी यंत्र (Geprs. Gemini-072 Hand Kill track plotter)	12
221	झेरॉक्स मशिन	..	4	3	4	..	9	2	..	8
222	Intercom system	..	2	26
223	इन्व्हर्टर	..	12	11	24	..	8	11	23	..	12	..
224	कार	..	03	1	1	1	1	2	18	1	1	3
225	पाण्याची टाकी	3	8	..	2	2	3	..	2	..

कार्यक्रम-६
तक्ता-दहा
TABLE-X

खालील तक्त्यामध्ये विभागाकडे पडून राहिलेल्या निरनिराळ्या यंत्रसामग्री व संयंत्राच्या वापराची टक्केवारी दर्शविली आहे.
The following table given information about percentage utilisation of Machinery/Plants lying with the Department.

अनुक्रमांक Sr. No.	यंत्रसामग्रीचे/संयंत्राचे नाव Name of Machinery/Plant	संख्या No.	वापराची टक्केवारी Utilisation Percentage	पडून राहिलेल्या यंत्रसामग्रीची टक्केवारी				
				अ	ब	क	ड	इ
				Percentage of idleness				
(1)	(2)	(3)	(4)	A (5)	B (6)	C (7)	D (8)	E (9)
1	कर्षित्रे	11	200	2	0	0	0	0
2	रस्ता रूळ	1	0	1	0	0	0	0
3	मालमोटारी	19	250	50	0	0	0	0
4	जीपगाड्या	196	400	0	0	0	0	0
5	मोटर सायकल	65	175	25	0	0	0	0
6	सायकली	62	175	25	0	0	0	0
7	जनरेटर	10	100	0	0	0	0	0
8	वॉटर कुलर	45	275	25	0	0	0	0
9	मेगा फोन	20	175	25	0	0	0	0
10	एअर कुलर	68	175	25	0	0	0	0
11	व्हाक्युम कुलर	9	175	125	0	0	0	0
12	जिप ट्राली	3	100	0	0	0	0	0
13	रेफ्रिजरेटर	20	200	0	0	0	0	0
14	टाइपराइटर मशीन इंग्रजी	12	10	0	0	0	0	0
15	टाइपराइटर मशीन मराठी	15	50	0	50	0	0	0
16	डिझेल पंप	17	50	0	50	0	0	0
17	विद्युत पंप	32	200	0	0	0	0	0
18	ग्रेन्डर मशीन	1	150	0	25	0	0	0
19	वेल्टींग मशीन	2	200	0	0	0	0	0
20	एअर कॉम्प्रेसर	1	100	0	0	0	0	0
21	झील मशीन लहान	1	50	0	50	0	0	0
22	वेल्टींग मशीन गॅस	1	100	0	0	0	0	0
23	बॅटरी चार्जर लहान	18	100	0	0	0	0	0
24	मोबाईल व्हॅन	2	150	0	50	0	0	0
25	संगणक यंत्र संपूर्ण सेट	500	175	25	0	0	0	0
26	सौर उर्जा संयंत्र	24	100	0	0	0	0	0
27	डुप्लीकेटींग मशीन	3	60	0	40	0	0	0
28	झेरॉक्स मशीन	9	110	0	0	0	0	0
29	सिजर पॅजल	3	100	0	0	0	0	0
30	CVP 0.5 KV 500 Volt	3	100	0	0	0	0	0
31	CVP 0.5 KV 1000 Volt	2	100	0	0	0	0	0
32	संगणक स्कॅनर	132	200	2	0	0	0	0
33	संगणक प्रिंटर	146	200	0	0	0	0	0
34	आरागिरणी यंत्रे सामुग्री	2	100	0	0	0	0	0
35	हवा दाब यंत्र	1	100	2	0	0	0	0
36	वाटर पंप	11	100	0	0	0	0	0
37	फ्रिज	16	100	0	0	14	0	0
38		0	0	0	0	0	0	0
39	पंखे	553	286	0	0	0	0	0
40	लोखंडी आलमारी	443	100	0	0	0	0	0

टीप :- (ए) चालू स्थितीत नसलेली यंत्रसामग्री, (बी) किरकोळ दुरुस्ती चालू असलेली यंत्रसामग्री, (सी) मोठी दुरुस्ती चालू असलेली यंत्रसामग्री.
(डी) वापरण्याच्या अवस्थेत नसलेली यंत्रसामग्री, (इ) उप-साधनांच्या उणीवेमुळे वापरात नसलेली यंत्रसामग्री.

Note :- (A) Machinery not in working condition, (B) Machinery under minor repairs, (C) Machinery under major repairs, (D) Machinery in unserviceable condition, (E) Machinery not in use for want of accessories.

तक्ता-दहा-चालू
TABLE-X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
41	ट्रॅक्टर	28	100	0	50	0	0	0
42	इंटर कॉम सिस्टम.	55	100	0	0	0	0	0
43	सर्च लाईट	12	100	0	0	0	0	0
44	फ्लड लाईट	21	100	0	0	0	0	0
45	फायर एकींग	84	100	0	0	0	0	0
46	किलोस्कर इंजीन	18	100	0	0	0	0	0
47	अ.आर कुलर फट पंप	16	100	0	0	0	0	0
48	हॅन्ड पंप	16	100	0	0	0	0	0
49	फट विलर	3	100	0	0	0	0	0
50	लॉकगोलअर	4	100	0	0	0	0	0
51	रोड रोलर	2	0	0	0	0	0	0
52	U.P.S.	173	300	0	0	0	0	0
53	एलंट स्टॅलियर	0	100	0	0	0	0	0
54	एअर कंडीशन	11	100	0	0	0	0	0
55	हार्ड डिस्क	2	100	0	0	0	0	0
56	डिजीटल कॅमेरा	85	100	0	0	0	0	0
57	हॅन्ड सेस एसेम्बली.	16	100	0	0	0	0	0
58	कुलर	97	200	0	0	0	0	0
59	अॅबेसिडर कार	5	100	0	0	0	0	0
60	इन्वर्टर	51	300	0	0	0	0	0
61	कार Tata Indigo Manza	13	100	0	0	0	0	0
62	रेफ्रिजरेटर	10	300	0	0	0	0	0
63	टाइपराइटर मशीन इंग्रजी	2	10	0	0	0	0	0
64	टाइपराइटर मशीन मराठी	0	0	0	0	0	0	0
65	हवेचा दाब यंत्र	1	100	0	0	0	0	0
66	ट्रॅक्टर ट्रॉली	18	100	0	0	0	0	0
67	कार वॉशर	1	100	0	0	0	0	0
68	वाटर टँकर	3	100	0	0	0	0	0
69	टाटा सुमो	15	100	0	0	0	0	0
70	हॉयड्रॉलीक प्रेस मशीन	1	100	0	0	0	0	0
71	लेथ मशीन	1	100	0	0	0	0	0
72	ड्रिल मशीन	1	100	0	0	0	0	0
73	वेईंग मशीन	1	100	0	0	0	0	0
74	आटोमायझर टेस्टर.	1	100	0	0	0	0	0
75	अॅन्गल हॅन्ड ग्रॅन्डर मशिन	1	100	0	0	0	0	0
76	हॅड ड्रिल मशीन	1	100	0	0	0	0	0
77	वेल्टींग मशिन सिंगल फेज	1	100	0	0	0	0	0
78	झेराक्स प्लेन पेपर कॉपीअर	6	100	0	0	0	0	0
79	गणकयंत्र	53	200	0	0	0	0	0
80	स्टॅबीलायझर	7	100	1	0	0	0	0
81	फॅक्स मशीन	1	100	0	0	0	0	0
82	चक्रमुद्रण यंत्र	5	50	0	0	0	0	0
83	व्हॅक्युम क्लिनर	5	100	0	0	0	0	0
84	वातानुकुलीत यंत्र	84	200	0	0	0	0	0
85	आग विझविण्याचे यंत्र	74	200	0	0	0	0	0
86	सबमर्सिबल यंत्र	20	200	0	0	0	0	0
87	तिजोरी	57	200	0	0	0	0	0
88	लाकडी रॅक	100	100	0	0	0	0	0
89	लोखंडी रॅक	62	100	0	0	0	0	0

तक्ता-दहा-चालू
TABLE-X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
90	लाकडी टेबल	173	100	0	0	0	0	0
91	लाकडी सोफा सेट	13	100	0	0	0	0	0
92	लाकडी खुर्ची	178	100	0	0	0	0	0
93	स्टील खुर्ची	130	100	0	0	0	0	0
94	संगणक प्रिंटरस	123	100	0	0	0	0	0
95	लोखंडी बुक-केस	27	100	0	0	0	0	0
96	घड्याळ	26	100	0	0	0	0	0
97	लाकडी स्टुल	14	200	0	0	0	0	0
98	खुर्ची फिरती	102	200	0	0	0	0	0
99	संगणक टेबल	62	200	0	0	0	0	0
100	प्रिंटर टेबल	6	200	0	0	0	0	0
101	मॉडेम	10	100	0	0	0	0	0
102	कलर प्रिंटर	14	150	0	0	0	0	0
103	ब्रिफकेस	7	150	0	0	0	0	0
104	प्लास्टीक खुर्ची	82	150	0	0	0	0	0
105	फिंगर प्रिंट मशीन	1	100	0	0	0	0	0
106	नोट कार्टींग मशीन	4	100	0	0	0	0	0
107	साऊंड सिस्टम	1	100	0	0	0	0	0
108	जी.पी.एस. गारमीण मशीन	26	100	0	0	0	0	0
109	जनरेटर २५ के. व्ही.	5	200	0	0	0	0	0
110	अॅल्युमिनीयम शिडी	3	100	0	0	0	0	0
111	लिलाव छत्री	7	100	0	0	0	0	0
112	अॅम्बेसीडर कार	1	100	0	0	0	0	0
113	वॉटर टँकर	13	100	0	0	0	0	0
114	चक्रमुद्रण	2	100	0	0	0	0	0
115	प्रिजमेटिक कंपास	48	100	0	0	0	0	0
116	G. P. S.	577	100	0	0	0	0	0
117	विजेची मोटार	28	100	0	0	0	0	0
118	अमोनिया प्रिंटींग मशीन	4	100	0	0	0	0	0
119	स्कॅनर	28	100	0	0	0	0	0
120	स्टील कपाटे	141	100	0	0	0	0	0
121	इंटरकॉम सिस्टीम	45	100	0	0	0	0	0
122	पिंजरे वाघ पकडण्याचे	41	100	0	0	0	0	0
123	वाघापासून संरक्षण करीता चिलखती	80	101	0	0	0	0	0
124	फॅक्स मशीन	33	100	0	0	0	0	0
125	फायबर खुर्च्या	160	100	0	0	0	0	0

तक्ता दहा—चालू
TABLE X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
126	दुर्बीण	142	100	0	0	0	0	0
127	दुरदर्शन संच	6	100	0	0	0	0	0
128	लाकडी टेबल	45	100	0	0	0	0	0
129	एलसीडी	1	100	0	0	0	0	0
130	डिझेल इंजीन	35	100	0	0	0	0	0
131	सी.पी.यु.	213	100	0	0	0	0	0
132	इलेक्ट्रॉनिक टाईपरायटर	1	100	0	0	0	0	0
133	कॅलक्युलेटर	183	100	0	0	0	0	0
134	दुरध्वनी	60	100	0	0	0	0	0
135	की बोर्ड	215	100	0	0	0	0	0
136	लोखंडी टेबल	35	100	0	0	0	0	0
137	पाणी शुद्धीकरण यंत्र	34	100	0	0	0	0	0
138	कुप नलीकेसाठी पंप	1	100	0	0	0	0	0
139	हॅन्डीकॅम कॅमेरा	8	100	0	0	0	0	0
140	लॅपटॉप	36	100	0	0	0	0	0
141	पंप सेट	6	100	0	0	0	0	0
142	औषध पंप	11	100	0	0	0	0	0
143	ओएचपी	1	100	0	0	0	0	0
144	फॅकींग मशीन	1	100	0	0	0	0	0
145	ब्लोअर	5	100	0	0	0	0	0
146	एल.सी.डी. स्क्रीन	4	100	0	0	0	0	0
147	अॅक्वागार्ड	1	100	0	0	0	0	0
148	ऑईल इंजिन	12	100	0	0	0	0	0
149	इलेक्ट्रीक मोटार	23	100	0	0	0	0	0
150	कुप नलिका	13	100	0	0	0	0	0
151	सर्च लाईट	7	100
152	फोटोफोन गॅलेबी (२०००) ओव्हरहेड प्रोजेक्टर	2	100
153	सुक्ष्म यंत्र (टेलीस्कोप/मायक्रोस्कोप)	10	100
154	लाकडी स्टूल	47	100
155	खुर्ची (फिरती)	22	100
156	खुर्ची (प्लॉस्टीक)	380	100
157	फायर कार्यओग	1	100
158	व्हिसीडी	4	100
159	फायर वॉटर टँक	69	100

तक्ता दहा—चालू
TABLE X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
160	रिव्हालव्हिंग चेअर हाय बॅक	91	100
161	टेबल/फर्नीचर (संगणक)	35	100
162	टेबल (प्रिंटर)	4	100
163	अवंती फुट पंप	1	100
164	ड्राफ्टिंग स्टॅन्डस	2	100
165	Exercise Cycle	1	100
166	Tata Phone (Push Button)	2	100
167	स्पीकर	1	100
168	प्रोजेक्टर स्क्रीन	16	100
169	आहुजा ॲम्प्लीफायर	1	100
170	रेकॉर्ड प्लेअर एच. एम. व्ही.	2	100
171	लारुडस्पीकर	2	100
172	आहुजा रिप्ले डू झायव्हर	1	100
173	होंडा गेस्टेनर	1	100
174	गेट वन हॉर्न स्टडीज रायनोज १ ते ४० इंग्रजी कॅसेट	1	100
175	ए ब्ल्यु प्रिंटअप सरव्हॉयवल स्टडीज १ ते ७७ इंग्रजी कॅसेट	1	100
176	लोखंडी बेंच	31	100
177	स्क्रीन स्टॅंड	3	100
178	बुस्टर ॲम्प्लीफायर	1	100
179	जीम मटेरिअल	2	100
180	BPL Video Cassette Recorder (5301)	1	100
181	Philips High-Fye System	1	100
182	Computer work station	4	100
183	Stater 5 HP	2	100
184	Monoblock Pump 2900 RPM	2	100
185	One tuch basic meter	1	100
186	Translight Transformer	1	100
187	Double cassette recorder	2	100
188	Sunit projector	2	100
189	Kneeding machine	1	100
190	Mini master pump set	1	100
191	DH cine projector	1	100
192	Listing Micro seed	1	100
193	Philips deck	1	100
194	Hormonium case & puffable	1	100
195	Kodac camera	231	100

तक्ता दहा—चालू
TABLE X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
196	Breath alcohol exam. machine	1	100
197	Water filter machine	2	100
198	Grind stand, manual stand	1	100
199	लोखंडी फर्नीचर	258	100
200	प्लॉस्टीक मोलडेड फर्नीचर	82	100
201	लाकडी बुक केस	54	100
202	फोटोफोन ३५-एमएम ऑटोमॅटीक	1	100
203	मॉडेम	65	100
204	प्रिन्टर	149	100
205	कलर लेझर	7	100
206	मॉनिटर/केबल/कि. बोर्ड/माऊस	22	100
207	स्कॅनर	39	100
208	किलोस्कर इंजिन	18	100
209	वाघाचे पिंजरे	42	100
210	लॅप टॉप संच	116	100
211	गोदरेज ऑफीस टेबल	1	100
212	गोदरेज एक्झीकेटीव्ह चेअर	4	100
213	सिल्को नायझर	13	100
214	पॉवर सप्लायर्स	2	100
215	Stereo generated Cassette Recorder	5	100
216	Photo Phone	104	100
217	सी. व्ही. टी.	1	100
218	प्लॅटफार्म मशीन	1	100
219	कॅन्टेनर (Mini Truck)	2	100
220	दुरध्वनी पॉप कार्नर	38	100
221	सोलर कंदील	267	100
222	डिजीटल सिल्कोनाईझर	15	100
223	लोखंडी नांगर	2	100
224	सी. डी. रायटर	2	100
225	Intercom system	28	100
226	Xerox machine	66	100

८. दळणवळण व इमारती

(१) प्रास्ताविक :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये जी वनक्षेत्रे आहेत ती प्रामुख्याने दुर्गम भागामध्ये आहेत. साहजिकच या दुर्गम भागामध्ये जी आदिवासींची वस्ती आहे त्या वस्तीमध्ये राहणाऱ्या जनतेच्या विविध प्रयोजनांसाठी तालुका, जिल्हा मुख्यालयाला पोहचवावयाचे असल्यास, रस्त्यांच्या कमतरतेमुळे अत्यंत जिकीरीचे व कष्टप्रद झाले आहे. याशिवाय या दुर्गम भागात राहणाऱ्या जनतेला वाहतुकीची मदत, सार्वजनिक वाहतूक सेवा, या सर्व सुखसोयींना रस्त्याच्या दुर्लभतेमुळे वंचित व्हावे लागते. याशिवाय या दुर्गम वनक्षेत्रामधील शासकीय समुपयोजनाद्वारे जो वनोपज उत्पादित होतो त्यात वनोपजांची वनक्षेत्रामधील विक्री केंद्रापर्यंत वाहतूक करण्यासाठी सुद्धा वनरस्त्यांची आवश्यकता असते. यापूर्वी राज्यामध्ये वन विभागातर्फे जे वन तयार करण्यात आलेले आहेत, त्या रस्त्यांवरून सार्वजनिक वाहतूक सेवा उपलब्ध झालेली असल्यामुळे त्या भागातील जनतेला वन विभागाने तयार केलेले रस्ते हे एक वरदानच ठरलेले आहे. राष्ट्रीय कृषि आयोगाने इष्टतम रस्ते काय असावेत याबाबत विशिष्ट निकष प्रस्तावित केलेले आहेत. या निकषानुसार मैदानी वन क्षेत्रात प्रती चौ. कि. मी. क्षेत्रासाठी एक किलोमीटर लांबीचा वनमार्ग तर उंचसखल वनक्षेत्रासाठी प्रती चौ. कि. मी. वनक्षेत्रासाठी ०.७५ कि. मी. लांबीचे वनमार्ग असे निकष आहेत. या निकषांच्या तुलनेमध्ये, राज्यातील तुलनेमध्ये, राज्यातील वनरस्त्यांमध्ये अधिक वाढ होण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

इमारती

दुर्गम वनक्षेत्रामध्ये ज्या वन कर्मचाऱ्यांचे मुख्यालय निश्चित करण्यात आलेले आहे त्या वन कर्मचाऱ्यांच्या निवासस्थानासाठी कोणतीही इमारत भाडे तत्त्वावर मिळू शकत नाही. कारण मुळातच दुर्गम भागामध्ये वस्ती तुरळक प्रमाणात असते त्यामुळे अशा वन कर्मचाऱ्यांची अति कुचंबणा होते व त्यांना कौटुंबिक स्वास्थ्य निवासस्थानाच्या अभावी मिळत नाही. वन कर्मचाऱ्यांच्या सेवा शर्तीनुसार क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना मोफत निवासस्थान पुरविणे शासनास बंधनकारक आहे. जरी यापूर्वी वन विभागातर्फे वन कर्मचाऱ्यास निवासी इमारती बांधण्याचा कार्यक्रम हाती घेतलेला असला तरी या कार्यक्रमासाठी जो नियतव्यय प्राप्त होतो तो तुटपुंजा असल्यामुळे राज्यामध्ये जे सुमारे २३,००० वन कर्मचारी आहेत, ज्यांना शासकीय निवासस्थान मोफत मिळणे आवश्यक आहे, त्यापैकी आतापर्यंत अवघ्या सुमारे ६,००० कर्मचाऱ्यांना निवासस्थाने वन विभागातर्फे उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत. साहजिकच वन कर्मचाऱ्यांसाठी निवासस्थाने बांधण्याच्या कार्यक्रमास पुरेसे आर्थिक अनुदान मिळणे क्रमप्राप्त आहे. अकराव्या पंचवार्षिक योजनेच्या कालावधीत वन कर्मचाऱ्यांसाठी निवासस्थाने बांधण्याचा एक महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम प्रस्तावित केलेला आहे. वन कर्मचाऱ्यांना निवासस्थाने उपलब्ध करण्याप्रमाणेच वन कार्यालयासाठी इमारती बांधण्याची सुद्धा नितांत आवश्यकता आहे. सध्या राज्यामध्ये विविध कार्यालये ही भाड्याच्या इमारतीमध्येच वसलेली असून शासनास केवळ कार्यालयाच्या इमारतीच्या भाड्याच्या रकमेसाठी प्रतिवर्षी सुमारे ३७.५० लक्ष इतकी रक्कम खर्च करावी लागते. यासाठी वन प्रशासकीय इमारत बांधण्याचा महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम आठव्या पंचवार्षिक योजनेत प्रस्तावित करण्यात आला होता.

याशिवाय राज्याच्या वन विभागाचे मुख्यालय हे पुणे येथून नागपूर येथे स्थलांतरीत झाल्यामुळे प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तद्दनुषंगिक अधिकारी यांच्या कार्यालयासाठी एक एकत्रित प्रशासकीय इमारत नागपूर येथे बांधण्यात आलेली आहे. (वनभवन)

कर्मचारी वर्ग

वन विभागातर्फे रस्ते बांधणे व इमारती बांधणे या कार्यक्रमांतर्गत जी कामे पूर्वी झालेली आहेत व आता नव्याने हाती घ्यावयाची आहेत. यासाठी या सर्व कार्यक्रमांची योजनाबद्ध आखणी करण्यासाठी वन विभागामध्ये अभियांत्रिकी शाखा अस्तित्वात आहे. या शाखांचे प्रमुख अधिकारी, कार्यकारी अभियंता या दर्जाचे अधिकारी असून त्यांना सहाय्य करण्यासाठी प्रादेशिक स्तरावर सहा. उपअभियंते ही पदे असून याशिवाय कनिष्ठ अभियांत्रिकी सर्वेक्षण, आरेखक इत्यादि कर्मचारीवृंद या शाखेमध्ये कार्यरत आहे. या शाखेमध्ये इमारती व रस्ते यांची अंदाजपत्रके व रेखाटन तयार करून व सर्वेक्षण तसेच छोट्या पुलांची बांधणी या सर्व कार्यक्रमासाठी या शाखेतर्फे तांत्रिक सहाय्य कर्मचारी वन कर्मचाऱ्यांना प्राप्त होते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirements :

तक्ता-१
TABLE—1
(रुपये हजाराल)
(Rs. in thousand)

	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actuals, 2024-2025	अर्थसंकल्प, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्प, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
(1)	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
दळणवळण व इमारती				
(अ)—कार्यवार वर्गीकरण—				
(A) Activity Classification—				
रस्त्यांची व पुलांची दुरुस्ती व बांधकामे (24060078)	39448	64844	49000	67000
(1) Repairing and Construction (44060017) Distt.
इमारतीचे बांधकाम व दुरुस्ती (24060087)	65377	102780	71000	107400
(2) Construction of buildings (44060026) State	0	0
एकूण (अ) Total-A	104825	167624	120000	174400
(ब) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—				
(B) Objectwise Classification—				
(24060078) रस्त्यांची कामे				
(1) Road Work—				
वेतन	16966	31000	25000	31000
Salaries	0
मजुरी
Wages	1	1	1	100
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	22481	33843	23999	35900
एकूण (ब) Total-(1)	39448	64844	49000	67000

इभारती कामे—

(II) Building Work—(2406087)

वेतन	..	16646	29400	18600	29000
Salaries	..	16646	29400	18600	29000
वेतनेतर	..	48731	73380	52400	78400
Non-Salaries	..	48731	73380	52400	78400
एकूण (२)		65377	102780	71000	107400
Total-(2)	..	65377	102780	71000	107400
एकूण (ब)		104825	167625	120000	174400
Total-(B)	..	104825	167625	120000	174400

(क) वित्त व्यवस्थेची साधने—

(C) Sources of Finance—

मागणी क्रमांक सी-७
Demand No. C-7
2406—Forestry and Wildlife
Demand No. C-10—4406
Forestry and Wild
एकूण (क)	
Total-(C)

कार्यक्रम क्रमांक—७
वन दळणवळण व इमारती
तक्ता-२
TABLE-II

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण :

खालील तक्त्यात वन विभागाच्या अभियांत्रिकी शाखांनी सन २०२४-२५ मध्ये प्रत्यक्ष तयार केलेल्या व २०२५-२०२६ मध्ये तयार होतील अशी अपेक्षा असलेल्या निवासी व प्रशासनिक इमारती, रस्ते, पूल व लहान पूल इत्यादींच्या बाबतीत नकाशे व अंदाज यांची संख्या दर्शविली आहे.

The following table indicates the number of plans and estimates expected to be prepared and actually prepared by the Engineering branches of Forest Department in respect of resident and buildings, roads, bridges, culverts, etc. during the years 2024-2025 and that expected during the year 2025-2026.

(1)	अपेक्षित संख्या		अपेक्षित संख्या	
	2024-2025	प्रत्यक्ष संख्या	2025-2026	अपेक्षित संख्या
	Expected No.	Actual No.	Expected No.	Expected No.
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
नकाशांची संख्या व अंदाजपत्रके				
(1) No. of Plan and Estimates—				
निवासी इमारती				
(a) Residential Buildings	540	525	515	550
प्रशासकीय इमारती				
(b) Administrative Buildings.. .. .	45	39	35	40
इतर इमारती				
(c) Other Buildings	400	355	260	270
रस्ते				
(d) Roads	50	42	38	40
पूल				
(e) Bridges	6	2	4	6
लहान पूल				
(f) Culverts	12	8	7	8
इतर कामे				
(g) Other Works	240	232	185	192
रस्त्यांचे बांधकाम (किलोमीटरमध्ये)				
(2) Construction of Roads (in Km.)—				
खडीचे रस्ते				
(a) Metal Roads	55	49	45	50
मुरुम रस्ते				
(b) Murum Roads	455	405	390	395
मातीचे रस्ते				
(c) Earth Roads	340	294	290	295
डांबरी रस्ते				
(d) Tar Roads	0	0	0	0
(e) Cement Roads				
(e) Cement Roads	0	0	0	0
सिमेंट रस्ते				
रस्त्यांचे परिरक्षण (किलोमीटरमध्ये)				
(3) Maintenance of Roads (in Km.)				
खडीचे रस्ते				
(a) Metal Roads	320	288	290	295
मुरुमाचे रस्ते				
(b) Murum Roads	2088	1895	2090	2160
मातीचे रस्ते				
(c) Earth Roads	855	805	860	872
डांबरी रस्ते				
(d) Tar Roads	120	109	125	130

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—चालू

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
इमारतीचे बांधकाम संकल्प-चित्राचे प्रकार				
(4) Construction of Buildings-Type Design—				
कर्मचारी वर्गाची निवासस्थाने				
(a) Staff quarters—
प्रकार-१
Type—I
प्रकार-२
Type—II
प्रकार-३
Type—III
प्रकार-४
Type—IV
प्रकार-५
Type—V
प्रकार-६
Type—VI
प्रशासकीय इमारती
(b) Administrative Buildings
विश्राम गृहे
(c) Rest Houses
इतर
(d) Others
इमारतीची दुरुस्ती व परिरक्षण
(5) Maintenance and Repairs of Buildings—
कर्मचारी वर्गाची निवासस्थाने
(a) Staff Quarters
प्रशासकीय इमारती
(b) Administrative Buildings
विश्राम गृहे
(c) Rest Houses
इतर
(d) Others
बांधलेल्या पुलांची संख्या
(6) No. of Bridges constructed
बांधलेल्या लहान पुलांची संख्या
(7) Number of Culverts
खोदलेल्या विहिरींची संख्या
(8) No. of Wells constructed
कुपनलीका
(9) Borewells

९. निसर्ग संवर्धन व वन्य पशु संरक्षण

(१) प्रास्ताविक :

मानव जातीच्या दिर्घ कालावधीच्या हितांचे दृष्टीने जीवशास्त्रीयदृष्ट्या जीवनक्षम वन्यजीव प्रजातीचे काटेकोरपणे संरक्षण करण्याची नितांत आवश्यकता आहे. त्यासाठी लहान लहान तळे, पाण्याचा जलाशय, जमीन व जल साधन संपत्तीची कडकपणे राखण करणे जरूरीचे आहे. निसर्ग संरक्षणापासून मिळणारे अफाट फायदे पहाता त्यासाठी पैशाची अनुपलब्धता संख्यात्मकदृष्ट्या क्वचितच आड येते. वन्य प्राणी जीवन हे राष्ट्रीय वारस आहे आणि त्याकरिता कार्यक्रमांचा अग्रक्रम ठरविताना त्यास महत्वाचे स्थान मिळावे.

२. निसर्गाच्या साधन संपत्तीचे जतन आणि त्यांची नैसर्गिक पुनर्जन्तपती व त्यांचे संरक्षण आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने निसर्ग संवर्धन व वन्य प्राण्यांचे परिरक्षण हा कार्यक्रम आहे.

३. या कार्यक्रमाखाली अनेक राष्ट्रीय उद्याने आणि वन्य प्राणी अभयारण्ये यांची रचना अगर निर्मिती करण्यात येते. राज्य वन विभागातर्फे ५ राष्ट्रीय उद्याने, ३६ वन्य प्राणी अभयारण्ये आणि ४१ वन उद्याने प्रस्थापित करण्यात आली. राष्ट्रीय उद्याने व वन्य प्राणी अभयारण्ये निर्माण करतेवेळी ज्या वन्य प्राणी वस्तीस्थानात काही ठराविक वन्य प्राणी व वन्य पक्षी प्रामुख्याने दिसून येतात अशा ठिकाणांची निवड करण्यात आली. ही निवड जीवशास्त्रीयदृष्ट्या साध्य करण्याचे दृष्टीने शास्त्रीय तत्वावर करण्यात आली. राष्ट्रीय उद्यानात व वन्य जीव अभयारण्यात संकटात असलेल्या वन्य प्राणी व पक्षी यांना आवश्यक ते संरक्षण मिळवून देण्यात येते. तथापी, नुसते आवश्यक ते संरक्षण देण्यात वन विभाग आत्मसंतुष्ट नसून आधुनिक शास्त्रोक्त वन्य प्राणी व्यवस्थापनाच्या तंत्रानुसार त्यांच्या वाढीच्या दृष्टीने खास प्रयत्नशील आहे.

४. सर्वसाधारण जनमानसात व विशेषतः युवकात वनाविषयी जाणीव निर्माण करण्यासाठी/वाढविण्यासाठी ऐतिहासिक, सौंदर्यविषयक तसेच सामाजिकदृष्ट्या महत्वाचे ठिकाणी वन उद्याने प्रस्थापित करण्यात आलेली आहेत. वन उद्यानाचे भेटीमुळे त्या प्रदेशातील वनस्पती व प्राणी यांच्या अभ्यासाबाबत आवड निर्माण करण्यास गती मिळते. विशेषतः आजकालच्या नागरिकरणामुळे व शीघ्र औद्योगिकीकरणामुळे पर्यटकांना अशा भेटीमुळे वन शास्त्राच्या बहुविध भूमिकेचे आकलन होण्यास मदत होते.

५. या कार्यक्रमांमध्ये वाघांच्या संख्येत शीघ्रतेने घट असल्याची भयसूचकता लक्षात घेऊन तसेच भारत सरकारचे प्रेरणेने “व्याघ्र प्रकल्प” नामक एक योजना सन १९७३ मध्ये प्रथमतः मेळघाट वन क्षेत्रात कार्यान्वित करण्यात आली. या प्रकल्प योजनेत संकटात असलेल्या वाघ या वन्य जीवास संपूर्ण संरक्षण देण्यात आलेले असून वाघांची संख्या वाढवण्यासाठी पोषक अशी परिस्थिती निर्माण केली आहे. वाघांच्या खाण्यापिण्याच्या सवयी, शिकारीच्या सवयी, रोग, सर्वसाधारण जीवनक्रम वगैरेबाबत सखोल अभ्यास करणे हा या प्रकल्पाचा उद्देश आहे. या प्रकल्पाचे प्रमुख अधिकारी मुख्य वनसंरक्षक दर्जाचे असून त्यांना क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प असे संबोधण्यात येते त्यांचे हाताखाली २ उपसंचालक, १ संशोधन अधिकारी व इतर कर्मचारी (तांत्रिक व तांत्रिकेत्तर) कार्यरत आहेत. त्यानंतर वाघांचे अस्तित्व विचारात घेवून त्याचे संगोपन व संरक्षणासाठी ताडोबा-अंधारी, पेंच, सह्याद्री, अशा ३ व्याघ्र प्रकल्पाची स्थापना करण्यात आली आहे.

संघटना.—या कार्यक्रमांतर्गत वन्य जीवाचे संरक्षण व संवर्धन सर्व तऱ्हेने व्यवस्थित होण्यासाठी सुसंगत व परिणामकारक संघटना निर्माण करण्यात आलेली आहे. ही संघटना मुख्यत्वेकरून राष्ट्रीय उद्याने, वन्यप्राणी अभयारण्ये व वन उद्याने यांच्या विकास योजना तयार करण्याचे कार्य करते. तसेच १९७२ च्या वन्य प्राणी संरक्षण कायद्याच्या अंमलबजावणीचे संदर्भात आवश्यक ते तांत्रिक मार्गदर्शन करते. वन्य प्राणी जीवनाबाबतीत दर्जा, शिरगणती, गतिशीलता वगैरे बाबतीत विविध संशोधनाचे संदर्भातसुद्धा मार्गदर्शन ही संघटना देते. वन्य प्राणी जीवनाचे व्यवस्थापन व संरक्षण व्यवस्थित होण्यासाठी वन्य जीवविषयक सर्व बाबींसाठी विशेषज्ञ तयार करण्याचे दृष्टीने संघटना आटोकाट प्रयत्न करीत आहे. ह्या संघटनेचे प्रमुख अधिकारी, प्रधान मुख्य वन संरक्षक या दर्जाचा असून त्यांना प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) म्हणून संबोधण्यात येते. त्याचे अधिनस्त तीन अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), ३ मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), ३ मुख्य वनसंरक्षक तथा, क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प व ३ वनसंरक्षक (वन्यजीव), ६ उप वनसंरक्षक (वन्यजीव), उपवनसंरक्षक (वन्यजीव) हे कार्यरत असून सहाय्यक वनसंरक्षक व वनक्षेत्राधिकारी व इतर कर्मचारी गट त्यांना सहाय्य करतात.

अ. क्र.	व्याघ्र प्रकल्पाचे नाव	चौ. कि. मी.	स्थापना वर्षे
(१)	(२)	(३)	(४)
(१)	मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प	१६७६.९३	डिसेंबर १९७३
(२)	ताडोबा-अंधारी	६१९.७६	२३/०२/१९९५
(३)	पेंच	२५७.२७	२३/०१/१९९९
(४)	सह्याद्री (कोयना-चांदोली अभयारण्य)	७४१.२२	०५/०१/२००९

कोल्हापूर वृत्त

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirements :

तक्ता-१
TABLE—1
(रुपये हजाराल)
(Rs. in thousand)

	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२०२५ Actuals, 2024-2025	अर्थसंकल्प, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-2026	सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ Revised Estimates, 2025-2026	अर्थसंकल्प, २०२६-२०२७ Budget Estimates, 2026-2027
(1)	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
निसर्ग संवर्धन व वन्य पशू संरक्षण				
अ—कार्यवार वर्गीकरण—				
(A) Activity Classification—				
(१) निसर्ग संरक्षण व वन्य पशू व्यवस्थापन (24060775) (350410)	447434	10000000	780000	2050000
(२) अभयारण्य
वन्यपशु व्यवस्थापन व संरक्षण (24061243) (24060784) (24062357)	155549	962500	962500	961950
केन्द्रपुरस्कृत १००% ५०% (2406A111)	2734	33000	33000	33000
(३) वन्यप्राण्यांच्या हल्यामुळे/हानीमुळे ज्ञालेल्या नुस्सानीची भरपाई (२४०६२३६६)	2208629	100100	2000100	1500120
Melghat Tiger Project (2406 A122)	112403	290000	290000	290000
(2406 A131)	112401	290000	290000	290000
नि. सं. केन्द्रपुरस्कृत १००% ५०% (. .)
N. C. Centrally Sponsored				
(२) वन्यजीवन व्यवस्थापन व संरक्षण (24062384) (2406A102)	187849	608300	608300	608300
एकूण (अ)	3226999	3283900	4963900	5733370
Total-A ..				

(ब) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—

(B) Objectwise Classification—

(१) निसर्ग संरक्षण व वन्य पशु

व्यवस्थापन योजनेतर (२४०६०७६६) + (2406-0775)

योजनेतर्गत

Nature Conservation and Wildlife Management— ..	570095	770000	650000	770000
वेतन				
Salaries ..	177517	400000	375300	1350350
मजुरी				
Wages ..	412483	600000	447760	752160
वेतनेतर (मजुरी वगळून)	21882			
Non-Salaries (Except Wages)

एकूण ..

Total .. 181977 1770000 1473000 2872510

(मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्राचा विकास)

(२) अभयारण्ये (2406 A122)*

(Melghat) (2406 A131)

वेतन				
Salaries	580000
मजुरी				
Wages ..	63977	0
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	0	0	580000	580000

एकूण

Total .. 63977 580000 580000 580000

(३) (००)(०३) वन्यपशु व्यवस्थापन

आणि संरक्षण वेतन

(५० % कॅ. पु.) (२४०६०७८४)

(2406 A111)

(२४०६२३५७)

वेतन				
Salaries ..	2734	33000	410000	409950
मजुरी				
Wages ..	27736	410000	33000	33000
वेतनेतर (मजुरी वगळून)	4101	50000	50000	49500
Non Salaries (Except Wages)				
एकूण	34571	493000	493000	492450

तक्ता-१-चालू
TABLE-1-Contd.
(रुपये हजारत)
(Rs. in thousand)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(००)(०४) वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (१०० %) (२४०६,१२४३)				
०१ वेतन	..	300000	300000	327000
०२ मजुरी
मजुरी वगळून इतर	123713	202500	202500	175500
एकूण	..	502500	502500	502500
(००)(१६) वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण वेतन (२४०६,२३८४)	17868	273300	273300	273300
०२ मजुरी (2406 A102)
मजुरी वगळून इतर	82476	135000	13,50,00	11,70,00
एकूण	951462	608300	608300	60,83,00
एकूण Total

(४) (००) (१५) वन्य प्राण्यांच्या हल्ल्यामुळे/

हानीमुळे झालेल्या नुकसानाची भरपाई

(२४०६,२३६६)

वेतन Salaries
मजुरी Wages	..	100
वेतनेतर Except.	2208629	1000000	2000100	1500120

एकूण

Total .. 2208629 1000100 2000100 1500120

एकूण (ब)

Total

(क) वित्त व्यवस्थेची साधने-

(C) Sources of Finance—

मागणी क्रमांक सी-७

Demand No. C-7

२४०६-वनीकरण व वन्यजीवन

2406—Forestry and Wildlife

मागणी क्रमांक सी-१० ४४०६

वनीकरण व वन्य जीवन यावरील

भांडवली खर्च

Demand No. C-10 4406

Forestry and Wildlife

Capital outlay on forestry and

Wildlife

एकूण 'क'

Total-(C)

(३) कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण :

(III) Workload summary and explanation of Financial requirements :

खालील तक्त्यात राष्ट्रीय उद्याने, इतर वने उद्याने आणि वन्य पशु-पक्षी अभयारण्य यांची नावे व त्यांची ठिकाणे क्षेत्रासह दिलेली आहेत.

The following table indicates the existing and proposed National Parks, other Forest Parks and Wildlife sanctuaries.

कार्यक्रम क्रमांक ८

तक्ता-दोन

TABLE-II

अनुक्रमांक Serial No.	उद्यान/अभयारण्याचे नाव Name of the park or sanctuary	ठिकाण (जिल्हा) Location (District)	क्षेत्र (चौ. कि. मी. मध्ये) Area (Sq. Km.)
(1)	(2)	(3)	(4)
(अ) राष्ट्रीय उद्याने			
A. National Parks			
1	संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान Sanjay Gandhi National Park	(मुंबई)/ठाणे (Mumbai)/Thane	86.96
2	ताडोबा Tadoba	चंद्रपूर Chandrapur	116.55
3	पेंच Pench	नागपूर Nagpur	257.26
4	नवेगांव Nawegaon	भंडारा Bhandara	129.55
5	गुगामल राष्ट्रीय उद्यान Gugamal National Park	अमरावती Amravati	361.28
(ब) वन्य पशु अभयारण्ये			
B. Wildlife Sanctuaries			
1	यावल Yawal	जळगाव Jalgaon	177.52
2	राधानगरी (बायसन) Radhanagri (Bison)	कोल्हापूर Kolhapur	351.16
3	कर्नाळा (पक्षी) Karnala (Bird)	सांगली Sangli	12.155
4	तानसा Tansa	रायगड Raighad	304.81
5	नागझिरा Nagzira	भंडारा Bhandara	152.81
6	बोर Bor	वर्धा/नागपूर Wardha/Nagpur	61.10
7	देऊळगाव रेहकुरी (काळवीट अभयारण्य) Dewulgaon Rehakuri Kalwit	अहमदनगर Ahmadnagar	2.17
8	कारंजा-सोहोळ काळवीट Karanja-Sohal Kalwit	अकोला Akola	18.52
9	मालढोक अभयारण्य Maldhok Sanctuary	अहमदनगर Ahmadnagar	368.71
10	मेलघाट टायगर अभयारण्य Melghat Tiger Sanctuary	अमरावती Amravati	788.75
11	कोयना Koyana	सातारा Satara	335.30
12	चांदोली Chandoli	कोल्हापूर/सातारा/सांगली Kolhapur/Satara/Sangali	317.67

तक्ता-दोन—चालू

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)
13	भिमाशंकर Bhimashankar	पुणे-ठाणे Pune-Thane	130.78
14	सागरेश्वर Sagareswar	सातारा Satara	10.87
15	फणसाड Phansad	रायगड Raigad	69.79
16	नांदूर मध्यमेश्वर (पक्षी) Nandur Madyameshwar	नाशिक Nasik	100.12
17	अंधारी Andhari	चंद्रपूर Chandrapur	509.27
18	कळसुबाई-हरिश्चंद्रगड Kalasubai-Harishchandragad	अहमदनगर-सोलापूर Ahemadnagar/Solapur	361.71
19	चपराळा Chaparala	गडचिरोली Gadchiroli	134.78
20	गौताळा-औट्रमघाट Gautala-Autramghat	छत्रपती संभाजी नगर/जळगाव Chattrapati Sambhaji Nagar/Jalgaon	260.61
21	पैनगंगा Painganga	नांदेड / यवतमाळ Nanded / Yavatmal	424.89
22	अनेर डॅम Aner Dam	धुळे Dhule	82.94
23	जायकवाडी (पक्षी) Jaikwadi	छत्रपती संभाजी नगर Chattrapati Sambhaji Nagar	341.05
24	मालवण Malwan	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	29.12
25	काटेपूर्णा Katepurna	अकोला Akola	73.69
26	नायगांव मयूर अभयारण्य Naigaon	बीड Beed	29.89
27	टिपेश्वर Tipeswar Sanctuary	यवतमाळ Yavatmal	148.63
28	अंबाबरवा अभयारण्य Ambabarava Sanctuary	बुलढाणा Buldana	127.11
29	ज्ञानगंगा अभयारण्य Dnyanganga Sanctuary	बुलढाणा Buldana	205.63
30	भामरागड अभयारण्य Bhamragarh Sanctuary	गडचिरोली Gadchiroli	104.38
31	येडसीराम-लिंगघाट अभयारण्य Yedsiram Lingaghat Sanctuary	छत्रपती संभाजी नगर Chattrapati Sambhaji Nagar	22.38
32	नरनाळा पक्षी अभयारण्य Narnala Bird Sanctuary	अकोला Akola	12.35
33	वान अभयारण्य Van Sanctuary	अमरावती Amravati	211.00
34	मयुरेश्वर सुपे अभयारण्य Mayureshwar Supe Sanctuary	पुणे Pune	5.15
35	लोणार Lonar	बुलढाणा Buldana	3.83
36	तुंगारेश्वर Tungareswar	ठाणे Thane	85.70

(1)	(2)	(3)	(4)
१ (ड) वन उद्याने			
I. D. Forest Parks			
1	सेमिनरी टेकडी Seminery Hills	नागपूर Nagpur	0.71
2	चिखलदरा अमझरी Chikhaldara Amzari	अमरावती Amravarti	0.09
3	वडाळी Wadali	अमरावती Amravati	0.08
4	बोथा Botha	बुलढाणा Buldhana	2.00
5	पाल Pal	जळगांव Jalgaon	0.0240
6	तोरणमाळ Toranmal	धुळे Dhule	0.2900
7	अजिंठा Ajanta	छत्रपती संभाजी नगर Chattrapati Sambhaji Nagar	2.56
8	माथेरान Matheran	रायगड Raigad	2.9521
9	माहूर Mahur	नांदेड Nanded	2.60
10	सिंहगड Sinhgad	पुणे Pune	0.255
11	शिवनेरी Shiveneri	पुणे Pune	1.4426
12	प्रतापगड Pratapgad	सातारा Satara	0.04
13	प्रतापसिंह (महाबळेश्वर) Pratapsinh (Mahabaleshwar)	सातारा Satara	0.10
14	आळते Alte	कोल्हापूर Kolhapur	..
15	तबक Tabak	कोल्हापूर Kolhapur	0.03
16	दांडोबा टेकडी Dandoba Hills	सांगली Sangli	11.03
17	आंबोली Amboli	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	0.05
18	पाटणादेवी Patanadevi	जळगांव Jalgaon	0.1971
19	उनपदेव Unapdeo	जळगांव Jalgaon	..
20	मुठामुठा (पक्षी) Muthamutha (Bird)	पुणे Pune	0.134
21	पांचगांव पर्वती वनविहार Panchagaon Parwati Van Vihar	पुणे Pune	2.45
22	भांबुर्डा Bhamburda	पुणे Pune	0.9714
23	एलीफंटा -घारापुरी Elifanta Gharapuri	रायगड Raigad	1.32
24	गणेशपुरी Ganeshpuri	ठाणे Thane	28

तक्ता-दोन—चालू

TABLE-II—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)
25	आसनगाव विक्री आगार Asangaon Sales Depot वडाली मालखेड	ठाणे Thane	2.50
26	Wadali Malkhed नरेंद्र डोंगर	अमरावती Amravati	144.16
27	Narendra Dongar तळकटबाग	सावंतवाडी Sawantwadi	0.05
28	Talkatbag सप्तशृंगीगड	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	..
29	Saptashrunji Gad कोंडेश्वर	नाशिक Nasik	0.20
30	Kondeshwar अर्नाळा	नंदुरबार Nandurbar	0.2000
31	Arnala बनेश्वर	ठाणे Thane	0.1503
32	Baneshwar दौलताबाद	पुणे Pune	0.830
33	Doulatabad कोयना	छत्रपती संभाजी नगर Chattrapati Sambhaji Nagar	2.00
34	Koyana पंडित जवाहरलाल नेहरू	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	..
35	Pandit Jawaharlal Nehru रामटेक मृग विहार	नाशिक Nasik	0.03
36	Ramtek Mrug Vihar माणिकगड	नागपूर Nagpur	..
37	Manikgarh अवसरी घाट	चंद्रपूर Chandrapur	0.3520
38	Awasary Ghat मायणी	पुणे Pune	0.1
39	Mayni कोथरुड	सातारा Satara	0.06
40	Kotharud धुमनापूर	पुणे Pune	2.0350
41	Dhumnapur लोनीबार लिंगा	यवतमाळ Yavatmal	0.2
42	Lonibar Linga सौताडा	अकोला Akola	2.07
43	Soutada घारापुरी	बीड Beed	0.61
44	Gharapuri सारंगपुरी	ठाणे Thane	..
45	Sarangpuri कोंडेश्वर	वर्धा Wardha	..
46	Kondeshwar	नंदुरबार Nandurbar	0.2000

तक्ता दोन-चालू
TABLE II—Contd.

	२०२०-२०२१ 2020-2021	२०२१-२०२२ 2021-2022	२०२२-२०२३ 2022-2023
(1)	(2)	(3)	(4)
२ (ड) वन उद्यानास/अभयारण्यास भेटी दिलेल्या व्यक्तींची संख्या			
II (D) No. of Visitors
३ (ई) वसूल केलेली रक्कम (रुपये हजारात)			
III (E) Charges recovered (Rs. in Thousand)

व्याघ्र गणना, सन १९८४ ते २००९ पर्यंतची तुलनात्मक माहिती

वाघांची संख्या

अ. क्र.	वर्ष	नर	मादी	छावे (पिल्ले)	लिंग न ओळखलेले	अतिरिक्त पुराव्या आधारे	एकूण	शेरा
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	१९८४	१४०	१०२	४२	१७	..	३०१	राज्यातील संरक्षित क्षेत्रे व अन्य वन व वनेत्तर क्षेत्रातील मोजणी
२	१९८९	१८२	१५२	३६	४७	..	४१७	
३	१९९३	७३	८०	१६	१०	९७	२७६	
४	१९९७	९८	११३	९	५	३२	२५७	
५	२००१	८७	१०५	१४	११	२१	२३८	
६	२००५	८९	११९	३१	५	२४	२६८	
७	२००६	५०	८४	१२	..	१९	१६५	फक्त संरक्षित क्षेत्रातील मोजणी
८	२००७	४५	७३	२०	३	७	१४८	
९	२००८	मध्ये संरक्षित क्षेत्रात वन्यप्राण्यांची प्रगणना झालेली नाही.				
१०	२००९	मध्ये संरक्षित क्षेत्रात वन्यप्राण्यांची प्रगणना झालेली नाही.				
नवीन ट्रांझेक्ट लाईन पध्दतीने झालेल्या प्रगणनेचा निष्कर्ष								
अ. क्र.	वर्ष	राज्यातील वाघांची किमान संख्या	राज्यातील वाघांची कमाल संख्या	राज्यातील वाघांची सरासरी संख्या	शेरा			
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)			
११	२००६	७६	१३१	१०३	प्रगणनेचा निष्कर्ष २००७ मध्ये राष्ट्रीय व्याघ्र संवर्धन प्राधिकरणाद्वारे प्रसिद्ध झाला.			
१२	२०१०	१६०	१९६	१६९	प्रगणनेचा निष्कर्ष २०११ मध्ये राष्ट्रीय व्याघ्र संवर्धन प्राधिकरणाद्वारे प्रसिद्ध झाला.			
१३	२०१४	१६३	२१६	१९०				
१४	२०१८	२६०	३५४	३१२				

(५) व्याघ्र प्रकल्प :

अ.क्र.	कालावधी वर्ष	व्याघ्र प्रकल्पाचे नाव	विभाग	जिल्हा	क्षेत्र (चौ. कि. मी.)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१	डिसेंबर/१९७३	मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प	अमरावती	अमरावती	२७६८.५३
२	फेब्रुवारी/१९९५	ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प	नागपूर	चंद्रपूर	१७२७.५९
३	जानेवारी/१९९९	पेंच व्याघ्र प्रकल्प	नागपूर	नागपूर	७४१.२२
४	जानेवारी/२००९	सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्प	कोल्हापूर	कोल्हापूर/सांगली/सातारा/रत्नागिरी	१०७७.३२
५	—	नवेगाव नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प	गोंदिया	गोंदिया-भंडारा व्याघ्र प्रकल्प	१८९४.९४
६	—	बोर व्याघ्र प्रकल्प	वर्धा	वर्धा-नागपूर	८१६.२६

तक्ता-३
TABLE — III

१०. उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम

(१) प्रास्ताविक :

वन खात्याच्या विविध कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी या विभागांत मोठ्या प्रमाणात मजूर नेमले जातात. मजूरवर्गाच्या दृष्टीने लाभकारक वातावरण तयार करून परस्पर सामंजस्य व सहकार्य हवे याची खात्यास पूर्ण जाणीव आहे. त्यांच्या चांगल्या, सामाजिक, आर्थिक दर्जासाठी त्याचप्रमाणे त्यांच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करून सर्वतोपरी उन्नतीसाठी जोराचे प्रयत्न करीत आहे. वन मजूर कल्याण कार्यक्रमांत छोटी धरणे बांधणे, पाझर तलाव, विहिरी, श्रमिकासाठी विसावा गृहे बांधणे, रस्ते तयार करणे, झोपड्या बांधणे ही कामे खात्यामार्फत हाती घेण्यात येतात. वन कामगार/मजुरांना वैद्यकीय मदत मिळण्याच्या दृष्टीने अंतर्गत वनात वैद्यकीय उपचारासाठी दवाखाने प्रस्थापित करण्यात आलेले आहेत. याशिवाय वन कामाचे जागेपासून जवळ राहात असलेल्या वन मजुरांचे सर्वसाधारण आरोग्य व त्यांच्या चांगल्या प्रकृतीसाठी खात्यामार्फत फिरत्या दवाखान्याची सोय करण्यात येते.—

अनुक्रमांक (१)	बांधकामाचा तपशील (२)	संख्या (३)
१	विहिरी	०
२	तलाव	०
३	छोटी धरणे	०
४	श्रमिक विसावागृहे	०
५	समाजाकरिता सभागृहे	०
६	नलिका विहिरी	०
७	फिरत्या दवाखान्याची स्थापना	०

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirements :

तक्ता एक
TABLE I

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousand)

वर्गीकरण Classification	प्रत्यक्ष खर्च, २०२४-२५ Actuals Expenditure 2024-25	अर्थसंकल्प, २०२५-२०२६ Budget Estimates, 2025-26	सुधारित अंदाज, २०२५-२६ Revised Estimates, 2025-26	अर्थसंकल्प, २०२६-२७ Budget Estimates, 2026-27
(1)	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वने उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम				
अ—कार्यवार वर्गीकरण—				
(A) Activitywise Classification—				
(१) भाडेपट्ट्यावर दिलेल्या जंगलाचे भाडे व शासनाच्या देखरेखीखाली वनाबाबतच्या भागधारकांना पैसे भारीत. देणे. (2406 0641)	300	1	1	350
(I) Rent of leased forest and payment to Government				
(२) वन उद्याने व पर्यटकांसाठी सुविधा (2406 0659)	143212	225100	180520	229049
(३) (००) (२०) महाराष्ट्र निसर्ग पर्यटन विकास मंडळ (Forest Parks and Tourists Complexes (2406A 096))	17335	33700	26000	44200
(३) भोगवटदारांच्या झाडांची विक्री करणे आदिवासी खातेदारांना प्रदाने. (2406 0686)	39875	70000	62300	70000
(III) Payment to Adivasi Khatedar Tribes belonging to Scheduled Tribes.				
(४) वन विकास महाराष्ट्र मर्यादित यांस देय असलेले अधिकरण खर्च (2406 0668) वन मजुरांना थकबाकी भारीत.	0	01	1	1
(IV) Payment of arrears wages to Labours				
(५) वन मजुरांच्या अधिसंख्य पदाची निर्मिती (2406 1898)				
(V) Creation of Supernumary Posts for Forest labourers	2490375	2967160	2350280	2600380
(६) वन कामगारांसाठी अधिकरण पदाची निर्मिती नियमित आस्थापनेवर				
(७) वन कामगार कल्याण (24060677)	4285	6100	4900	6120
(VII) Forest Labour Welfare				
(८) वनक्षेत्रामध्ये विकास महा. राज्य प्राणी संग्रहालय (२४०६ अ ०८७) व ईको टुरिझम (24062295)	7072	20500	16100	29500
	1553328	2000000	1470800	3000000
एकूण (अ)	4255782	5322562	4110902	5979600
Total-A ...				

(ब) उद्दिष्टवार वर्गीकरण—

(B) Objectwise Classification—

(१) भाडेपट्ट्यावर दिलेल्या जंगलाचे भाडे

व शासनाच्या देखरेखीखाली

वनाबाबतच्या भागधारकांना पैसे

देणे. (२४०६,०६४९)

(I) Rent of leased forest payment
to Government. दत्तमत्त

३०० .. १ .. ३५०

एकूण
Total ..

३५०

(२) वन उद्याने व पर्यटकांसाठी सुविधा—State and Distt.

(II) Forest Parks and Tourist Complexes —

वेतन (2406 0659)

Salaries

मजुरी

Wages

वेतनेतर (मजुरी वगळून)

Non-Salaries (Except Wages)

११३८३ १७५०० १४००० १७५००
१३५०० १५७०० १४१७५ १६६००
१८३२९ ३४४००

एकूण ..
Total ..

२२९०४९

(३) महाराष्ट्र राज्य निसर्ग मंडळाची स्थापना

(00) (20) Establishment of Maha. Eco Tourism Forest

वेतन (2406 A 096)

Salaries

मजुरी

Wages

वेतनेतर

Non-Salaries

२६९४ ८४२५ ६००० १२८१८
२८३५ ६७४० ६१०० ८८४०
११८०६ १८५३५ १३९०० २२५४२

एकूण ..
Total ..

४४२००

(३) (III) वनविकास महामंडळ मर्यादित यास देय
असलेली अभिकरण खर्च (2406 0668)

१

एकूण ..
Total ..

१

तक्ता १-चालू
TABLE 1--Contd.
(रुपये हजाराल)
(Rs. in thousand)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(४) वन मजुराचे कल्याण—				
(VI) Forest Labour Welfare —				
वेतन (२४०६ ०६७७)	4002	5675	4540	5675
Salaries				
वेतनेतर (मजुरी वगळून)	283	425	360	445
Non-Salaries (Except Wages)				
एकूण ..	4285	6100	4900	6120
Total ..				
(५) महाराष्ट्र राज्य प्राणी संयहालय				
प्राधिकरण (2406 A 087)				
वेतन	5626	14924	12000	20886
Salaries				
वेतनेतर	1237	5576	4100	8614
Grants				
एकूण ..	6863	20500	16100	29500
Total ..				
(६) महाराष्ट्र अनुसूचित जमातीच्या भोगवटा- दारांच्या झाडांची विक्री करणेसाठी आदिवासी खातेदारांना प्रदान—				
(VI) Payment to Adiwasi Khatedars				
under Maharashtra sale of trees by				
occupants belonging to Scheduled				
Tribes.— (2406 0686)				
वेतनेतर	1806	66500	59850	7000
02-Salaries				
मजुरी व्यतिरीक्त इतर खर्च	39875	3500	2450	63000
Grants				
एकूण ..	41681	70000	62300	70000
Total ..				
(६) (०२) (०५) वनक्षेत्रामध्ये पर्यटन विकास(राज्य) (२४०६ ८६५१)				
मजुरी	0
वेतनेतर (मजुरी वगळून)	0
एकूण	0

(०२)(०६) ईको टुरीझम (राज्य) (२४०६ २२९५)

वेतन	2819	6000	4500	5400
मजुरी	119346	34500	310500	360000
वेतनेतर (मजुरी वगळून)	1431163	1649000	1155800	2634600
एकूण	1553328	1689500	1470800	3000000

(८) वन मजुरांच्या अधिसंख्य पदाची निर्मिती

(VIII) Creation of Supernumary posts for

Forest Labouries.

वेतन (2406 1898)

Salaries	2490148	2966800	2350000	2600000
मजुरी
Wages
वेतनेतर
Non-Salaries	227	360	280	380

एकूण

Total	2490375	2967160	2350280	2600380
-------	---------	---------	---------	---------

(९) वन कामगारांसाठी अधिसंख्य -वेतन

पदाची निर्मिती, नियमित

-वेतनेतर

आस्थापनेवर रोजंदारी करणारा

कर्मचारी (२४०६ ८५७९)

वेतन	288800	339300	230000	268600
-वेतनेतर	12	50	35	50

एकूण (ब) स्थूल

Total (B) Gross	288812	339350	230035	268650
-----------------	--------	--------	--------	--------

(क) वित्त व्यवस्थेची साधने — भारीत

(C) Sources of Finance —

मागणी क्रमांक सी-७

Demand No. C-7

२४०६, वनीकरण व वन्य जीवन

2406, Forestry and Wild Life

4406, Forestry and Wild Life

..
..
..
..

एकूण (क)

Total (C)
-----------	----	----	----	----

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश आणि वित्तीय आवश्यकतेचे स्पष्टीकरण :

(III) Workload Summary and Explanation of Financial Requirements :

खालील तक्त्यात वन कामगारांच्या संबंधातील कल्याण कार्यक्रम, निस्तार इत्यादीबाबत उपभोगण्यात आलेले विशेष अधिकार २०२४-२५ आणि २०२५-२०२६ मध्ये असलेले व सन २०२६-२०२७ मध्ये अपेक्षित असलेले याबाबत माहिती दिली आहे.

The following table gives the Welfare Activities in respect of Forest Villages and Forest Labour, No. of Seedling distributed during the Vanamahotsava and the privileges availed of under Nistar etc., during 2024-2025 and 2025-2026 and those expected during 2026-2027.

कार्यक्रम क्रमांक-९

तक्ता - दोन
TABLE - II

	२०२४-२५	२०२५-२६	२०२६-२७
	मधील कामे (प्रत्यक्ष) Works under- taken during	मधील कामे (अंदाजित) Works Estima- ted during	मधील कामे (प्रस्तावित) Works proposed during
(1)	(2)	(3)	(4)
कामगारांसाठी शेड			
(I) Labour Shed	0	0	0
बांधलेल्या विहिरींची संख्या			
(II) No. of Wells constructed	0	0	0
कुपनलिका			
(III) Tubewells
बांधलेल्या धरणांची संख्या (१) वनबंधारे (संख्या)			
(IV) No. of Dams constructed	0	0	0
बांधलेल्या अनिकटांची संख्या (२) वनतळे (संख्या)
(V) No. of Anicuts constructed	23336	24	0
वन कामगारांना सायकली पुरविणे (लाभधारक संख्या)			
(VI) Supply of Bicycles to Forest Labourers (Beneficiaries No.)
वन कामगारांना बैलगाड्या पुरविणे (लाभधारक संख्या)			
(VII) Supply of Bullock-carts to Forest labourers
वन कामगारांना प्रकाष्ठ उपकरणे पुरविणे (लाभधारक संख्या)			
(VIII) Supply of Instruments to Forest Labourers (Beneficiaries No.)
वनचराई निस्तार आणि इतर विशेष सवलती—(१) बांबू (बुरुड लोकांना)	18143	29500	47500
(IX) Forest grazing Nistar and other privileges—(२) जनावरांची संख्या	65365	69500	47500
(३) चराई अनुज्ञप्ती पासस	18000	19000	20000
निस्तार व इतर सवलती देण्यात आलेले परिमाण—			
(X) Nistar and other Privileges quantity issued—(अ)			
	जळवू लाकूड	3292	1662
	बांबू	135161	183710
	फाटे	0	4500
	इतर	0	0
गाडीभार			
(1) Cart loads	बांबू	1374	2000
माणसाने वाहून नेण्याजोगा भार	जळवू लाकूड	1909	2000
(2) Head loads	फाटे
उत्पादनाचे मूल्य (रुपये हजारात)	इतर
(3) Value of the Product (Rs. in thousand)		0	0
सवलतीच्या दराने मूल्य (रुपये हजारात)			
(4) Value at concessional rates (Rs. in thousand)	3258	3409	435
खतांची निर्मिती			
(5) Manufacture of fertilizer

जनतेमधील सौंदर्यदृष्टीत वाढ होण्यासाठी ज्या वन उद्यानात सामाजिक कार्य म्हणून सुधारणेची कामे हाती घेतली आहेत अशा वन उद्यानांची नावे खालील तक्त्यात दिलेली आहेत.-

The following table indicates the names of Forest Parks where Development Works are undertaken as Social Activity, so as to increase beauty scene amongst the public.

कार्यक्रम क्रमांक-९

तक्ता - तीन

TABLE - III

वन उद्यानाचे नाव :

Name of the Forest Park :

एकूण ४३ वन उद्याने आहेत. वन उद्यानाची यादी पृष्ठ क्रमांक १४६ ते १४९ मध्ये देण्यात आली आहे.
खाली दर्शविलेल्या वने उद्यानात विविध विकास कामे हाती घेण्यात येत आहेत :-

जनतेमधील सौंदर्यदृष्टीत वाढ होण्यासाठी वन उद्यानात सामाजिक कार्य म्हणून सुधारणेची कामे हाती घेतलेली आहेत त्यांचा तपशील
टाणे -वृत्त (रुपये हजारत)

अ. क्र.	तपशील	सन २०२४-२५ मधील प्रत्यक्ष कामे	२०२५-२६ मधील अंदाजित कामे	२०२६-२७ मधील अपेक्षित कामे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	जुम्मापट्टी नर्सरी सभोवार तार कुंपन
२	माथेरान गिरीस्थान येथील वाहन तळाची सुधारणा.
३	माथेरान गिरीस्थान व घारापुरी येथे विकासाची कामे व देखभाल
४	दस्तुरी येथील पार्किंगसाठी रोलिंग तयार करणे
५	माथेरान वन उद्यानात खेळाचे साहित्य खरेदी करणे
६	उद्यानात रोपे तयार करणे
७	फलक तयार करणे
८	घारापुरी उद्यानातील जमीन सुधारणा
९	घारापुरी उद्यानात हिरवळ तयार करणे
१०	माथेरान वन उद्यानाची सुधारणा
११	नागाव बीजगुणन केंद्र येथे तंबू उभारणे
१२	अलिबाग येथील कान्होजी आंग्रे उद्यानाची सुधारणा
१३	कर्जत तालुक्याची रानमाची/ढाक/तुंगद/पेठ या ठिकाणी पर्यटकांना आकर्षित करणेसाठी चौथेर बांधणे
१४	वन माहिती केंद्र व शैक्षणिक केंद्र भानवज दुरुस्ती.
१५	बगिखरी, मुरबाड निसर्ग पर्यटनस्थळ विकास व थिवकी निसर्ग पर्यटनस्थळ विकास	०	०	०
१६	डहाणू वनविभागातील बोर्डी व कासा येथे निसर्ग पर्यटनस्थळ.	०	०	०
१७	रोहा वनविभाग येथील डॉ. चिंतामणराव देशमुख जैवविविधता वनस्पती उद्यान विकास	१२५४१.००	५८४४८.००	७७३००.००
१८	मल्लीकार्जुन टेकडी पर्यटन केंद्र विकास	१७४९८.००	०.००	१८०४.००
	एकूण	३००३९.००	५८४४८.००	७९१०४.००

यवतमाळ-वृत्त

वसंत स्मृति उद्यान, यवतमाळ

	२०२२-२३	२०२३-२४	२०२४-२५
१	शोभीवंत झाडाची लागवड	०	०
२	शोभीवंत झाडाची लागवड दारव्हा वनउद्यान	०	०
३	चेनलिंग फेन्सींग	०	०
४	बोअरवेल खोदणे पाईपलाईनसह
५	टिबक सिंचन कामे	०	०
६	१६०० वृक्षाची देखभाल	०	०
७	५०० शोभीवंत वृक्षाची लागवड	०	०

तक्ता - तीन-चालू
TABLE - III-Contd.

(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
यवतमाळ-वृत्त				
८	सोलर लाईट बसविणे-१०	०	०	०
९	लॉन मेन्टेनन्स
१०	सिमेंट प्लग बांधकाम
११	लॉन कटिंग मशिन
		एकूण :	०	०
१२	शोभीवंत झाडांची लागवड तृतीय वर्ष	..	०	०
१३	दारव्हा वनउद्यान-शोभीवंत झाडांची लागवड करणे	..	०	०
१४	टेडींग पाथ-दारव्हा	..	०	०
१५	उद्यानचे प्रवेशद्वार तयार करणे-दारव्हा	..	०	०
१६	१६०० वृक्षाची देखभाल-चौथे वर्ष	..	०	०
१७	५०० शोभीवंत वृक्षाची लागवड वर्षे २ रे	..	०	०
१८	प्लॉन मेन्टेनन्स करणे	..	०	०
		एकूण :	०	०
पुणे-वृत्त				
१	सिध्देश्वर वनविहार-सोलापूर इको-लायब्ररीची स्थापना	..	०	..
२	बनेश्वर उद्यानाचा विकास-मोर	..	०	०
३	शिवनेरी किल्ला पर्यटन	..	०	०
४	जून्सर	..	०	..
		एकूण :	०	०
गडचिरोली - वृत्त				
१	सेमानादेव पर्यटन स्थळ	०.००	१०००.००	०.००
२	प्राणहिता अभयारण्य	१४३.२६	१५.२६	१६.३०
३	कोलामार्ग संवर्धन राखीव	२५.२५	१४८.७८	१७०.००
४	जैवविविधता उद्यान वडसा	६३७.५४	७५०.००	७५०.००
		एकूण :	८०६.०५	१९१४.०४
छत्रपती संभाजी नगर - वृत्त				
१	अर्जिठा वनउद्यान	विकास
२	हिमायतबाग वनउद्यान	कामे
३	जायकवाडी (संत ज्ञानेश्वर) उद्यान	प्रगती
४	येलदरी वनउद्यान	पथावर आहे.
चंद्रपूर - वनवृत्त				
१	ब्रम्हपूरी येथे वन उद्यान तयार करणे	३००००.००	१५०००.००	१५०००.००
२	बॉटनिकल गार्डन, विसापूर	५३४७६८.००	६७४२३५.००	५०००००.००
३	राजुरा वनउद्यानाचा विकास करणे	५९२९.००	३९७९.००	४०००.००
४	माणिकगड किल्ला परिसर विकास	३१४३३.००	३४००७.००	०.००
५	पोंभुर्णा इको पार्क	०.००	२४७५.००	२५०००.००
		एकूण :	६०२१३०.००	७२९६९६.००

कार्यक्रम क्रमांक-९

तक्ता - ४

TABLE - IV

खालील तक्त्यात जिल्हा परिषदांना देण्यात येणाऱ्या ७ टक्के वन महसूल अनुदानाची माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे :-
The following table indicates the 7 per cent Forest Revenue Grants given to Zilla Parishads.—

(Rs. in thousand)

अ. क्र. Serial No.	जिल्ह्याचे नाव Name of District	सन २०२४-२५ करीता मंजूर अनुदान व प्रत्यक्ष खर्च Sanctioned grants and Actual Expenditure during 2024-2025		सन २०२५-२६ मधील मंजूर अनुदान Sanctioned Grants during 2025-2026 (१ एप्रिल २५ ते डिसेंबर २५ पर्यंत)	शेरा Remarks
		मंजूर अनुदान सन २०२४-२५ Sanctioned grants during 2024-2025	सन २०२४-२५ मधील प्रत्यक्ष खर्च Actual Expenditure during 2024-2025		
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१	नागपूर	१६०.००	१६०.००	१४६५.५९४	सन २०२५-२६ करीता
२	वर्धा	७१.००	७१.००	३०७.२३०	मंजूर अनुदानापैकी
३	भंडारा	११९.००	११९.००	२५९३.५०	६०% अनुदान प्राप्त
४	गोंदिया	३४६.०८०	३४६.०८०	३५९५.६६१	झाले असून सदर
५	चंद्रपूर	९७२.२०	९७२.२०	३०४५.५०५	अनुदान वाटप करण्यात
६	गडचिरोली	४३४६२.००	४३४६२.००	१३०८४.०००	आले आहे.
७	अमरावती	४३९.१०	४३९.८०	१०७५०.३६५	
८	अकोला	२६.००	२६.००	११८.७८४	
९	बुलढाणा	३.५००	३.०००	५३.५८७	
१०	यवतमाळ	७४.३००	७४.३००	२६२२.६१८	
११	वाशिम	११.००	११.००	१४९.१४९	
१२	छत्रपती संभाजीनगर	०.००	०.००	८९.३११	
१३	जालना	०.००	०.००	०.०००	
१४	नांदेड	१४९१.९००	१४९१.९००	३४१.१६८	
१५	बीड	०.००	०.००	१४.७३६	
१६	धाराशिव	३३.००	३३.००	१९.६४८	
१७	परभणी	६०.१००	६०.१००	००.००	
१८	हिंगोली	२००.८००	२००.८००	३०.३३६	
१९	लातूर	१०.२००	१०.२००	०.००	
२०	धुळे	६२.००	६२.००	८५.२९९	
२१	नंदुरबार	२००.००	२००.००	१२१.९१०	
२२	जळगांव	४००.००	४००.००	२२१.९३८	
२३	पुणे	४९.००	४९.००	१९५.५९१	
२४	सोलापूर	१३७.००	१३७.००	६५.१९७	
२५	कोल्हापूर	१४९१.००	१४९१.००	१३८.८७९	
२६	सातारा	४७५.००	४७५.००	२५८.५५५	
२७	सिंधुदुर्ग	६१.००	६१.००	७०.५५६	
२८	सांगली	१४१.००	१४१.००	९०.६५१	
२९	रत्नागिरी	१४६.००	१४६.००	११७.४४४	
३०	नाशिक	२००.००	२००.००	७७.२५४	
३१	अहमदनगर	७८.००	७८.००	१८०.४०८	
३२	ठाणे	१६६.००	१६६.००	३८४.९३०	
३३	रायगड/अलिबाग	८२.००	८२.००	४६३.५२४	
३४	पालघर	०.००	०.००	६३८.१२७	
एकूण		५११४५.५००	५११४५.५००	४१३९१.६००	

११. वन विकास महामंडळ मर्यादित महाराष्ट्र

(एक) प्रास्ताविक :

मुख्यतः पूर्वीचे समुपयोजन तसेच उत्पादनाचा दर्जा व परिणाम या दोन्ही बाबतीत सुधारित उत्पादनक्षमता आणण्याकरिता पुरेशी गुंतवणूक न झाल्यामुळे या राज्यातील वनांपासून मिळणारे दर हेक्टरी दरसाल उत्पादन व महसूल अत्यंत कमी आहे. कमी उत्पादनावरून उत्पादन करण्याच्या वन टिकाणांची अंतर्गत अनुत्पादकता दिसून येत नाही तर त्यावरून चांगल्या जागेवरील सध्याच्या कमी मूल्यांच्या मिश्रजातीचे मूल्यवान प्रजातीच्या पूर्णसंग्रहित जातीमध्ये रूपांतर करणे, वनांतील दळणवळणाच्या संबंधित तितक्याच प्रमाणात विकास घडवून आणणे, ऑडके पाडण्याची सुधारित पद्धती इत्यादींच्या बाबतीत पुरेशी गुंतवणूक करण्यात न आल्याचे दिसून येते. राज्यातील संभाव्य उत्पादनक्षमता आढळून येणाऱ्या वनांतील मोठ्या प्रमाणातील क्षेत्रांचे केवळ कमी खर्चाच्या इमारती लाकडांच्या जातीसाठी व औद्योगिक लाकडांसाठी जरी रूपांतर केले तरीही दोन दशकातच त्यापासून अनेक पर्तीनी महसूल मिळू शकेल.

वित्तीय बांधीलकी अर्थात दीर्घ मुदतीच्या तत्त्वावरील निधिवरील मर्यादा, व्यापक अधिकारिता व सर्वसाधारण विकास पद्धती या गोष्टी नियोजित प्रकृष्ट व्यवस्थापनातील मुख्य अडचणी ठरल्या आहेत. वन व्यवसाय हा निश्चितपणे भरपूर लाभ प्राप्त करून देणारा व काटकसरीच्या धोरणात चालविलेला असा वाणिज्यक उपक्रम करू शकेल अशी वनक्षेत्रे अनुत्पादक म्हणून ठेवून वन भांडवल रोखून ठेवणे हे खरोखरच चुकीचे आहे. राज्यामध्ये प्रकृष्ट विकासाकरिता विस्तृत वनक्षेत्र उपलब्ध आहे. म्हणून मार्च, १९६९ मध्ये वन विकास मंडळाची स्थापना झाली.

मंडळाने मुख्यतः संकीर्ण वनांतील सधन भूखंडामध्ये झाडे पाडणे, वन रोपण, वन उत्पादनाची विक्री व इतर वनविषयक कामे हाती घेवून त्या भू-खंडाचे शक्यतो अल्पावधीतच मुबलक उत्पन्न देणाऱ्या मूल्यवान जातीचा समावेश असलेल्या भू-खंडामध्ये रूपांतर करण्याचेही काम हाती घेतले होते. याशिवाय मंडळाने उपलब्ध वन साधनांच्या एकात्मिक पद्धतीने उद्योगधंद्याकरिता वापर करणे, कुशलता वाढविणे, वनामध्ये नोकरीधंद्यात अधिक संधी निर्माण करणे यासंबंधीच्या उपाययोजना सुरू केल्या आहेत.

प्रारंभी (१) नागपूर, (२) भंडारा, (३) पश्चिम चांदा व (४) मध्य चांदा वन विभाग येथील चार युनिट्स मधील सुमारे २४,००० ते ३०,००० हेक्टर क्षेत्राचे रूपांतर करण्यापुरतेच मंडळाचे काम मर्यादित होते. याबाबतीत, वन विकास मंडळाने प्रथम सुरू केलेला विकास कार्यक्रम परिणामकारकरीतीने कार्यान्वित करून त्यांचा विस्तार करण्याकरिता महाराष्ट्र राज्य वन विकास महामंडळ स्थापन करण्याचे ठरविण्यात आले होते. हा प्रस्ताव प्रत्यक्षात उतरल्याने वन विकास मंडळे प्रस्तावित महामंडळात दिनांक २ ऑक्टोबर, १९७४ पासून कर्मचाऱ्यांसह विलीन झाली.

जागतिक अन्न कार्यक्रम योजना, दिनांक २५ ऑक्टोबर, १९७४ पासून वन विकास महामंडळाकडे सुपूर्द करण्यात आली आहे.

वनविकास महामंडळ हा शासकीय उपक्रम असून त्यासाठी आवश्यक ते भागभांडवल/कर्ज शासन पुरवित आहे.

परंतु, वन विकास महामंडळातर्फे वनरोपणासाठी होणाऱ्या झाडे तोडीवर शासनाने प्रतिबंध घातल्याने मंडळाचा आधीचा रोपण कार्यक्रम बंद झाला आहे. आता शासनाच्या ३ जून, १९८७ च्या निर्णयानुसार वन विकास मंडळास वनजमिनीवर भरीव वनीकरण करण्याचा भाग म्हणून निकृष्ट व अवनत क्षेत्रात वनीकरण करण्यास सांगितले आहे. तसेच भरीव वनीकरणासाठी एक प्रकल्प बनवून कर्ज पुरवठ्यासाठी वित्तीय संस्थांना सादर करण्यास सूचना दिल्या आहेत. त्यादृष्टीने काम सुरू आहे.

वन विकास महामंडळ मर्यादित महाराष्ट्र
FOREST DEVELOPMENT CORPORATION OF MAHARASHTRA

वित्तीय आवश्यकता :

Financial Requirement :

कार्यक्रम क्रमांक-१०

तक्ता - १

TABLE - I

वर्ष Year	महाराष्ट्र राज्यातील एकूण वन क्षेत्र (हेक्टरमध्ये) Total Forest area in Maharashtra (in Hect.)	वनविकास महामंडळ च्या ताब्यातील वन क्षेत्र (हेक्टरमध्ये) Forest area in Possesion of F.D.C.M. (in Hect.)	वनविकास महामंडळाला दिलेले अंशदान (रुपये हजारात)			
			प्र. शि. २४०६ अभिकरण खर्च M. H. 2406 Agency Charges	४४०६ भाग भांडवल 4406 Share Capital	६४०६ कर्ज 6406 Loan	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
२०१३-२०१४ मध्ये During 2013-14	Do	393085	32295	33775	..	66070
२०१४-२०१५ मध्ये During 2014-15	Do	393085	26177	36485	..	62662
२०१५-२०१६ मध्ये During 2015-16	Do	39305	26177	36485	..	62662
२०१६-२०१७ मध्ये During 2016-17	Do	368380	47983	32802	..	80785
२०१७-२०१८ मध्ये During 2017-18	Do	368380	21121	2500	..	23621
२०१८-२०१९ मध्ये During 2018-19	Do	368380	21121	2500	..	23621
२०१९-२०२० मध्ये During 2019-20	Do	368380	66599	2500	..	23621
२०२०-२०२१ मध्ये During 2020-21	Do	64131.366	0	0	..	0
२०२२-२०२३ मध्ये During 2022-23	Do	27733	0	0	..	0
२०२३-२०२४ मध्ये During 2023-24	Do	27559	0	0	..	0
२०२४-२०२५ मध्ये During 2024-25	Do	27574	0	0	..	0

सन २०२६-२७ चे कार्यक्रम अंदाजपत्रकासाठी महालेखापाल याचेकडील निरीक्षण/परिच्छेदाची माहिती, दिनांक ३१-०३-२०२५ ची स्थिती :

- (अ) महसुली जमा
(ब) खर्च विषयक
(क) करमणूक कर
(ड) प्रारूप परिच्छेद

विभागाचे नाव	जिल्हाचे नाव	वर्ष	वर्षाचे सुरुवातीचे		सन २०२५-२६ मध्ये प्राप्त झालेले		एकूण		सन २०२५-२६ मध्ये निकाली काढलेले		वर्ष अखेर शिल्लक	शेरा	
			निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद			निरीक्षण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)
वने	२०२४-२५ खर्च	. .	४४८	. .	१९	. .	४६७	. .	००	. .	४६७	
	२०२४-२५ महसूल	. .	१८१	. .	२६	. .	६५५	. .	००	. .	६५५	
	प्रस्तावित	
	२०२४-२५ खर्च	
	२०२४-२५ महसूल	

12. PART - I : FOREST

Next to area under Agriculture, Forests occupy Major portion of the land in our State. Out of the total area of the State area to the extent of about 59.05% is under Agriculture, whereas the area under Forests is to the extent of 20.13% Land, Water & Forests are important natural resources, as far as the Agriculture & Forestry are concerned. Forestry is an activity of long-term gestation, whereas, Agriculture crops are purely seasonal. Precisely for this reason, considerable importance is attached long-term planning in respect of Forests. In respect of agricultural programme as well as for Industrial Development, Forests play an important key role & besides sizeable revenue is also accrued to the State Exchequer from the forests.

2. Forests not only provide the required timber, firewood fuel & other minor forest produce but are also responsible for bringing about a perceptible change in the Micro-climate. Soil & Moisture Conservation & the depth of water table in the area. Forests thereby provide effective protection to the land under Agriculture against hostile micro, climatic conditions & adverse site conditions. Forests not only provide a habitat for varied flora but those also provide the habitat for varied fauna. This special status; of forests in ecological pyramid makes it responsible to restore the ecological balance. Thus, forests play varied roles and their uses are also humorous. Forest perform simultaneously the three functions viz - (i) protective, (ii) productive and (iii) aesthetic. These three functions of the forests are closely related with three the important biological links viz. Forest & Food, Forests & Wood and Forests & People.

3. Another significant aspect in respect of Forests is that of Forestry works, which are primarily labour-oriented, naturally, and developmental works taken up in the Forests area generates increase in employment potential, which in turn ameliorates socio-economic conditions in respect of tribals and Forest dwellers. The protective role, which the Forests play in drought prone areas, is of vital importance and needs no further emphasis.

4. Though 21% of the total area of the State is categories as Forests, the description of the forests area in the State is neither equitable nor the density of the forests in equitable. Naturally, the productivity varies from region to region and this influence mostly on the goods and services derived from the forests. Out of total forest area in the State, around 60% of the forests are could be considered as productive in varying extent. The remaining forest area plays the protective roles in conserving soil, by arresting soil erosion mainly in the sloppy and hilly areas by arresting erosion and run-off due to vegetal cover.

5. Due to lack of scientific management or due to mismanagement, the area of private forests was rapidly in the process of degradation. In order to prevent further degradation of these privately owned forestlands. Government enacted Maharashtra Private Forests (Acquisition) Act, 1975. Due to enforcement of this Act, private forests admeasuring 390985 ha. come to be vested with Govt. As Reserved forests, under the provisions of the Indian Forest Act, 1927 on the 30th August 1975.

6. Besides the important roles which the forests play with regard to protection and conservation, the Forests also provide fuel wood, fodder and timber and industrial timber and taking into consideration the ever-increasing demand, it has become exceedingly important to ensure scientific management of the forests, with a view of effect increased production from limited forests area. With regard to the Conservation aspect of the forest, it is imperative to take up large scale afforestation works on the hilly slopes and in the catchments areas of river-valley projects as well as in drought prones areas so as to arrest rate of erosion and siltation of the reservoirs. The aesthetic, value, which the forests have, has also be considered with desired importance.

7. Taking into consideration the various activities which are performed by the Forests Department, the following 10 programmes have been identified as the activities of performance by the Forest Department :

1. Direction and Administration,
2. Research,
3. Extension, Education and Training,
4. Forest Conservation and Development,
5. Plantation Programme,
6. Forests Produce,
7. Communication and Building,
8. Nature Conservation and Wildlife Preservation,
9. Forests Parks and Welfare Activities and
10. Forest Development Corporation of Maharashtra Ltd..

8. As per the modality of formulation of the performance budget the information pertaining to each activity is provided in three sections. First section covers the introduction, second covers the summary of the programme proposed to be taken up and financial requirement and the personnel requirements. The second section has been subdivided in three parts on basis of the (i) activity wise, (ii) object wise & (iii) resource wise classification. The activity wise classification indicates the purpose of expenditure, object wise classification indicates mode method & agency through which the expenditure is proposed to be incurred & resource wise classification indicates the major head of expenditure under which provision has been made duly authorised by the State Legislature.

9. It is an accepted fact that performance budget should not be a photocopy of the evaluation reports. Nevertheless an effort has been made to indicate the performance of the department in respect of above activities with the help of relevant statistical information so as to enable the reader to acquire first hand knowledge regarding working of the department.

10. For implementation of the above activities Government has provided budgetary grants under 'Revenue' Capital Expenditure. In addition, the scope of programme is augmented by security grants under the following programme :

1. Employment Guarantee Scheme,
2. Drought prone area Programme,
3. Integrated Development of Wasteland Ghats,
4. Integrated Rural Development Programme,
5. Tribal area sub-plan.

The performance of the Forest Department in respect of the above categories programmes has been included in the performance budget of the respective department.

OVERALL PERFORMANCE

NON-PLAN ACTIVITIES

The Government has sanctioned the working plan for every Forest Division according to which the activities pertaining to the Management, Conservation, Protection and Development of Forests are carried out in each Forests Division. The works prescribed by the Working Plan during 2003-04, like Silvicultural and Natural Regeneration, Plantation thinning *etc.*, Harvesting of Forests, maintenance of timber depot, forest protection, demarcation and also the expenditure incurred in the officers and staff are carried out from the non-plan provisions made in the advance budget. The works mentioned above are classified under different programme which are given as follows :

1. Direction and Administration : All activities under plan or non-plan executed by the Forests Department are controlled, directed and administrated by the Principal Chief Conservator of Forests, Maharashtra State, Nagpur through the Territorial Chief Conservator of Forests and Officers specially appointed for Forests, Research, Wildlife, Working Plan, Nationalisation and Evaluation. All Non-plan expenditure of the office of the Principal Chief Conservator of Forests, Territorial Conservator of Forests and Chief Forest Statistician is booked under this head of expenditure in addition to the plan provision. The preface in Programme-1 may be referred to in this regard.

2. Research : The activities under Forest Research are continued under the guidance of the Chief Conservator of Forests, Research from the non-plan provision. The Management of different research centers, field trials of new species, improvement in the technique of artificial regeneration and natural regeneration *etc.*, are the items included in this programme. The preface in Programme-2 may be referred in this regard.

3. Extention, Education and Training : The trained persons are essential for the implementation of various development activities in the Forest Department. The management of training school at Pal and Shahapur established prior to VII plan and importing training to Foresters and Forest Guards as well as the activity of Refreshers courses are the activities charged against the non-plan provision. The preface in Programme-2 may referred to in this regard.

4. Forest Conservation and Development : The Dy. Conservator of Forests, Divisional Forest Officer are working at division level under the direction of Principal Chief Conservator of Forests & Territorial Chief Conservator of Forests. The works of Forest Protection, Forests Survey and Demarcation and Development Scheme are carried out under the guidance of Principal Chief Conservator of Forests and Territorial Conservator of Forests. The information regarding forest protection is as given below. The problem of illicit cutting of trees and illicit transport of Forests material has become a grave one. The State of affairs in respect of forest protection, especially, in Thane, Kolhapur, Yavatmal, Nagpur, Pune, Nashik, Amravati and Dhule District has become a matter of great concern. The routes and important

check posts are required to be kept under intensive surveillance through which illicit forest produce is like to be transported. In order to fulfil, these requirements, Government has sanctioned to established 22 Check Nakas with 3 forest Guards on each Nakas in the year 1985-86.

4.1 Out of 332 Checking Nakas, 36 Nakas are now working round the clock, it has also been noticed that unsocial elements and organised gangs are involved in illicit cutting a inter State border. In order to keep strict vigilance over illegal activities of Forests Criminals and to communicate the information of their illegal activities to the Forest Officers promptly. The Government has sanctioned telecommunication systems.

4.1 (2) Telephone system proved to be very convenient to Forest Officers as well as Police Officer to round up and arrest the offenders and seize the vehicles involved in such offences red handed *i.e.* while the offence being committed.

4.2 In order to curb the activities of offenders and organized gangs, round the clock patrolling is essential. It is also observed that the Forest Offenders and organized gangs to transport illicit cut forest produce are using fast moving vehicles. The combat this menace a decision has been taken by the Government to provide jeeps to the R.F.O.'s of Pune, Bhamragad, Dahanu & Shahapur Divisions in addition to Mobile Squad, R.F.O. of Sawantwadi and Kolhapur Divisions.

4.3 Saw mill is also an important unit in Forest Protection. Control over saw amending the Bombay Forest Rules of 1942 has further strengthened mills.

4.3.2 As per Section 6 of Maharashtra Forest Development Tax Act, 1983. Tax recovered is first remitted to the Consolidated Fund. The Government places amount of tax recovered at the disposal of Forests Department after deducting the amount spent for recovery of such tax. The main object of the scheme is to utilise, these funds for forestry works, afforestation or Forest Development programme or any programme supporting these works as well as the development of poor and downtrodden people residing in Forest or people who are depending on forest produce for their livelihood.

5. Plantation Programme : Maintenance of schemes completed during VII Five Year Plan & Staff sanctioned thereof is included in this programme under non-plan budget. Therefore, provision for a plantation activity is share under plan and non-plan budgets *vide* introduction Programme-5.

6. Forest Produce : This programme includes the exploitation of Timber, Firewood *etc.*, from forests as per the prescriptions of working plan. Exploitation work is either done through Government Agency or through F.C.S., Nashik District is primer in establishing such F.L.C.S. *vide* introduction to Programme-6.

7. Communication & Building : Forest Department under take the Construction Works of Building and Roads in Forests Areas required for the management of Forests.

The main object of this programme is to maintain the existing roads and building as well as to undertake new constructions for this purpose on independent Engineering branch has been created in Forest Department. Details are given in the introduction to Programme-7.

8. Nature Conservation & Wildlife Preservation : It is essential, for the Welfare of mankind to protect the rare species of Wildlife which are important from Biological point of view.

It is therefore, imperative to establish National parks sanctuaries for the Development of Wildlife according to the Scientific Management Practices. Since the Wildlife precious National Wealth the stress has been given in this programme to develop their shelter and for protection, Conservation and Development of Wildlife.

9. Forests, Forest Parks & Welfare Activities : The maintenance of Forests Parks and Tourism Complexes established for tourists during VIIIth Five Year Plan period is done from non-plan budget. This non-plan activity is primarily implemented to conserve parks and amenities provided therein. The staff required for this work is included in the programme *vides* introduction to Programme-9.

PLAN PROGRAMME

1.0 Research : A provision of Rs. 165.00 lakhs was made for the year 2015-16 for Development of Forest Research Centres established at Lohara in Chandrapur District Hemalkasa in Gadchiroli District & Kamare in Thane District during sanction Budget for 2020-21 is Rs. 150.13 lakh & Proposed for 2021-22 is Rs. 1072.00 lakhs.

2.0 Extension, Training & Education : Training of personal Trained Officers and R.F.O.'s are required for the implementation of Forestry Development Works and Forest Management. Rs. 325.97 lakhs is sanctioned for during 2020-21 for their training programme proposed the Budget for the year 2021-22 is Rs. 450 lakh.

3.0 Forest Conservation and Development : Demarcation of the Forests areas is very necessary and important so that Forest Boundary is known to every body including the forest sub-ordinates in the field. The tendency to

encroach upon the forestland is increasing because of growing population and land hunger especially where there is no demarcation of forest boundaries. Areas of Protected Forests, Unclassed Forest & Acquired Private Forests are not yet well demarcated. Prosecution cases of valuable forest land unauthorised constructions, mining and illegal sales of land in areas adjoining to Mumbai. Thane and Pune Municipal limit have been lodged in different Courts involving huge expenditure and wastage of time. Forest land and the forest standing on it is worth crores of rupees. A time bond programme survey, settlement and demarcation for protection and conservation of such valuable Government property is under implementation. Forest areas, on complete demarcation, survey and demarcation of the private forests acquired by the Government proposed Budget for Rs.1500.00 lakh for the year 2021-22.

3.1 Afforestation for Soil Conservation in Special Areas : This scheme is implemented in the catchment areas in main River Valley Project depending upon the intensity and gravity of the erosion. In the year 2021-22 the provision for non-tribal, tribal areas was Rs.240.60 lakhs and Tribal area respectively. During 2021-22 the provision of Rs.100.00 lakhs is made for non-tribal area and Tribal area.

3.2 Development of Fodder : This scheme also deleted from District Plan from the year 2011-12.

3.3 Forest Protection : Under the State Plan & District Plan Scheme the existing measures such as development of mobile squads are not sufficient to protect forests from illicit cutting, unauthorized transport of forest produce, forest fires etc., during 2017-18. an amount of Rs.1718.95 lakhs has been sanctioned by the Government for various protective measures under this scheme viz. creation of staff for checking Saw mills, installation of telephones in Range Offices. Establishment of check posts, providing Jeeps to R.F.O.'s creation Vigilance cell etc. In addition to this modern fire fighting project is being undertaken by Forest Development Corporation of Maharashtra Ltd., Nagpur for protecting forests areas from the fire by applying modern technique in Chandrapur District amount of Rs.19091.52 lakhs proposed for the year 2021-22

4.0 Plantation Scheme : Establishment of Central Nursery : For successful implementation of any plantation programme availability of well green planting stock prerequisite. The existing nurseries would not be also to satisfy the plantation requirements. It is, therefore, proposed to maintain and expand existing nurseries during the year 2017-18 An amount of Rs. 4170.00 lakhs the Tribale has been sanctioned for the purpose for nurseries, under Tribal and non-tribal proposed Budget Rs.3592.38 lakh for the year 2021-22.

4.1 Reafforestation of Denuded Forest Through Poor And Unemployed Persons : With a view to involve poor and unemployed persons in productive activity, Government during 1981-82 sanctioned this scheme. Willing landless and unemployed local inhabitants were selected under this scheme as beneficiaries. However, the response from local populace was not encouraging and it was decided not to select any new beneficiary than 1984-85 onwards. Provision for maintenance work only has been proposed during 2014-15 i.e. Rs. lakhs and proposed Budget Rs. lakh.

4.2 Plantation of Forest Species for Industrial And Commercial Uses : The present annual production of Industrial and Commercial Wood from the forest fall short of the present annual consumption. It is, therefore, proposed to expand this activity by undertaking plantation over additional area; with this object in view, it has been proposed to have pre-monsoon works in non-tribal areas within the sanction outlay of Rs. lakhs during and outlay Rs. lakhs is proposed under tribal sub plan. It is proposed to take up plantation during for which an outlay of Rs. lakhs has been provided for non-tribal area Rs. lakh for tribal area and the total provision during is Rs. lakhs.

4.3 Massive Afforestation Programme : As directed by the Hon. Prime Minister, the Government of India has decided to take up an over of 60000 ha. for the afforestation of the degraded forests. Out of this 40000 ha. area would be tackled by F.L.C.S. As a part of this scheme a provision of Rs.53937 lakhs for the year 2020-21 it is proposed to take up plantation during 2021-22 for Rs.103800.00 lakh has been provided for non-tribal area.

5. Forest Production :

5.1 Establishment of Firewood Depots : This scheme consists of establishing firewood depots and sale of fuel to curb the destruction of forests done by the rural and urban population by head loads.

5.2 Development of M. F. P. : This scheme deleted for the year 2011-12.

6.0 Communication & Building : Forest Communication : The construction of forest roads is prerequisite for better forest management and utilization. The total length of the forest roads is 12000 km. The present road density in forest areas of the State is only 0.16 km./sq.km. The activity of road construction is therefore taken up in such a manner that the density would be 0.7 km./sq.km. and 1 km./sq.km. in plans and hilly regions respectively.

For the year a provision of Rs. lakhs has been sanctioned by Government for non-tribal areas for development and tribal area for metalling, C.D. works and Construction of Walls etc. and it is proposed to take up maintenance of road during the year 2021-22 Rs.3700.00 lakhs for non-tribal plan.

6.1 Construction of Residential & Administrative Buildings : Forest sub-ordinates who are required to stay in the interior areas do not find suitable accommodation for their stay. Similarly, it of the Forest Officers are located in the rented building in order to solve this problem, it is proposed to under take construction programme under this scheme. For the year 2020-21 a provision of Rs. 10280 lakhs has been proposed for the year 2021-22 Rs. 2000.00 lakh part completion of the existing buildings as well as to undertake new construction work.

7.0 Nature Conservation & Wildlife Preservation : In this programme different works conducive to Wildlife Preservation & Protection are executed in different National Parks & Wildlife Sanctuaries and also in the Tiger Project in Melghat area which has been a sponsored by the Government of India. Budget provision District Plan and State plan Rs. 10280 lakh and proposed for 2021-22 Rs. 2000.00 Lakh.

8.0 Forest Parks & Welfare Activities And Other District Plan Scheme : Establishment & Development of Tourist Complexes Forest Area : During 2021-22 it is proposed to provide Tourism facilities in & outside protected areas, the sanctioned outlay of Rs. 3133.20 lakhs are included in the budget. A provision of Rs.3811.55 lakhs sanctioned for first during .

9.0 Forest Development Corporation Ltd., Nagpur : In the year 1974 Government of Maharashtra established FDCM for converting potentially productive forest areas but having less valuable species into productive forests. Share Capital of the FDCM was Rs. 35 crores. The Government earmarked 4529.59 Sq. Km. forests area to the Corporation. According to the programme, corporation was carrying out teak plantation over an area of about 10000 ha. annually, for which NABARD had sanctioned a project for grant of loan. This was continued upto the rains of 1986-87. However, this project had to be discontinued because the Government of Maharashtra stopped the clear felling activity of the Corporation. Now, the corporation is participating in Government programme of Massive afforestation by taking up area of 51000 ha. annually. The efforts are being made to procure institutional finance for this project. The Government participation in the form of equity will have to be arranged. Budget provision for equity share capital for the year Rs. lakh & proposed for Rs. lakh.

DIRECTION AND ADMINISTRATION

INTRODUCTION :

Forests play an important role in maintaining the environmental balance and hence it is exceedingly essential to manage the forest areas on scientific lines. The scientific management of the forest is carried out by Government through its department of forest. The forests are managed in such a manner that this natural resource remains intact. The department has to pay a special attention while managing the affairs of the forests taking into consideration the different tree species growing in the forests area, different species of fauna for which the forests constitute the habitat and hence, the conservation on scientific lines has to be attained. The department has also to perform the special functions pertaining to forest production and forest protection. The total area under forests in Maharashtra State is around 64,000 sq km. To manage such as extensive forest areas on scientific lines, there is a specific administrative organisation of the Department. The details of which are given in the Table under caption "Establishment".

In Maharashtra State, the Head of the Forest Organization is the Principal Chief Conservator of Forests, and there are two Officers of the rank of the Chief Conservator of Forests, who assist him in formulating the policy proposals regarding 'Forest Protection' and 'Forest Conservation'. At the regional level, there are 11 Territorial Forest Circles, which are headed by an Officer of the rank of Conservator of Forests. In each territorial forest circle, there are 4 to 6 Territorial Forest Divisions, each of which headed by an officer of the rank of Deputy Conservator of Forests. In each Forest Division under the control of the Deputy Conservator of Forests to carry out his administrative and execute function smoothly under each Deputy Conservator of Forests, there are 3 to 4 Officers of the rank of Assistant Conservator(s) of Forests.

Taking into consideration the enormous workload of the Department and to ensure that the Forest administration is carried out in an orderly manner, information pertaining to various forest activities is required to be compiled at different levels? Compiled this information and to draw inferences on basis of the information compiled so as to enable the department to decide whether any basic change(s) in the Forest Management are desired or otherwise, there is a separate wing called the "Forest Statistics Cell" which function under the control of the Chief Forest Statistician. This cell performs the functions pertaining to survey of forest resources, their comparative studies, evaluation of the statistical designs, review of the results of the statistical experiments and their analysis.

Out of the total forest area in the state, a sizeable forest area has become devoid of any vegetal cover, due to excessive grazing and unauthorised fellings. Naturally, in order to reclothe these barren forest areas with vegetal cover an ambitious programme of raising plantations has been taken up by the Forest Department under various plan schemes. These plantation programmes are evaluated in the proper manner by evaluation cell, which is headed by an officer of the rank of Conservator of Forests, Evaluation. He is assisted in the evaluation work by 6 Officers of the rank of Dy. Conservator of Forests.

In order to ensure scientific management of the forests areas, for each Forest Division, Working Plan has to be formulated. The working plan prescribes the systems of forest management which are to be technically sound and which would promote Conservator of Forests and while prescribing the forests management systems, the needs of the rural populace are given paramount consideration. The details as to which specific works are to be carried out in the given forest area are also elaborately prescribed in the Working Plan document. An officer of the rank of Deputy Conservator of Forests accomplishes the work of formulation for the Working Plan. They are offered requisite technical guidance and their work of formulation of Working Plan is monitored by an officer of the rank of Conservator of Forests and is designated as Conservator of Forests Working Plan.

The existence of forests and wildlife is essential to maintain the environmental balance. In order to ensure management of wildlife on scientific lines as well as to create congenial conditions for multiplication of wildlife species, which are on the verge of extinction, natural parks and wildlife sanctuaries are created. In Maharashtra State, there are in all 5 National Parks, 35 Wildlife Sanctuaries and 3 Game reserves. To manage these National Parks and Wildlife Sanctuaries on scientific lines, there is a separate Wildlife Organization in the State, headed by an officer of the rank of Principal Chief Conservator of Forests (Wildlife). He is assisted in this task by officers of the rank of Conservator of Forest, Deputy Conservator of Forests (s) and the Assistant Conservator of Forests.

The Forest Department credits sizeable revenue to State exchequer by sale of timber and firewood. In addition, considerable revenue is also realized by sale of minor forest produce. Out of total revenue that is realised by sale of minor forest produce, tendu leaves constitutes major source, which is responsible for giving handsome revenue to the State, exchequer. Consequent to the enactment of the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) Act, 1969 in the entire State of Maharashtra, Sale of tendu leaves is conducted by the State Government. In Maharashtra State, the total production of tendu leaves is to the extent of 7 to 8 lakh standard bags and as such, in order to regulate the trade of this produce with desired efficacy, higher responsibility is involved and hence a special officer of rank of the Chief Conservator of Forests has been appointed for the same.

The Chief conservator of Forest (Policy, Technology & Strategic Planning) oversees the works of drafting policy as per national and state priorities, coordinating policy and planning, preparing forestry project analysing policy and financial issues, as per changing needs, contacting relevant social institutions Non Government Organisations, Co-operative societies and private undertakings, guiding in extension, publicity, training related works, carrying out strategic planning and computerisation, amending forest manuals, developing management information systems, touring the circles for inspections for supervising and monitoring plan and non plan works. He also works as Member Secretary of State Forestry Advisory Committee and supervises the statistical wings of the department.

2. FOREST RESEARCH :

Forest constitutes around 21% of the total geographical area of our State. However, this forest area is not continuous not congruous whereby there is sizeable difference in the productivity of the forestry area in different Revenue Divisions of the State. Out of total forest area in the state, only 60 % of the forest area could be considered as productive potential in varying extent. In order to increase the productivity of the forest areas, there is a direct need to evolve ways and means and also to ensure that optimum production is from natural and man made forests. Precisely for this reasons, it is essential to determine which particular forest species could be planted in an economical manner in particular type of area, what should be optimum spacement in the plantations, what specific care needs to be taken in raising nursery saplings of different forest species, what exactly is the water requirement of samplings of different forest species, what exactly is the water requirement of samplings of different species in the nursery stage in different periods, what specific masures are required to be different periods, what specific measures are required to be taken to ensure vigorous growth of the samplings plants in the plantation areas etc. and these various problems could be sorted out only by undertaking an in depth research. Recognising this need to conduct an in depth research into these vary area a separate wing, called as a "Research Wing" had been established in the Department which is headed by an officer of the rank of Conservator of Forests. This wing undertakes different field trials & experiments pertaining to different research problems and the finding of the research field trials and experiments are informed to the field officers. The research wing also undertakes fundamental research by taking up experiments to determine the exact impact of forests in arresting soil erosion, the impact of forests on recharging of ground water, identification of the fungus and insect attacks on different tree species in the forest areas and determination of the damage caused by these elements. All these problems require an in-depth and prolonged research. The research Wing also maintains a close liaison with the Agriculture Universities in the state as well as with the Forest Research Institute, Dehradun and Forest Research Institute located in different states. The research organisation also exchanges the inferences / findings drawn at the end of various research experiments with these Research Institutes. There are in all 31 forestry Research Centres in the State, Which undertake the work of forestry research. A high level committee of Senior Forest Officers finalized the quinquennial research programmes which are to be undertaken by the research organization.

3. EDUCATION AND TRAINING :

INTRODUCTION :

Education and training is an important programme of the Forest Department Trained technical personal of gazetted and non-gazetted cadre are required to be posted on various posts of Forest Department. The Forest Guards are being trained at Shahapur and Jalana and the Foresters are being trained at Pal. The Range Forest Officers are trained at Dehra Dun, Koimbtore, Chikhaldara and Chandrapur in Tamilnadu. The officers of the Indian Forest Service are trained at Dehra Dun. In Service training the subject of Wildlife Management is being imparted to the officers at Wildlife Institute at Dehra Dun. The ministerial staff is being trained at Shahapur In addition to this, the officers are given opportunities for trained abroad under various international aids.

The officers are sent for refresher courses at Soil and Moisture Conservation Institute at Dehra Dun and Soil and Land Survey Institute at Nagpur.

The Forest area in the state constitutes to 31 % of the total geographical area and hence the scarcity of timber and fuel wood is felt. The prices of these commodities are increased every year. Due to the scarcity and increasing prices of these commodities the open forest resources are prone to illicit cutting and illicit transporting the same. Though the forest personnel are vigilant against these Malpractices, the antisocial elements have established organized choaching practices with the help of improved arms and fast moving vehicles. The scheme for imparting police training to forest personnel is being implemented for the effective control of the organized forest offence practices. The Range Forest Officer is trained at the Police College at Nashik and the Foresters and Forest Guards are trained at Jalna Police College at Nashik and the Foresters and Forest Guards are trained at Jalna Police School. Training of handing and successful use of 12 bore pump action gun was imparted to the stall of wildlife wing at Gun Carriage factory Jabalpur in 2003-04.

Kundal Academy of Administration Development & Management :

In Maharashtra Forest Department, new forest training center at Kundal in Sangli district has been established besides the other 5 training centers which are already established for the regular training and refresher courses for the Forest Officials. (Range Forest Officers, Foresters and Forest Guards)

This training center at Kundal is now converted into the State Forest Academy being the leading training institute which will be named as "Kundal Academy of Administration Development and Management". The basic infrastructure development of the institute is under progress.

4 FOREST PROTECTION AND DEVELOPMENT :

Since forests play an important role in maintaining the ecological balance, the protection and conservation of these forests are of vital importances. This natural resource needs to be protected from the adverse effects of three basic factors viz. Human beings, live-stock and forest fires. Due to intensive grazing in the forest areas by the livestock, the natural regeneration of any forest tree species is a distinct possibility. Besides, due to persistent encroachment on forest areas for purpose of agriculture the forest area has struck to a sizeable extent. Besides, organized illicit felling in the forest areas has almost become an unsurroundable problem. In order to counter-check incidences of organized forest officer, Mobile Squads have been established in each of the territorial division of the state. Nevertheless, due to ever increasing demand for the forest produce in market, there is and increase in the incidence of the organized forest officers which cannot be effectively abated by these Mobile Squads. Hence establishment of Wireless Communication system in the Forest Divisions which are more prone to the incidence of illicit felling, supply of fast-moving vehicles, supply of arms, so as to counter-check the organized forest offenders is under consideration.

The time reason for encroachment on forest lands for purpose of agriculture is that the forest boundaries are not well delineated. To remove this deficienced, a time bound programme of survey, settlement and demarcation of the forest boundaries is on the anvil. Consequent to proper delineation and demarcation of the forest boundaries, the incidences of encroachment of forest land for purpose of agriculture could not be considerable minimized.

In the forest areas where the density of the forest crop is low, efforts are made to increase the density by taking up plantation programme wherein appropriate species are raised. The pre-requisite for successful plantation is availability of well-grown planting stock. As such, large number of saplings of teak, bamboo and other tree species are grown in the forest nurseries in the state.

In order to minimize the damage to the forest areas due to forest fires, a specific project viz. Modern Forest Fire Control Project is under implementation in the State since 1984. Forest areas are protected from forest fires with the use of modern forest fire control equipments and technique. Presently, the operational areas of the Project are restricted to Chandrapur district. It is proposed to extend the cope of the project in other forest areas in adjoining forest circles in near future.

To ensure management of forest is done on a scientific basis by two working plan circles namely Nagpur and Pune. The traditional method of preparing Working Plans has been changed and presently modern technologies like remote sensing and work of classifications of tree density through use of satellite image processing being employed to prepare working plans. Maps of different scales, such as 1:5000, 1:50000, 4" = 1 mile and 16" = 1 mile, obtained from the Survey of India are also utilised for preparation of working plans.

In order to ensure higher efficiency in the evaluation work and also to ensure efficient Forest administration in the state, it is proposed to strengthen the existing Evaluation unit as well as to create an Audit and Accounts Cell, a Confidential Cell, a Pension Cell etc. in office of the Principal Chief Conservator of Forests. Presently, as per the provisions under the Forest (Conservation) Act, 1980 whenever any forest area is required for any non-forest purposes, specific proposals are required to be submitted to Government of India for their approval. Presently, there is a small cell in the office of the Principal Chief Conservator of Forests, which handless processing of these proposals. However, to enable this cell to pursue and monitor the proposals in a more vigorous manner, it is proposed to strengthen the existing cell. In addition, as proposed earlier a Land Record cell has been created in the office of PCCF, Nagpur. So as to ensure that the relevant records pertaining to forest areas would be maintained and updated in a proper manner.

5. PLANTATION SCHEME :

Introduction : The Forest area under the control of Government of Maharashtra is nearly twenty one percent of the total geographical area on the state, according to forest area mentioned in elsewhere, which is very less than the minimum percentage mentioned in National Forest Policy which is 33%. It is a fact that the large parts of Forests Lands in the State are in a state of deterioration. Therefore, rehabilitation of degraded lands by afforestation has assumed utmost urgency. To copy with this problem, various plantation schemes are being implemented in the Forest Department. Out of which some important plantation schemes are mentioned below :

1. Afforestation for Soil Conservation : The object of the scheme is to arrest the soil and moisture by afforestation so as to increase the ground water able and redeem the degraded area. Siltations is one of the reasons behind decrease in irrigation potential of Major Irrigation dams in the state and to arrest the siltations, it is necessary to increase the tree density of the catchments areas of such irrigation dams under the Soil Conservation sector. Government of India provides 100% Central Assistance to the scheme of afforestation and Soil Conservation in the catchment areas of Interstate River Valley Projects Presently, the catchment areas of the interstate RVPs, such as Poachampad, Nagarjunsagar, Nijamsagar, Ukai and Damanganga are being treated under this scheme.

2. Development of Fodder Resources : There exists a wide gap between demand and supply of fodder resources as the number of domestic cattles is more than the forest areas available for grazing to them and when leads to overgrazing of forests and hardening of soil which ultimately affects the regeneration. To avoid this, it is necessary to increase the production of abode by undertaking intensive development and improvement existing grass lands and kurans, so also steps should be taken up for starting up the practice of stall feeding the domestic cattles by convincing the people. Under this scheme, the forestland, which is not suitable for timber species, is utilized for raising up of various species of grasses and legumes. It is proposed to take up development of fodder resources this year also.

3. Development of Minor Forest Produce : In the state of Maharashtra, minor forest produce, such as bamboo, grass bory, Hirda gum and tendu leave etc. is amply available and has a potential for development. Under this scheme, minor forest produce yielding species are raised. One of the important minor forests producing species is tendu, as the tendu leaves are used in manufacturing of bidis, which is source of considerable revenue for state. Under Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade in Tendu Leaves) Rules, 1969 Government have all rights regarding trade in Tendu Leaves. In view of employment generation the work of tendu leaves collection, classification and this transport is very important.

4. Scheme for Raising Plantation of Forests Species for Industrial & Commercial Uses : The present annual production of industrial and commercial wood from the forest falls short of the present annual consumption. Some industries require wood of specific species as a raw material for their finished produce, but in adequate supply of this raw material has affected concerned industries very badly. To abridge the gap between supply & demand of forests based raw materials, it is proposed to undertake the plantation of industrially and commercially useful species.

5. MASSIVE AFFORESTATION PROGRAMME :

An ambitious programme of taking up of afforestation work over extensive area in the state has been launched since 1987. Under this scheme, suitable species for specific forest areas are raised.

6. COMPENSATION AFFORESTATION :

Forest area in Maharashtra State is only about 21% of geographical area of the State even than demands for forest area for various schemes of other departments like Hydroelectric Projects, Percolation Tanks, and Constructions etc. are raised. Therefore, Government of India enacted Forest Conservation Act, 1980. Approval of the Govt. of India is necessary for the transfer of forestland for non-forestry purpose under this Act. Govt. of India stipulates conditions for compensatory afforestation with the funds from project agency in exchange on the non-forest area equal to the forest area to be transferred and such afforested area is notified as Reserved/Protected Forests. In case non-forest area required a compensatory afforestation is not available then such afforestations is carried out on double the degraded forest area with the funds recovered from the concerned Project Agency.

6. FOREST PRODUCE :

1. Introduction : Although 21% of total geographical area of State of Maharashtra has been notified as forest area. Out of this only 60% area is more or less productive and large revenue is received from sale of timber, firewood and M.F.P. produced from this area.

The exploitation of timber and firewood is carried out through two different agencies (i) Government, (ii) Forest Labourer Co-operative Societies. Exploitation operation includes felling of timber and firewood trees, across cutting logging extraction and transport to sale depot. Both the agencies carry out these operations by following modern techniques and using modern logging equipment and tools. One this is to be specifically mentioned here that the harvesting of forest through Contractors has been completely stopped and now it is carried out through above mentioned two agencies.

Forest Labourers Co-operative Societies gets the share of not profit earned from the sale of Timber and Firewood for the areas worked for the areas worked by them which indirectly help uplifting the economic status of its members.

The entire forest area is divided into felling series compartment and coupes. A detailed work plan based on scientific principles is prepared for the conservation and development of forests and the coupes are exploited every year as per the prescriptions of work plan. In spite of this Central Forestry Board had decided to impose certain restrictions of felling of trees to maintain encroachment balance. It was communicated citing the reference the joint meeting of the Forest Secretaries and Chief Conservator of Forests of all States held in May, 88 that no forest exploitation should be undertaken where the period of Working Plan was over which ultimately resulted in discontinuation of exploitation work over 70% Forests area whose work plans period was over, till the new work plans are made applicable. Due to the above mentioned decision there will be a considerable set back to Revenue carried by the Department and ultimately to the State exchequer due to non-availability of timber and fire wood from this area.

PRODUCTION OF MINOR FOREST PRODUCE :

Nationalised Forest Produce :-As per the provision of Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of trade in Tendu Leaves) Rules 1969, the State Government has a monopoly right in the trade of Tendu and Apta Leaves. Under this rule, for disposal of tendu and apta leaves, units are formed as per geographical area. In the year 1983, a total of 739 units had been constituted in Maharashtra for disposal of tendu leaves. Out of these, all the units in Kolhapur and Pune circles being permanently declared as unproductive. Presently 699 units in 9 circles are kept for sale. The notified yield of these units is 8 lakh bags standard bags and annual revenue of Rs. 40 crores accrues to the Government from sale of these units. Out of the 11 forest circle, apta leaves units are formed in the 5 forest circle of the Kolhapur, Pune, Thane, Nasik and Dhule, but due to lack of demand, the annual revenue obtained from these units is between 1 and 3 lakhs. Disposal of tendu leaves is carried out on the basis of modified lumpsum method. For disposal of tendu and apta leaves units, sealed bids, quoting lumpsum amounts are invited by placing advertisement in newspapers, toward collection rights of tendu and apta leaves. Bids of these contractors offering optimum prices, are accepted. The minimum collection charges for collection of tendu and apta leaves is decided at the Government level. Expenditure incurred towards the collection, transportation, and storage *etc.* of tendu and apta leaves are required to be borne by the contractor himself.

Minor Forest Produce :-As per provision laid down in the Maharashtra transfer of ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of trade) (Amendment) Act, 1997, ownership right on 33 types of minor forest produce (hirda, gum, tamarind, shikakai *etc.*) found in public land (excluding National Park and Sanctuaries) of Scheduled Areas shall vest on the Gram Panchayat under whose jurisdiction such area falls. The Maharashtra State Co-operative Tribal Development Corporation (MSCTDC) is authorised to purchase and sell the above minor forest produce by the Water Conservation and Rural Development Department. The royalty of such minor forest produce is fixed @ Rs. 5 per quintal *vide* Govt. No. PRAJ-2001/C. R. 43 (06)/PRA-2, dated 29-10-2002 and it is binding of MSCTDC to pay this amount to the concerned Gram Panchayat.

All minor forest produces other than the nationalised forest produce (excluding notified minor forest produce occurring in the scheduled areas) is disposed off at the forest divisional level by public auction. The Gram Panchayat and co-operative societies are given preference in such sales. But in OTSP areas, collection of notified 33 minor forest produce is done through MSCTDC. For collection of such minor forest produce, the local villagers are paid adequate wages by the MSCTDC.

7. COMMUNICATION & BUILDINGS :

Introduction : Forests area largely confined to inaccessible area in Maharashtra. It is obviously a matter of hazard that is difficult for the Adiwasi population in these inaccessible areas to commute from their numerous jobs for wants of good roads. They are also deprived of the modern means of easy communication and transport facilities. Apart from this, there is also a constant need for haulage of Forest Produce, produced by Government agencies in these inaccessible forest areas to be transported to the Sale Depots. Creation of Roads by Forest Department in the past has been proved for the public transport vehicles in this context. The National Agricultural Commission has already prescribed the norms for optimum quantum of length of roads for such inaccessible terrains in the country. As per these recommendations, they have prescribed a length of minimum 1 km for sq. km. of level and plan forests areas and 0.75 km. road for 1 sq km. undulating forest lands *etc.* and likewise. In contract with these recommendations, there is still along need to create more roads in the forest areas.

BUILDINGS

There is always a dearth of residential facility for the Forest subordinates whose headquarters are located inside the inaccessible forest because basically the habitation is very sparse in the inaccessible tracts of forests. Resultantly, such forest subordinates are put to embarrassing situations for want of residential quarters in such forest and are benefit of harmonious family life and peace of mind. It is obligatory for the Government to provide the residential facility free of rent and cost, to the non-gazetted subordinates of the Forest Department as per the basic service condition of the Forests Department. Though Forest Department had taken up a programme of construction of residential buildings for the forest subordinates, it is still very scanty to provide for 14000 forest subordinates who are entitled to rent-free quarters. Up till now residential quarters are provided to only 3850 Forest subordinates only. It is, therefore, necessary that adequate financial provision be made for construction of residential buildings for the Forest subordinates. It has, therefore, been proposed to take up ambitious programme of construction of residential buildings for the forest subordinates in the VIIIth Five-year plan. Equally there is also need to construct office building proportional is along with the construction of residential buildings too, to house the forest offices in these interior forest areas. Presently most of Forest Officers are located in the rented private buildings only, which costs Government surplus outlay of about Rs.-Nil-lakhs for this purpose. The ambitious programme of constructions of administrative buildings is, therefore, sine-qua-non in the VIIIth five-year plan proposals.

Besides this, a big self contained administrative building is proposed on priority to be constructed at Nagpur for accommodation the office of the Principal Chief Conservator of Forests and the offices of the various ancillary officers under Principal Chief Conservator of Forests office, which are part and parcel of Principal Chief Conservator of Forests office due to the shifting of age-old office from Pune to Nagpur in April 1987. The proposal is, therefore, included in this draft VIIIth five-year Plan.

The State Government have established 'Project Tigers at Melghat in 1973 with the initiative by the Government of India (GOI) for preservation of Tiger which was a threatened species then. The Melghat Tiger Sanctuary and Gugamal N. P. has been established in Project Tiger area and it is under scientific management covering all the aspects of lifestyle of Tiger and its associates Project Tiger, Melghat is headed by an officer, who is from the rank of the Conservator of Forests and is designated as Field Director, 2 Deputy Director, 1 Research Officer and other subordinate staff assist him.

NATURE CONSERVATION AND WILDLIFE PRESERVATION : An organisation has been established for nature Conservation and Wildlife preservation under this programme. This organization formulated development schemes for N.P. Sanctuaries and Forest Parks and it other implements and afford guidance in respect of the Wildlife Preservation Act, 1972 and Management of these areas. This organisation headed by The Principal Chief Conservator of Forest (Wildlife) and following officer's works under him. 2 CCF (Wildlife), 1 CF (Wildlife), 2 CF and Field Directors of Project Tiger, 13 Dy. CF (Wildlife). Further assisted by Assistant Conservator of Forest and Range Forest Officer and other staff in wildlife.

9. LABOUR WELFARE PROGRAMME :

Introduction : The work of Forest Department is labour oriented and hence large number of labourers are engaged on various works in the Forest Department. The department is aware that the labour must be provided with changeable atmosphere by creating infrastructure for better working conditions. The labour welfare programme includes constructions of small dams. Plantations tanks, wells, labour sheds, roads, huts *etc.* The Forest labourers are provided medical facilities by establishing dispensaries in the interior forest area. In addition to this mobile dispensaries have been provided to the labourers for better health.

10. FOREST DEVELOPMENT CORPORATION OF MAHARASHTRA LTD. :

Introduction : The total revenue per hectare per annum from our forests is fail, low primarily, because of past exploitation and lack of adequate investment of lead to improve productivity of stands, both qualitative and quantitative. The low production revenue does not reflect the inherent incapacity of the productive forest site but failure to made adequate investment convey present mixed stands of low value on good sites to fully stocked stands of valuable species and complimentary development of forest communication, improved logging. Quick conversation of large areas of potentially productive forests in the state to stand of economic timber and industrial wood alone would lead the multiple revenue within two decades.

Financial constrains of funds on sustained term basic intensive jurisdiction and normal development procedure have been handicapped in intensive management envisaged. It is indeed ill advised to stagnate the forest capital and keep forests sites unproductive where forests can certainly be a commercial enterprise yielding fair dividends and motivated by economic considerations. Extensive forest areas are available in the state for intensive development.

The Forest Development Board was, therefore, established in March 1969. The board had undertaken felling, plantation, sale of produce and all other forestry activities in compact block of mainly miscellaneous forests and their conversion within the shortest period possible into valuable stand yielding high returns. Further, it has adopted measures for the industrial utilization of the available forest resources in an intergrated manner, promoted skills and widened the avenues of employment in forest.

Initially the activities of the board were confined to four units each covering an area to 24000 to 30000 ha. approximately 1) Nagpur, 2) Bhandara, 3) West Chanda, 4) Central Chanda Forest Divisions. As a further step, Forest Development Corporation Maharashtra State, has been constituted to effectively implement and expand the Development Programme. Originally the envisaged under the Forest Development Board. The activities of the Forest Development Board along with staff have been merged with the corporation from 25th October 1974.

The World Food Programme Project has been transferred to the F.D.C.M. with effect from 25th October 1974.

Forest Development Corporation of Maharashtra is a Government enterprise and share capital loan annually contributed by the Government to this corporation.

However, the main activity of plantation as per originally project has been stopped due to stop paged of clear felling the forest area by the Corporation. As per Government Resolution of 3rd June 1987, the Corporation has been asked to carry out plantation on the degraded forest areas as a part of massive afforestation programme. The corporation has been asked to prepare a project for submission to the financial institutions for obtaining institution finance.